

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ ДОШКІЛЬНОЇ, ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА
МИСТЕЦТВ ІМЕНІ ВАЛЕНТИНИ ВОЛОШИНОЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Н. Ю. РОДЮК

**ПРАКТИКУМ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Вінниця – 2019

УДК 811.161.2(075.8)

Р 61

Рекомендовано Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 5 від 20.11.2019 р.)

Рецензенти:

Азарова Л.Є. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету;

Комарівська Н.О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Родюк Н.Ю.

Практикум з української мови : навчальний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. – Вінниця : ВДПУ, 2019. – 83 с.

Пропонований навчальний посібник призначений для студентів спеціальності 013 Початкова освіта, відповідає вимогам програми курсу «Практикум з української мови» і надає можливість узагальнити, систематизувати і закріпити знання правил українського правопису з орфографії, морфології та синтаксису сучасної української літературної мови. Даний посібник містить основні правила нормативного наголошення слів, а також допоможе з'ясувати вимову слів з подвійним наголосом.

Для студентів спеціальності «Початкова освіта» вищих навчальних педагогічних закладів освіти.

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Українська мова як елемент і форма української культури.....	5
Специфіка побудови різного типу словників та методика роботи з ними.	11
Основні зміни в новій редакції «Українського правопису» (2019).....	16
Основні орфографічні норми української літературної мови.....	20
Морфемний аналіз слів. Особливості проведення аналізу слів за будовою у початкових класах. Словотвір.....	41
Морфологічні засоби мови.....	44
Синтаксичні засоби мови та пунктуаційні норми сучасної української мови.....	63
Культура мовлення.....	74
Список використаних джерел.....	82

ПЕРЕДМОВА

Мова є засобом спілкування між людьми, вона тісно пов'язана з мисленням. Мова відбиває менталітет її носіїв, особливості їх світосприйняття й мислення, тому ступінь грамотності й стиль мовлення демонструють загальний культурний рівень людини, особливо тоді, коли мова йде про вчителя початкової школи. Від рівня культури мовлення вчителя значною мірою залежить не тільки мовленнєвий розвиток учнів його класу, а й їхня успішність у цілому, бо чим досконаліше мовлення школярів, тим краще вони виражають свої думки і сприймають висловлювання інших. Тому значну роль у формуванні мовленнєвої культури майбутнього вчителя відіграють заняття, спрямовані на поглиблене вивчення української мови.

Запропонований посібник допоможе студентам спеціальності «Початкова освіта» поглибити знання з граматики української мови, удосконалити орфографічні навички. Уміщені в посібнику тренувальні вправи і завдання сприятимуть повторенню та закріпленню знань з української мови, удосконаленню вироблених протягом навчання навичок з орфографії та пунктуації.

Курс «Практикум з української мови» має за мету підвищити рівень загальномовної підготовки, мовної грамотності та комунікативної, прагматичної, соціокультурної компетентностей студентів, для покращення володіння ними літературними нормами державної мови, використання комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мови, а також уміння самостійно поповнювати свої знання з української мови. У результаті вивчення курсу студенти мають знати найважливіші норми сучасної української літературної мови, основні відомості про функціональні стилі, а також вміти удосконалювати написане, користуватися лексикографічними джерелами української мови.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА ЯК ЕЛЕМЕНТ І ФОРМА УКРАЇНЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

1. Українська мова – державна мова українського народу.
2. Поняття літературної мови.
3. Норми сучасної української літературної мови.
4. Стильове членування української літературної мови.

1. Українська мова – державна мова українського народу

Конституцією України, прийнятою Верховною Радою 28 червня 1996 р., українську мову проголошено державною. **Державна мова** – «закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики» (Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. – К., 2000. – С. 126).

Історична доля українського народу склалася так, що його мова не завжди функціонувала як державна, хоча вона входить до двадцяти найпоширеніших мов світу. У 60 – 80-х роках ХІХ ст. розвиток української літературної мови гальмувався царськими заборонами (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський акт 1876 р.). У роки більшовицького лихоліття також робилося все можливе, щоб зупинити процес розвитку української мови. Новий наступ на неї здійснено в часи застою: українська мова зникала із навчальних закладів, науки, культури та інших сфер суспільного життя. І тільки завдяки зусиллям державнопатріотичних сил вдалося зберегти за нею статус державної.

Попри всі негаразди українська мова розвивається й посідає належне їй місце, що закріплено статтею 10 Конституції України: «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

2. Поняття літературної мови

Українська мова належить до слов'янських мов. Вона є єдиною національною мовою українського народу. Українська національна мова існує:

а) у вищій формі загальнонародної мови – сучасній українській літературній мові;

б) у нижчих формах загальнонародної мови – її територіальних діалектах.

Літературна мова – це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності: державні й громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту, побут. Вона характеризується уніфікованістю, стандартністю, високою граматичною організацією, розвиненою системою стилів.

Літературна мова реалізується в **усній і писемній** формах. Обидві форми однаково поширені в сучасному мовленні, їм властиві основні загальномовні норми, проте кожна з них має свої особливості, зумовлені специфікою функціонування літературної мови в кожній з форм.

Писемна форма літературної мови функціонує в галузі державної, політичної, господарської, наукової і культурної діяльності.

Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничі потреби суспільства.

3. Норми сучасної української літературної мови

Українська літературна мова як вища форма загальнонародної національної мови, відшліфована майстрами слова, характеризується наявністю сталих норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Унормованість – головна ознака літературної мови.

Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, закріплених у процесі суспільної комунікації.

Розрізняють різні типи норм: орфоепічні (вимова звуків і звукосполучень), графічні (передача звуків на письмі), орфографічні (написання слів), лексичні (слововживання), морфологічні (правильне вживання морфем), синтаксичні (усталені зразки побудови словосполучень, речень), стилістичні (відбір мовних елементів відповідно до умов спілкування), пунктуаційні (вживання розділових знаків).

Норми характеризуються системністю, історичною і соціальною зумовленістю, стабільністю. Проте з часом вони можуть змінюватися. Тому в межах норми співіснують *мовні варіанти*, під якими розуміють видозміни однієї й тієї самої мовної одиниці, наявні на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, морфологічному чи синтаксичному. Варіанти виникають відповідно до потреб суспільства у кодифікації написань і відображають тимчасове співіснування в мові старого й нового.

У словниках українського літературного слововживання розрізняють варіанти акцентні (*алфаві't* і *алфа'віт*), фонематичні (*вогонь* і *огонь*), морфологічні (н. в. *міст*, Р. в. *моста* і *мосту*).

У процесі розвитку літературної мови кількість і якість мовних варіантів змінюються. Мовні норми найповніше й у певній системі фіксуються у правописі, словниках, довідниках, підручниках і посібниках з української мови.

Культура писемного й усного мовлення всіх, хто користується українською мовою як засобом спілкування, полягає в тому, щоб досконало знати мовні норми й послідовно дотримуватися їх.

4. Сильове членування української літературної мови

У своєму повсякденному житті люди залежно від потреби вдаються до різних мовних засобів. Відповідь на занятті відрізняється від виступу на зборах. Коли студент пише твір, він добирає слова й будує речення старанніше, ніж коли пише приватного листа. Залежно від змісту і мети висловлювання, а також від індивідуальної манери та уподобань у процесі мовлення відбуваються певний добір і комбінування найпридатніших і найпотрібніших саме для цієї мовної ситуації співвідносних варіантів слів, форм, словосполучень, конструкцій речень тощо. Отже, художній твір (новела, оповідання), наукова

стаття, наказ керівника установи, протокол, написані однією мовою, відрізняються набором мовних засобів, специфічними особливостями мовного оформлення. Таке розрізнення називається **стилістичною диференціацією мови**.

Літературна мова поділяється на стилі. Слово «стиль» походить від лат. *stilus* – паличка для письма, тобто письмове знаряддя, яке використовувалося в часи античного Риму й середньовіччя.

Мовний стиль – це сукупність мовних засобів вираження, зумовлених змістом і метою висловлювання. В українській літературній мові зазвичай виокремлюють п'ять функціональних стилів: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, стиль побутового мовлення і художній. Кожний зі стилів має свої характерні особливості й реалізується у властивих йому жанрах.

Жанри – це різновиди текстів певного стилю, що різняться насамперед метою мовлення, сферою спілкування та іншими ознаками.

Вправа 1. Напишіть твір на одну з поданих тем.

1. Українська мова – національна мова українського народу.
2. Українська мова – душа нації.
3. Мова народу – це нев'янучий і невмирущий цвіт життя.
4. Мова моя українська!

Вправа 2. Сучасна українська літературна мова. Розкрийте її суть.

Вправа 3. Закінчіть речення.

- а) Зачинателем нової української літературної мови був...
- б) Основоположником сучасної української літературної мови по праву вважають...

Вправа 4. Напишіть своїми словами визначення.

Норма літературної мови – це...

Вправа 5. Визначте стиль тексту.

Комп'ютер – це електронна програмована цифрова машина; електронний пристрій для виконання складних обчислень і перетворення даних, керований спеціальними програмами. Складається із процесорів, внутрішньої та зовнішньої пам'яті. Разом із периферійними пристроями утворює комп'ютерну систему. Розрізняють комп'ютери великі, мінікомп'ютери, персональні комп'ютери, а також суперкомп'ютери. Завдяки розвиткові комп'ютерних мереж (напр., Інтернету) пересічні користувачі одержують доступ до програм та інформації, накопичених у комп'ютерних архівах у цілому світі.

Вправа 6. У поданих словосполученнях оберіть ті, які відповідають нормам української літературної мови.

Ужити заходів – прийняти міри

Прийняти участь – брати (взяти) участь
Пропозиція – пропозиція
Забезпечити рішення – вирішити, розв’язати
Заходи – міроприємства
Незабаром – у найближчий час
Згідно з наказом – згідно наказу
Згідно з розпорядженням – згідно розпорядження
Відповідно до постанови – відповідно до постанови.

Вправа 7. З поданих зразків наукового стилю випишіть терміни, мовні звороти (зокрема, вставні), характерні для наукового стилю.

Дериватологія має спеціальний предмет дослідження, свою проблематику та систему наукових понять і термінів, а також методи наукового вивчення. Об’єктом її дослідження є словотвірний рівень мовної системи, який має міжрівневий характер, тому що його одиниці (словотвірні ресурси) є водночас одиницями інших мовних рівнів. Так, до словотвірних одиниць належать і морфеми, і словоформи, і слова в цілому, і словосполучення. Отже, спеціальна словотвірна одиниця в мові відсутня.

Вправа 8. З поданих речень виберіть речення художнього стилю.

1. Принципова різниця між прирученням та одомашненням полягає в тому, що приручення завжди розпочинається з окремих особин і часто припиняється на них, тоді як одомашнення характеризується масовістю й безперервністю процесу, протягом якого змінюється кілька поколінь у популяції.

2. Наша класична література завжди стояла на варті моральної чистоти народної душі, духовного здоров’я нації.

3. Снігу багато, тепло і сонячно. Пухкий сніг засипав землю, будинки, обвіяв лінії тинів, обліпив стовбури дерев і гіллячки.

Вправа 9. Встановіть, зразками яких функціональних стилів є наведені уривки. Підготуйте виступ для обговорення на занятті проблеми, порушеної в першому тексті.

І. Я запитую в себе, питаю у вас, у людей,
Я питаю в книжок, роззираюсь на кожній сторінці
– Де той рік, де той місяць, той проклятий тиждень і день,
Коли ми перестали гордиться, що ми – українці.
І що є в нас душа, повна власних чеснот і щедрот.
І що є у нас дума, яка ще од Байди нам в’ється.
І що ми в Україні – таки ж український народ,
А не просто населення, як це узвітах дається.
І що хміль наш – у пісні, а не в барилах вина.
І що щедрість – в серцях, а не лиш у крамничних вітринах.
І що є у нас мова, і що українська вона,

Без якої наш край – територія, а не Україна.
Я до себе кажу і до кожного з вас: – Говори!
Говорімо усі, хоч ми й добре навчилися мовчати.
Запитаймо у себе: відколи, з якої пори
Почали українці себе у собі забувати (В. Баранов).

II. Який же він смачний-смачний, бекас! Делікатес! І, – майте на увазі, – бекас – це один з тих небагатьох сортів дичини, яку засмажують разом з уздром, з потрухами: дзьобика його під крильце, трішечки масла – і в піч. Не дай Бог, потім сметанки та, не дай Бог, іще чого-небудь, – це така – я вам кажу – симфонія, що... давайте зараз же їхати на бекасів.

І знову ж таки: бекас без собаки і не делікатес, і не симфонія, бо без собаки – нема бекаса. Значить, давайте про... собак (Остап Вишня).

III. Мікроклімат – клімат невеликих ділянок земної поверхні (схилу горба, узлісся, лісових смуг, берега, озера, території міста тощо), який відрізняється від клімату навколишніх територій або від загальних кліматичних характеристик даної місцевості в цілому.

Особливості мікроклімату визначаються головним чином характером підстилаючої поверхні й тому найбільше проявляються у приземному шарі повітря. Особливості мікроклімату необхідно враховувати при розміщенні сільськогосподарських культур, у будівництві тощо (Енциклопед. словник).

IV. Друже мій єдиний! Рад би на крилах летіть до вас, та прокляте око, щоб воно не вилізло, не пускає. Сьогодні був у мене доктор і раніше великодньої неділі не пускає мене в дорогу. А його, розумного, треба послухать, бо не буде чим дивитися на світ божий і на тебе, мій друже єдиний!

Рисунки мої, я думаю, тепер уже долучені. Нехай фотограф зробить хоч один екземпляр, бо мені хочеться, щоб Федір Петрович передав їх на святках Марії Миколаївні (якщо він найде їх достойними того). Добре було б, якби так зробилося.

Прощай, мій друже єдиний. Поцілуй Семена за мене.
Щирий твій Т.Шевченко. 19 марта (з листів Т.Г.Шевченка).

Вправа 10. Визначте, до яких стилів належать слова та словосполучення.

Попоїсти, протокол, ринкова економіка, хатина, морфологія, гепнути, посланці народу, баньки, варити воду, українська культура, аркодужні мости, амебоїдні клітини, барахло, п'ятами наживати, епітеліальні тканини, роззява, ляпати, багатоклітинні організми, запалали ягоди, згідно з розпорядженням, на підставі наказу, краса серця, баланс прибутків і видатків, духовна діяльність, проходите в кабінет, небажані наслідки, позитивні емоції, відхилення від норми, вакантна посада, дарчий запис, мати розмову, подвійне

громадянство, супровідний документ, житлове будівництво, злочин проти людства, непоправна втрата.

Вправа 11. Перекажіть казку про Колобка, використовуючи засоби наукового або публіцистичного стилю.

СПЕЦИФІКА ПОБУДОВИ РІЗНОГО ТИПУ СЛОВНИКІВ ТА МЕТОДИКА РОБОТИ З НИМИ

1. Поняття про лексикографію.
2. Загальні відомості про словники.
3. Типи лінгвістичних словників.
4. Сучасні словники української мови. Роль словників у професії вчителя.

1. Поняття про лексикографію.

Лексикографія (від гр. *lexikos* «словниковий» або *lexicon* «словниковий запас» і *igrapho* «пишу») - розділ мовознавства, який займається теорією і практикою укладання словників.

Це наука, яка має практичне застосування. Словники необхідні для вивчення рідної та іноземної мов, для піднесення культури усної та писемної мови і загалом інтелекту людини. Культурний рівень нації та рівень розвитку мови часто оцінюють за кількістю виданих словників.

Лексикографія тісно пов'язана з лексикологією. Укладання словників вимагає великих теоретичних знань і доброго чуття мови, тобто розуміння відтінків значення слова, особливостей його вживання, сполучуваності з іншими словами тощо.

Розрізняють теоретичну і практичну лексикографію.

Теоретична лексикографія опрацьовує загальну теорію словників: розробляє принципи відбору лексики, розташування слів і словникових статей, структуру словникової статті (граматичний і фонетичний коментар до слова, виділення і класифікація значень, типи словникових визначень, система ремарок, типи ілюстрацій, подача фразеологізмів, співвідношення лінгвістичної і нелінгвістичної, тобто енциклопедичної, країнознавчої інформації).

Практична лексикографія забезпечує навчання мови як рідної, так і іноземної, описує й нормалізує рідну мову, дає матеріал для наукового вивчення лексики.

Для сучасної лексикографії характерні: розуміння лексики як системи; діалектичний погляд на значення (його змінність, відсутність чітких меж між значеннями полісемантичного слова тощо); визнання тісного зв'язку лексики з граматиною. Опрацьовуються різні типи словників залежно від того, кому вони адресовані. Є словники академічні, в яких інформація про слово найповніша, і навчальні, які мають на меті навчити людину, що вивчає мову, правильно використовувати слово. Є також словники для широкого використання і словники-довідники, адресовані представникам певної професії.

2. Загальні відомості про словники.

Словники відображають культуру мови народу і сприяють її нормалізації. Вони є багатим джерелом її вивчення, зокрема правил написання, вимови, добору слова. Видатний поет і вчений М. Рильський, підкреслюючи важливість словників, писав:

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.

Існують спеціальні словники **понятійно-довідкового характеру** – енциклопедичні і словники власне мовні – лінгвістичні (або філологічні). В енциклопедичних словниках пояснюється зміст, характер і сутність предметів, явищ. У них можна знайти лаконічні відомості про різні країни, народи, мови, визначні події, про видатних політичних діячів, учених, письменників, митців. Ці словники містять довідковий матеріал з усіх галузей знань. В енциклопедичних словниках уміщують також ілюстрації (фотографії, малюнки), картографічні матеріали, статистичні, хронологічні таблиці та ін. Відомі, наприклад, такі енциклопедичні словники, як «Українська радянська енциклопедія» (в 12 т. – К., 1977-1985); «Енциклопедія українознавства» (Львів, 1993-1994, 1-4-й томи на літери А-М); Григораш Д.С. «Журналістика у термінах і виразах» (Львів, 1974) та ін.

У **лінгвістичних** словниках об'єктом розгляду є слово як одиниця мови. Лінгвістичні словники бувають одномовні і перекладні. Одномовні поділяють на: тлумачні, міжслівних зв'язків (синонімічні, антонімічні, паронімічні, омонімічні), діалектні, історичні, довідково-лінгвістичні (етимологічні, фразеологічні, орфографічні, орфоепічні, словотворчі, словники труднощів).

3. Типи лінгвістичних словників.

У лінгвістичних словниках по-різному пояснюються слова: з погляду властивого їм лексичного значення, походження, правопису, наголошення, відповідності слів однієї мови словам іншої чи інших мов тощо. Серед них виділяють такі різновиди:

- **тлумачні словники**, у яких з'ясовуються основні, прямі й переносні значення слів певної мови, належність їх до різних стилів, частота вживання тощо. Найціннішим є «Словник української мови» в 11 томах (1970–1980), який містить понад 134 тис. реєстрованих слів української мови, значення яких пояснюються. У словнику широко представлено сучасну українську фразеологію, пояснено відтінки лексичного значення слів. Наприклад, слово «око» в словнику роз'яснюється на шести сторінках. Саме тому він служить могутнім засобом розвитку освіти й культури, логічного й наукового мислення;
- **етимологічні словники**. У них з'ясовуються походження, слів, їхні найдавніші корені, а також розвиток значень слів, зміни в їхній будові;
- **історичні словники** подають у текстах і пояснюють слова, які вживалися в мові раніше і зафіксовані в її писемних пам'ятках;
- **орфографічні словники** подають нормативне (загальноприйняте) написання слів;
- **орфоепічні словники** містять у собі інформацію щодо правильної вимови слів та їх граматичних форм. Завдання орфоепічного словника

- піднесення культури усного мовлення для сприяння правильності та швидкості взаємозрозуміння між людьми шляхом усунення діалектних рис у мовців і оволодінням нормами української літературної мови;
- **синонімічні словники** подають згруповані в синонімічні ряди слова-синоніми;
- **фразеологічні словники**, зокрема словники ідіом, у яких пояснюються значення й уживання стійких сполучень слів;
- **термінологічні словники** подають значення термінів з певних галузей знань (словники фізичних, біологічних, літературознавчих, радіотехнічних, геологічних, математичних та інших термінів). Кожна з наук, щоб плідно розвиватись, не може обійтись без свого галузевого (спеціального, термінологічного) словника чи словників, які бувають одномовними, двомовними чи кількомовними;
- **діалектні словники**, у яких з'ясовуються значення й межі поширення діалектних слів, незалежно від того, відомі вони в літературній мові чи ні;
- **словники мови письменників**;
- **словники рим**;
- **словники власних імен, прізвищ**;
- **морфемні словники**, у яких слова, що розміщені за алфавітом, розділяються на морфеми – префікси, корені, суфікси, закінчення;
- **топонімічні словники**;
- **інверсійні (зворотні, чи обернені) словники**;
- **частотні словники**, наприклад двотомний «Частотний словник сучасної української художньої прози» (1981).

Є також інші типи словників, наприклад, «Словник українських псевдонімів» (О. І. Дей, 1969), «Словник антонімів» (Л. М. Полюга, 1987), «Словник паронімів української мови» (Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська, 1986), «Словник труднощів української мови» (С. Я. Єрмоленко, 1989) тощо.

Вправа 12. Що Ви знаєте про лексикографію?

Вправа 13. Розкажіть про енциклопедичні та лінгвістичні словники.

Вправа 14. Які словники української мови Вам відомі?

Вправа 15. Складіть словничок термінів за спеціальністю «Початкова освіта».

Вправа 16. За тлумачним словником поясніть значення слів.

Делімітація, демаркація, диверсифікація, доля, пайка (частка), допускати, припускати, жорсткий, жорстокий, завдавати, наносити, загальний, спільний.

Вправа 17. Познайомтесь із поясненнями деяких слів у «Словарі української мови» Б. Грінченка (1907 – 1909). Які з них уводяться і в сучасні словники, а які вже зараз не вживаються?

Габзувати – ганьбити; гава – 1) ворона, 2) роззява; гавеня – вороненя; гавзун – великий горщик; гавра – 1) зимовий барліг ведмедя, 2) паща; гаджалагати – незрозуміле або незрозумілою мовою говорити; газда – господар; газдинити – бути господаркою; газдування – господарювання; агрус – рос. крыжовник; гергелі – гуси крупної породи; гирлига – довга з ключкою палка овечого пастуха; гляганка – кисле молоко, солодкий сир; грасувати – 1) розчищати доріжки, 2) витоптувати; грейцар – крейцер (монета); грунь – хребет гори; гуральня – горілчаний завод.

Вправа 18. Ознайомтеся з будовою таких словників: «Словник української мови», «Орфографічний словник», «Словник іношомовних слів», «Орфоепічний словник», «Тлумачний словник», «Педагогічний словник». Випишіть зразки статей з цих словників. Які особливості слів розкриває кожен з цих словників?

Вправа 19. Випишіть із п'ятьох словників української мови кілька статей, які покажуть інформацію, закладену в словниках.

Вправа 20. Користуючись фразеологічним словником, з'ясуйте значення фразеологізмів.

Хоч з лица води напийся; Бог (кравець) міру загубив; курити фіміам; во врем'я оно; грати на нервах; ухопити шилом патоки; підбивати клинці; смалити халявки; мовчанку справляти; вухналі кувати зубами; одним миром мазані; підвести під монастир; пара чобіт на одну ногу; по крашанках пройде і жодної не роздавить; кебету мати; перетворювати карася на порося; як на долоні волосся виросте; класти безчестя; передавати куті меду; і в корці води не впіймаєш.

Вправа 21. Сформулюйте значення слова *стілець*, зіставляючи його із значення інших слів (*крісло, лава, диван, табуретка, ліжка* тощо).

Вправа 22. Як правильно: *дружна підтримка* чи *дружня підтримка*? Поясніть.

Вправа 23. Складіть статті до синонімічного словника до слів: *іти, журитися*.

Вправа 24. З'ясуйте значення слова «мова» за тлумачним та енциклопедичним словником. Порівняйте пояснення та зробіть відповідні висновки.

Вправа 24. Випишіть кілька (на вибір) словникових статей зі «Словника іншомовних слів» та «Етимологічного словника», прокоментуйте їх будову.

Вправа 25. Знайдіть слово, яке не вписується за своєю семантикою (значенням) у ряд поданих нижче слів.

Чиновництво, земляцтво, студентство, селянство, козацтво, учнівство, босяцтво, учительство.

Вправа 26. Користуючись словником синонімів або тлумачним словником, поясніть різницю між словами.

Домашній – свійський, одержувати – отримувати – діставати – здобувати, суспільство – громада – товариство.

ОСНОВНІ ЗМІНИ В НОВІЙ РЕДАКЦІЇ «УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ» (2019)

Зміни можна умовно поділити на дві великі групи:

- (1) власне зміни у написанні слів (без варіантів) і
- (2) варіантні доповнення до чинної норми.

1. БЕЗ ВАРІАНТІВ

проєкт, проєкція

(так само як *ін'єкція, траєкторія, об'єкт* та інші слова з латинським коренем -ject-)

плеєр (play+er), конвеєр (convey+er), феєрверк, Соєр, Хаям, Феєрбах,

«Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а в складі звукосполучень [je], [ji], [ju], [ja] буквами **є, ї, ю, я**: *буєр, конвеєр, плéєр, флáєр, лоя льний, парано́я, плея́да, ро́яль,*

сакво́яж, секво́я, фая́нс, феєрве́рк, ін'єкці́я, проє́кт, проє́кція, суб'є́кт, траєкторі́я, фо́є, е́ті, Го́я, Саво́я, Феєрба́х, Ма́єр, Кає́нна, Іса́я, Йога́нн, Рамбу́є, Со́єр, Ха́йм, Хеєрда́л, Юно́на, Їтс».

Дікенс, Тékерей, Бéкі (без подвоєння приголосних -кк-)

«Буквосполучення **ск**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [k], відтворюємо українською буквою **к**: *Дікенс, Дікінсон, Джексо́н, Тékерей, Бéкі, Бу́кінгем, Бі́смарк, Брю́кнер, Бро́кес, Ламáрк, Што́кманн, Стокго́льм, Ру́дбек, Шéрлок».*

НАПИСАННЯ РАЗОМ: мінісукня, віцепрезидент, ексміністр, вебсайт

«Р а з о м пишемо:

слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий і т.ін.) вияв чогонебудь: **архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-**: *архіскладні́й, гіперма́ркет, екстракля́с, макроєко-но́міка, мікрохвілі́, мульта́ймільйоне́р, преміумкля́с, суперма́ркет, топме́неджер, топмоде́ль, ультрамо́дний, флешінтерв'ю.*

г) слова з першим іншомовним компонентом **анти-, контр-, віце-, екс-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-**: *антиві́рус, контруда́р, віцепрем'є́р, віцеконсу́л, ексчемпіо́н, ексміні́стр, експрезиде́нт, лейбгвардіє́ць, лейбме́дик, оберма́йстер, оберофіце́р, оберлейтенáнт,*

оберпрокура́р, штабскапіта́н, унтерофіце́р, але за традицією контр-адміра́л».

пів хвилини, пів яблука, пів Києва (пишемо нарізно без дефіса), але одним словом як цілісне поняття *півострів, півзахисник, півмісяць*

«Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням «половина» з наступним іменником – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини

пишемо окремо: *пів аркуша, пів години, пів відрá, пів міста, пів огірка, пів острова, пів яблука, пів я щика, пів ями, пів Європи, пів Києва, пів України*. Якщо ж **пів** з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *півáркуш, південь, півзáхист, півкóло, півку́ля, півмісяць, півóберт, півовáл, півострів*».

РОСІЙСЬКІ ПРИЗВИЩА

рос. *Донской* → **Донський**, рос. *Трубецкой* → **Трубецький**

виняток Лев Толстой

«Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так:

..... Закінчення **-ой** передаємо через **-ий**: *Донський, Крутий, Луговський, Полевий, Соловійов-Седий, Босий, Трубецький*, але *Толстой*.

ЗМІНИ В ОКРЕМИХ СЛОВАХ

священник (як *письменник*)

«Подвоєння приголосних як наслідок їх збігу. 1. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

в) кореня або основи на **-н-** (**-нь-**) і суфіксів **-н-(ий)** **-н-(ій)**, **-ник**, **-ниц-(я)**: *день – дéнний, закóн – закóнний, кінь – кінний, осінь – осінній, туман – туманний; баитáнник, годінник, письменник, священник; віконниця, Вінниця*; дві букви **н** зберігаємо й перед суфіксом **-ість** в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із двома н: *закóнний – закóнність – закóнно, тумáнний – тумáнність – туманно*».

Святвечір

«Р а з о м пишемо:

а) складноскорочені слова (мішані та складові аббревіатури) й похідні від них: *адмінресурс, ... Міносвіти, ... профспілка, Святвечір,.....*».

ВЕЛИКА БУКВА

Назви товарних знаків, марок виробів

Автомобілі марки «Жигулі» вироблялися з 1970 по 2014 рік.

З малої букви, якщо вживається як загальна назва, наприклад: *Він приїхав на старих обшарпаних «жигулях» (... на новому блискучому «фольксвагені»).*

2. ВАРІАНТНІ ДОПОВНЕННЯ

СЛОВА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вергілій і Вергілій, Геóрг і Геóрг, Гуллівэр і Гуллівэр

«У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови — буквою **г** (*Вергілій, Гарсія, Гегель, Геóрг, Гете, Грегуар, Гуллівэр*) і шляхом імітації

іншомовного [g] — буквою г (*Вергілій, Гарсія, Гегель, Георгі, Гете, Грегуар, Гуллівер* і т. ін.)».

аудієнція і авдієнція, лауреат і лавреат (пор. лавр), аудиторія і авдиторія

«У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення **ау** звичайно передається через **ав**: *автентічний, автобіографія, автомобіль, автор, авторитет, автохтон, лавра, Аврора, Мавританія, Павло*. У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення ау шляхом транслітерації як **ау**, допускаються орфографічні варіанти: *аудієнція і авдієнція, аудиторія і авдиторія, лауреат і лавреат, пауза і павза, фауна і фавна*.».

кафедра і катедра, ефір і етер, міф і міт, Борисфен і Бористен

«Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою т: *антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький, театр, теорія, ортодокс, ортопедія, Амальтея, Прометей, Тєкля, Таїсія, Теодор*. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *анáfема і анáтема, дифіра́мб і дити́рамб, ефі́р і ете́р, ка́федра і кате́дра, логарі́фм і логарі́тм, міф, міфоло́гія і міт, мітоло́гія, Ага́та нгел і Агафа́ нгел, Афі́ни і Ате́ни, Борисфе́н і Бори́стен, Демосфе́н і Демосте́н, Ма́рфа і Ма́рта, Фесса́лія і Тесса́лія* та ін.».

УКРАЇНСЬКІ Й ДАВНО ЗАСВОЄНІ СЛОВА

ірій і ірий, ірод і ірод

На початку слова звичайно пишемо **і** ....

Деякі слова мають варіанти з голосним **и**: *ірій і ірий, ірод і ірод* ('дуже жорстока людина').

ВАРІАНТНІ ФОРМИ РОДОВОГО ВІДМІНКА

ра́дості й ра́дости, любóві й любóви, Білору́сі й Білору́си

«Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любóв, óсінь, сіль, Русь, Білору́сь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гі́дності, незале́жності, ра́дости, сме́рти, че́сти, хорóбрости; крóви, любóви, óсени, со́ли, Ру́сі, Білору́си*.».

Вправа 27. Виберіть правильну відповідь відповідно до змін до «Українського правопису» (2019 року).

Проект, плеєр, Хайям, Феєрбах, параноя, плеяда, секвойя, фое, еті, Гойя, проєкт, феєрверк, Свят-вечір, Феєрбах, Гоя, Майєр, Соєр, священник, проєкція, Хаям, Маєр, Соєр, Діккенс, священник, Святвечір, Текерей, Бекі, Буккінгем, Теккерей, Дікенс, Беккі, Буккінгем.

Вправа 28. Напишіть правильно слова.

Архі\складній, гіпер\маркет, екстра\клас, макро\еконóміка, мікро\хвили, мульти\мільйонёр, преміум\клас, супер\маркет, топ\менеджер, топ\модель, ультра\мóдний, флеш\інтерв'ю, пів\аркуша, пів\годíни, пів\відра, пів\міста, пів\огірка, пів\óстрова, пів\яблука, пів\ящика, пів\ями, пів\Єврóпи, пів\Кієва, пів\України, пів\аркуш, пів\день, пів\захист, пів\коло, пів\куля, пів\місяць, пів\оберт, пів\овал, пів\острів, анти\вірус, контр\удар, віце\прем'єр, віце\кóнсул, екс\чемпіон, екс\міністр, екс\президент, лейб\гвардієць, лейб\мédик, обер\ма́йстер, обер\офіцёр, обер\лейтенант, обер\прокурóр, штабс\капітан, унтер\офіцёр, контр\адмірал.

Вправа 29. На вашу думку, як правильно. Обґрунтуйте відповідь.

Гідності – гідности, незалежності – незалéжности, радості – радости, сметрі – смёрти, честі – чéсти, хоробрості – хорóбрости; крові – крóви, любові – любóви, осені – óсени, солі – sóли, Русі – Рúсі, Білорусі – Білорúси, аудіє́нція – авдіє́нція, аудиторія – авдитóрія, лауреат – лавреат, па́уза – павза, фа́уна – фавна, ана́фема – анáтема, дифіра́мб – дитира́мб, ефі́р – ете́р, ка́федра – катéдра, логарі́фм – логарі́тм, міф, міфоло́гія – міт, мітолóгія, Агата́нгел – Агафа́нгел, Афі́ни – Ате́ни, Борисфе́н – Бористе́н, Демосфе́н – Демосте́н, Ма́рфа – Ма́рта.

ОСНОВНІ ОРФОГРАФІЧНІ НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

1. Вживання апострофа.
2. Вживання м'якого знака та сполучень літер *йо,ьо*.
3. Чергування *У – В, І – Й*.
4. Правопис слів іншомовного походження (голосні *И, І, Ї*)
5. Правопис префіксів.
6. Чергування приголосних.
7. Спрощення груп приголосних.
8. Подвоєння та подовження приголосних.
9. Використання великої літери.

1. Вживання апострофа

Для позначення роздільної вимови твердих приголосних перед наступними *я, ю, є, ї* **апостроф ставиться** у таких випадках:

– після літер *б, п, в, м, ф*, що позначають губні приголосні: *в'ється, сав'янці, м'ята, солов'ї, б'ю, в'яжу, слов'яни*;

– після літери *р*, якщо вона позначає твердий приголосний у кінці складу: *подвір'я, бур'ян, матір'ю, у міжгір'я, кур'єр, пір'я*;

– після *к* у слові *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'янівка, лук'янівський, Лук'янченко*;

– після *б, п, в, м, ф, шиплячих, г, к, х* та *р* у словах іншомовного походження, коли чується роздільна вимова. Пор.: *Рив'єра, інтерв'ю, комп'ютер, миш'як, Монтеск'є, кар'єра, прем'єр*, але: *бюджет, кювет, Гюго*;

– після префіксів, що закінчуються на твердий приголосний: *під'їзд, без'ядерний, роз'яснення, з'єднати, під'їжджати*; за тих же умов – після префіксів у словах іншомовного походження: *об'єкт, ін'єкція, транс'європейський, ад'ютант, кон'юнктура*;

– у складних та складноскорочених словах, перша частина яких закінчується на твердий приголосний: *дит'ясла, пів'яблука, двох'ярусний, Мін'юст*.

Апостроф не ставиться, якщо перед *б, п, в, м, ф* є літера, що позначає приголосний (крім *р*), який належить до кореня: *священний, різьбяр, т'мянний, цвях, духмяний*.

Коли ж перед губним стоїть кореневий *р* або будь-який приголосний, що належить до префікса, тоді після *б, п, в, м, ф* апостроф ставиться: *верб'я, торф'яний, черв'як, розм'якнути, підв'ялений, зв'язок*.

2. Вживання м'якого знака та сполучень літер *ЙО, ЇО*

В українській мові м'який знак пишеться:

– після літер *д, т, з, с, дз, ц, л, н*, які позначають м'які приголосні в кінці слова (*сядь, честь, мазь, вісь, тедзь, міць, біль, кинь*) та в середині слів перед

літерами, що позначають тверді приголосні: *близько, сядьмо, візьму, спільний, синька*. М'який знак зберігається й перед літерами, що позначають м'які приголосні при зміні форми цього ж слова (*спільні, синьці, візьміть*) та при утворенні від нього нових слів: *близькість, спільність*;

– після літер, що позначають м'які приголосні в дієслівних закінченнях третьої особи однини та множини теперішнього та майбутнього часу дійсного способу, в дієсловах наказового способу та в коротких формах інфінітива: *дізнається, гримить, візьмуться, напишуть, станьте, сядь, сядьмо, казати, заспівать*;

– у буквосполученнях *-льц-, -льч-, -ньц-, -ньч-, -сьц-, -сьч-*, якщо вони походять від *-льк-, -ньк-, -ськ-*, іменників давального і місцевого відмінків однини жіночого роду та утворених від них присвійних прикметників: *лялька – ляльці – ляльчин, нянька – няньці – няньчин, Пріська – Прісьці – Прісьчин*; але: *сопілка – сопілці – сопілчин, жінка – жінці – жінчин, Параска – Парасці – Парасчин*, бо утворені від *-лк-, -нк-, -ск-*;

– у суфіксах *-ськ-, -зьк-, -цьк-*: *київський, волзький, донецький, людськість, по-українському, по-німецьки*; але: *різкий, боязкий, в'язкий, ковзкий*, бо тут *з, с* разом із *к* не утворюють суфіксів *-зк-, -ск-*;

– у словах іншомовного походження після *д, т, з, с, л, н*, які позначають м'які приголосні, перед *я, ю, є, ї* при роздільній вимові: *альянс, конференсьє, ескадрильї, Нью-Йорк, монпансьє, марсельєза, мільярд, портьєра*; але: *мадьяр, ілюзія, нюанс* – немає роздільної вимови.

М'який знак не пишеться:

– після м'яких приголосних, крім *л*, перед іншими м'якими приголосними: *пісня, користю, кутній*; але: *сільський, стільці*.

Виняток: *різьбяр, тьмяний* і похідні від них;

– після *р* у кінці складу чи слова: *повірте, лікар, Харків, тепер*;

– між подовженими м'якими приголосними: *зілля, ллють, каміння*;

– після *н* перед *ж, ч, ш, щ* та перед суфіксами *-ств(о), -ськ(ий)*: *інжир, менший, кінчик, Уманщина, селянство, волинський*;

– після губних та шиплячих, що в українській мові стверділи: *стен, любов, голуб, Перм, верф, ріжете, Січ, просиш, боїшся*.

Йо пишеться для позначення звукосполучення *й + о*:

– на початку слова й після голосного: *його, йому, завойований, район, чийого*;

– після приголосного, переважно на початку складу: *батальйон, бульйон, вйокати, Воробйов, курйоз, мільйон, серйозний, Соловйов*.

ЬО пишеться:

– після приголосного для позначення м'якості приголосного перед *о*: *всього, Ковальов, Линьов, льон, сьогодні, сьомий, трьох, цього*.

3. Чергування У – В, І – Й

1. В українській мові чергуються як прийменники у, в, так і префікси у-, в- у словах. прийменник у чергуються з в.

У вживається для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

а) між приголосними: *Наш учитель; Десь у хлібах кричав перепел;*

б) на початку речення перед приголосним: *У присмерку літають ластівки так низько (Д.Павл.); Увійшли до хати; У лісі стояв гамір, пахло квітами;*

в) незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними в, ф, а також перед сполученнями літер зв, льв, св, дв, тв, гв, хв і под.: *Сидимо у вагоні; Велике значення у формуванні характеру має самовиховання; Пішли у зворотному напрямку; Піти у світ; Склала тканину удвоє; Щастя у творчості; Разом служили у гвардійському полку; Одягнена у хвою, шумить дрімуча тайга;*

г) після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним: *До мене зайшла товаришка, учителька із сусіднього села; Галя побачила: усі вишні вкрилися білим цвітом; Стоїть на видноколі мати – у неї вчись (Б.Ол.); Це було... у Києві.*

2. В уживається для того, щоб уникнути збігу голосних:

а) між голосними: *У нього в очах засвітилась відрода (П.Мирн.); Була в Одесі; Прочитали в оголошенні;*

б) на початку речення перед голосними: *В імлі зникали дерева; В Антарктиді працюють наукові експедиції;*

в) після голосного перед більшістю приголосних (крім в, ф, сф, хв і под.): *Пішла в садок вишневий (Т.Шевч.); Коники сюрчали в траві.*

3. У - В не чергуються:

а) у словах, що вживаються тільки з в або тільки з у: *вда́ча, вклад, вника́ти, вправа, вступ* (і уда́ча, укла́д, уника́ти, упра́ва, уступ – з іншими значеннями); *вза́мини, вла́да, власний, властиві́сть, вплив* та ін.; *ува́га, узбере́жжя, указ, ула́мок, умо́ва, уста́лений, установа́, уя́ва*, а також у похідних утвореннях: *вступни́й, влада́р, ува́жність, умовни́й, унікливий* та ін.;

б) у власних іменах і в словах іншомовного походження: *Вдове́нко, Вла́сенко, Вру́бель, Владивосто́к; Уго́рщина, Удовиче́нко, Уля́на, Уругва́й, уверту́ра, університе́т, уто́пія* та ін.

Примітка. У поезії поряд із звичайною формою *Украї́на* іноді вживається *Вкраї́на*.

Сполучник і та початковий ненаголошений і в ряді випадків чергуються з й у тих позиціях, що й у – в.

1. І вживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

а) після приголосного або паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словами з початковим приголосним звуком: *Вірю в пам'ять і серце людське* (Б.Ол.); *Оце тут з дерева виробляють всячину: і вози, і колеса...* (Панас Мирний);

б) на початку речення: *І долом геть собі село Понад водою простяглося* (Т.Шевч.); *І приковують [гори] до себе очі, і ваблять у свою далечинь імлисту* (М.Коц.).

2. **Й** уживається, щоб уникнути збігу голосних:

а) між голосними: *У садку співали Ольга й Андрій; Оце й уся врода* (П.Мирн.); *Квітли вишні й одцвітали* (Ф. Малицький);

б) після голосного перед приголосним: *Навчає баєчка великого й малого* (Л.Гл.); *На траві й квітках росинки, шелестіння й гомін гілки, щебетання й пісня пташки* (Я. Щоголів).

Примітка. Так само чергується початковий ненаголошений **і** з **й** у словах: *імення – ймєння, імовірний – ймовірний, іті – йти, ітися – йтіся (ідеться – йдється).*

3. Чергування **і – й** не буває:

а) при зіставленні понять: *Дні і ночі; Батьки і діти; Війна і мир;*

б) перед словом, що починається на **й, є, ї, ю, я**: *Ольга і Йосип – друзі; І раптом людська тінь майнула. Куди, для чого, хто і як?* (М.Рил.);

в) після паузи: *Щось такеє бачить око, І серце жде чогось* (Т.Шевч.);

4. Правопис слів іношомовного походження (голосні **И, І, Ї**)

И пишеться:

– у загальних назвах після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** (правило «дев'ятки») в основах слів перед наступною літерою, що позначає приголосний, крім **й**: *дилема, музика, цистерна, інститут, режим, трикотаж, джип;*

– відповідно до вимови у багатьох словах, давно засвоєних українською мовою: *бурмистер, миля, східна, нирка, спирт, імбир, кипарис, башкир, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кишлак, кисет;*

– у словах церковного вжитку: *диякон, єпископ, митрополит;*

– у власних назвах після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** перед приголосними, крім **й** (у тому числі в географічних назвах з кінцевими **-ида, -ика** та у буквосполученнях **-ки-, -ри-, -ти-** перед приголосним): *Вашингтон, Лейпциг, Тибет, Бразилія, Чилі, Шиллер, Сицилія, Флорида, Корсика, Крит, Китай.* Але традиційно зберігається **і** у словах: *Гельсінкі, Гельсінгфорс, Грімм, Дідро, Дізель* (хоча *дизель*), *Лессінг, Міссісіпі, Россіні, Сідней, Торрічеллі тощо.*

Запам'ятайте! Єгипет, Єрусалим.

І пишеться:

– перед літерами, що позначають голосні та **й**: *діалектика, фізіологія, авіація;*

– на початку другої частини складних слів та після префікса, що закінчується на голосний чи приголосний: *староіндійський, новоіракський, безініціативний, дезінфекція, доісторичний*;

– у кінці невідмінюваних слів: *журі, таксі, візаві, парі, мерсі*.

Ї пишеться:

– після літер, що позначають голосні звуки: *мозаїка, наївний, прозаїк, Енеїда, Каїр*.

5. Правопис префіксів

Префікси *пре-, при-*. У префіксах, що мають ненаголошені голосні, пишеться *е* чи *и* залежно від значення слова.

Префікс *пре-* вживається:

– переважно в якісних прикметниках чи прислівниках для вираження найвищої міри ознаки: *преславний, премудрий, презлий, прехитрий, прекрасно, препогано, претісно, предобре*.

Префікс *при-* вживається:

– у дієсловах із значенням наближення, приєднання: *прийти, прилетіти, присунути, притулитися, прибитися*;

– в іменниках і прикметниках із значенням розміщення поруч: *Приморськ, присадибний, придніпровський, прибережний, прикордонник*;

– у дієсловах, що означають частковість дії чи її результат: *присісти, пригубити, причинити, приборкати, примусити, придумати*.

Написання деяких слів ***треба запам'ятовувати*** чи перевіряти за орфографічним словником: *президія, презирство, преподобний, преосвященство, престол, предикат, презентація, пристойний, присяга тощо*.

Префікс *пред-* старослов'янського походження, тому вживається у словах з відповідним відтінком значення: *предтеча, предстати, предводитель*.

Префікс *пере-* не викликає труднощів і вживається у словах із значенням завершеності дії, переділу, прояву певних зусиль тощо: *перевірити, перегони, перемогти, перегородити, перепони, переділити, передати*.

Префікс *прі-* пишеться лише в трьох словах: *прізвище, прізвисько, прірва*.

Префікси на *-з-* та на інші приголосні.

Префікс *з-* на письмі передається літерою *с* перед *к, п, т, ф, х*, що позначають глухі приголосні: *сказати, спитати, створити, сформувати*.

В усіх інших випадках пишеться префікс *з-*: *зшити, збити, зорати* (іноді *із-*: «ізігнувся, як дуга»).

Перед двома кореневими приголосними чи сполученням губного і йотованого пишеться префікс *зі-*, рідше *зо-*: *зізнатися, зігріти, зіткнення, зіставити, зів'ялий, зомліти*.

У префіксах, що закінчуються на *-з-* (*роз-, без-, через-*) чи на інші приголосні (*від-, над-, між-, об-*), літера, що позначає кінцевий дзвінкий приголосний, не змінюється: *безпорадний, безболісний, розпалити, розбудити, міжпланетний, надпотужний, черезплічник, надірваний, обікрати*.

6. Чергування груп приголосних

1. При словозміні і словотворенні приголосні в українській мові можуть змінюватися, що передається на письмі відповідними літерами:

– **г, к, х** змінюються на **ж, ч, ш** у формах того самого слова або при творенні нових слів: *друг* – *друже*, *козак* – *козаче*, *дух* – *душно*;

– **г, к, х** чергуються із **з, ц, с** перед **і** в іменниках, що стоять у давальному відмінку однини жіночого роду та в місцевому відмінку однини іменників усіх трьох родів: *дорога* – *дорозі*, *рука* – *руці*, *свекруха* – *свекрусі*, *ріг* – *на розі*, *вухо* – *у вусі*, *око* – *на оці*.

2. Перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)** деякі приголосні при словотворенні змінюються, змінюючи й самі суфікси:

– **к, ч, ц** + **-ськ(ий)**, **-ств(о)** = **-цьк(ий)**, **-цтв(о)**: *гірник* – *гірницький*, *молодець* – *молодецький* – *молодецтво*, *парубок* – *парубоцький* – *парубоцтво*, *ткач* – *ткацький* – *ткацтво*;

– **г, ж, з** + **-ськ(ий)**, **-ств(о)** = **-зьк(ий)**, **-зтв(о)**: *боягуз* – *боягузький* – *боягузтво*, *Запоріжжя* – *запорізький*, *Париж* – *паризький*, *Прага* – *празький*, *убогий* – *убозтво*;

– **х, ш, с** + **-ськ(ий)**, **-ств(о)** = **-ськ(ий)**, **-ств(о)**: *залісся* – *заліський*, *птах* – *птаство*, *товариш* – *товариський* – *товариство*.

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)** на письмі зберігаються: *багатий* – *багатство*, *брат* – *братський* – *братство*, *завод* – *заводський*, *інтелігент* – *інтелігентський*, *люд* – *людський* – *людство*, *пропагандист* – *пропагандистський*, *студент* – *студентський* – *студентство*.

Запам'ятайте! *Баскський*, *казахський*, *тюркський*.

3. У вищому ступені порівняння прикметників і прислівників перед суфіксом **-ш(ий)** змінюються в **-жч(ий)**, а **с** + **-ш(ий)** – у **-щ(ий)**: *вужкий* – *вужчий* (*вужче*), *дорогий* – *дорожчий* (*дорожче*), *дужий* – *дужчий* (*дужче*), *низький* – *нижчий* (*нижче*), *високий* – *вищий* (*вище*).

Запам'ятайте! *Легкий* – *легший* (*легше*).

7. Спрощення груп приголосних

У групах приголосних **-ждн-**, **-здн-**, **-стн-**, **-стл-**, **-стн-** випадають **д** і **т**: *тиждень* – *тижня* – *тижневий*, *виїздити* – *виїзний*, *лестоці* – *улесливий*, *щастя* – *щасливий*, *вість* – *вісник*.

У групах приголосних **-зкн-**, **-скн-** випадає **к** при творенні дієслів із суфіксом **-ну-**: *бризк* – *бризнути*, *брязк* – *брязнути*, *блиск* – *блиснути*, *тріск* – *тріснути*.

Запам'ятайте! *Випуск* – *випускний*, *виск* – *вискнути*, *риск* – *рискнути*.

У групі приголосних **-слн-** випадає **л**: *масло* – *масний*; *мисль* – *умисний*, *навмисне*; *ремесло* – *ремісник*.

У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст**, літера **т** у групі приголосних **-стн-** зберігається, хоча

відповідний звук не вимовляється: *баласт* – *баластний*, *компост* – *компостний*, *контраст* – *контрастний*.

Запам'ятайте! У словах *зап'ястний*, *кістлявий*, *пестливий*, *хвастливий*, *хвастнути*, *хворостняк*, *шістнадцять* літера **т** зберігається.

8. Подвоєння та подовження приголосних

Подвоєння приголосних

1. Приголосні подвоюються при збігу однакових приголосних:

– префікса й кореня: *ввічливий*, *віддати*, *відділ*, *заввишки*, *оббити*, *роззброїти*;

– кінця першої й початку другої частини складноскорочених слів: *військкомат* (військовий комісаріат), *страйкком* (страйковий комітет), *юннат* (юний натураліст);

– кореня або основи на **-н-** і суфіксів **-н(ий)**, **-ник**, **-ниці(я)**: *вина* – *безвинний*, *день* – *денний*; *годинник*, *письменник*; *Вінниця*;

– основи дієслова минулого часу на **с** і постфікса **-ся**: *винісся*, *пасся*, *розрісся*, *трясся*.

Запам'ятайте! Не подвоюються приголосні в таких словах, як *отой*, *отут*, *отак*, *отам*, *отепер*, *отоді*, *оцей* тощо.

2. Буквосполучення **-нн-** пишеться:

– у збільшувально-підсилювальному суфіксі **-енн(ий)**: *здоровенний*, *силенний*, *численний*;

– у прикметниках на **-енн(ий)**, **-анн(ий)**, **(-янн(ий))** зі значенням можливості або неможливості дії: *здійснений*, *невблаганний*, *недоторканий*, *незрівнянний*, *несказаний* та в прикметнику *стараний* з відтінком підсилення;

– у прикметниках на **-енн(ий)** старослов'янського походження: *благословенний*, *блаженний*, *огненний*, *священний*.

Запам'ятайте! **Н** не подвоюється в дієприкметниках: *вивершений*, *вихований*, *зроблений*, *індустріалізований*, *подраний*, *сказаний*, *спечений*, як і в прикметниках на **-ений** з відповідних дієприкметників (з іншим наголосом): *варений*, *печений* тощо, а також у прикметнику *довгожданий*.

3. Подвоюються приголосні в словах: *бовван*, *Ганна*, *ляний*, *овва*, *ссати*, а також у похідних: *бовваніти*, *Ганнин*, *виссати*, *свавці* тощо.

Подовження приголосних

Приголосні **д**, **т**, **з**, **с**, **л**, **н**, **ж**, **ш**, **ц**, **ч** подовжуються (а на письмі позначаються двома літерами), коли вони стоять після голосного:

– перед **я**, **ю**, **і**, **є** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини): *знаряддя*, *знаряддю*, *на знарядді*; *життя*, *життю*, *у житті*; *колосья*, *колосью*, *у колоссі*; *знання*, *знанню*, *у знанні*. Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігається: *відкриття* – *відкриттів*, *почуття* – *почуттів*;

– перед **я**, **ю**, **і**, **є** в усіх відмінках деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни (за винятком родового множини з закінченням **-ей**): *суддя*, *судді*,

суддю, суддів; *стаття, статті, статтею* (але в родовому множини – *статей*); *рілля, рілли, ріллю, ріллею; Ілля, Ілли, Іллю, Іллею;*

– перед *ю* в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку основа їх закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: *молодь – молоддю, мить – миттю, подорож – подорожжю, ніч – нічю. Але: молодість – молодістю, повість – повістю, кров – кров'ю, матір – матір'ю;*

– перед *я, ю* в прислівниках типу *зрання, навмання, спросоння; попідвіконню, попідтинню;*

– перед *ю, є* у формах теперішнього часу дієслова *лити (литися): ллю, ллеш, ллемо, ллете, ллють, ллеться, ллються.*

Запам'ятайте! Приголосні не подовжуються в словах: *кутя, попада, свиня*, у формах числівника *третья, третє* тощо.

Подвоєння та подовження приголосних у словах іншомовного походження

У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно **не подвоюються**: *аккумуляція, бароко, белетристика, інтермецо, піанісимо, сума, фін (фіни), фортисимо, шасі, шофер* тощо.

Тільки в окремих загальних назвах **зберігається подвоєння**: *аннали, бонна, бруто, ванна (ванний), мадонна, манна (манний), мотто, нетто, панна, пенні, тонна, білль, булла, вілла, мулла, дурра, мірра.*

При збігу однакових приголосних префікса й кореня подвоєний приголосний маємо лише тоді, коли в мові вживається паралельне непрефіксальне слово: *апперцепція (бо є перцепція), імміграція (бо є міграція), інновація (бо є новація), ірраціональний (бо є раціональний), ірреальний (бо є реальний), контрреволюція (бо є революція), сюрреалізм (бо є реалізм).*

Запам'ятайте! Коли непрефіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального (напр.: *нотація – анотація, конотація*), приголосний не подвоюється на письмі.

Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах: *Андорра, Голландія, Калькутта, Марокко, Міссурі, Ніцца; Бетті, Мюллер, Руссо, Торрічеллі, Шиллер.*

9. Використання великої літери

Правил на велику букву багато. Розглянемо лише ті, що викликають найбільші труднощі.

З великої букви пишуться:

– географічні назви типу: *Східна Україна, Волинь, Поділля, Закарпаття, Київщина, Правобережжя, Слобожанщина, Буковина, Галичина, Далекий Схід, Середня Азія, Причорномор'я* тощо;

– державні символи України: *Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України;*

– астрономічні назви: *Всесвіт, Чумацький Шлях, Молочний Шлях, Велика Ведмедиця, Великий Віз, Юпітер, Венера, Волосожари* тощо;

– назви архітектурних пам'яток: *Софійський собор, Києво-Печерська лавра, Золоті ворота, Софійські ворота, Михайлівська церква*;

– релігійні назви: *Бог, Матір Божя, Біблія, Різдво, Великдень, Спас, Великий піст* тощо;

– прикметники, які утворені від імен або прізвищ за допомогою суфіксів *-ин(-ін), -ов, -ев, -єв, -ів*: *Шевченкові слова, Нініні очі, Франкові вірші, але шевченківські слова, франківські сонети*.

Запам'ятайте! *Шевченківський музей, Шевченківська премія, Нобелівська премія* пишуться з великої букви;

– назви установ, закладів, організацій, товариств: *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Полтавська кондитерська фабрика, Дніпропетровська медична академія, Товариство екологів*;

– прикметники, що сприймаються як прізвища: *Ярослав Мудрий, Володимир Великий, Данило Галицький*;

– слова *Батьківщина, Вітчизна*, якщо вони означають всю Україну.

Запам'ятайте! У диктантах про минуле слова *батьківщина, вітчизна* пишуться з малої букви: *наша прадавня батьківщина*;

– історичні назви: *Запорізька Січ, Кагарлицька Січ, Військо Запорізьке, Полтавська битва, Кримська війна, Велика Вітчизняна війна, але з малої букви пишемо: громадянська війна, світова війна*;

– словосполучення, які починаються із слів *день, свято*: *День учителя, Свято урожаю (але Зелені свята, Різдвяні свята)*;

– якщо назва вулиці, міста тощо складається з двох і більше слів, то всі вони пишуться з великої букви: *вулиця Ярославів Вал, місто Жовті Води, село Степова Балка*;

– слова *південь, північ, захід, схід* пишемо з малої букви, крім словосполучень, у яких ці слова означають не напрямки, а географічні поняття: *курорти Півдня, народи Півночі*.

З малої букви пишуться:

– прикметники, які поєднуються зі словами *земля, бік, сторона*: *українська земля, з кримського боку, київська сторона*. Лише у текстах про історичне минуле назви земель пишемо з великої букви, бо тоді слово *земля* означало область, район: *Галицька земля, Новгород-Сіверська земля*;

– назви типу: *народний артист, заслужений учитель*;

– слова, які стоять у множині: *дніпрові кручі, київські вулиці, одеські інститути*; **крім** географічних назв: *Карпатські гори, Кримські гори*.

Вправа 30. Замість рисок поставте, де треба, апостроф. Згрупуйте слова згідно з правилами його вживання.

Зав/язь, круп/яний, присв/ята, крем/яний, зобов/язання, грав/юра, дерев/яний, мавп/ячий, кав/ярня, кров/яний, коров/ячий, львів/янин, надв/язати,

напівкам/яний, поголів/я, слов/янський, п/ятирічка, солов/їний, безправ/я, в/єтнамка, в/язка, г/юрза, п/юпітр, к/ювет, кур/йоз, прем/єра.

Вправа 31. Замість рисок поставте, де треба, апостроф, поясніть його вживання.

Амудар/я, безвітр/яний, Лук/яненко, бур/ячиння, Валер/ян, звір/ячий, Лук/янович, повір/я, сер/йозний, повітр/я, міжгір/я, порядок, Лук/янчук, кар/єра, всер/йоз, тр/юм, Гур/єв, підгір/я, матір/ю, Р/єпін, з матер/ями, бур/я, р/ясно, кур/йозний, забур/янений, вітр/як, валер/янка, Гур/ївка, між/ярусний, зв/ялити, Солов/йов, Св/ятослав, б/язевий, сім/янин, Б/єлград, обов/язок, б/юро, полум/яніти, в/язень, зат/ямити, запам/ятати, Дерев/янку, торф/яний, сап/янці, моркв/яний, арф/яр, черв/як, присв/ячений, в/юнкий, верф/яний, В/ячеслав, дріб/язковий, Губ/єв, достопам/ятний, духм/яний, взаємозв/язаний, потьм/яніти, різьб/ярство, зав/язка, підрум/янений, зм/якшити.

Вправа 32. Замість рисок поставте, де треба, апостроф. Поясніть вживання апострофа.

Від/ємний, трьох/етапний, без/ідейний, без/ядерний, з/організувати, дез/орієнтація, сан/інструктор, Із/яслав, від/їжджати, суб/єктивний, під/йомник, возз/єднання, в/йокнути, необ/їжджений, фотоз/йомка, об/єктивний, об/їждчик, підв/язати, пів/ящика, дит/ясла, пів/Євфрата, пів/язика, двох/ярусний.

Вправа 33. Розкрийте дужки й утворіть з префіксами слова.

Без- (-язикий, -ядерний, -ініціативний);

з- (-їхати, -обов'язаний, -ясований, -єднаний, -явитися, -їсти, -йомка);

під- (-їжджати, -язиковий, -йом);

об- (-їздити, -єднати, -ємний, -їстися);

від- (-їхати, -ємний, -в'язати).

Вправа 34. Запишіть слова у дві колонки: з апострофом і без нього. Поясніть правопис слів.

Інтерв...ю, б...юджет, грав...юра, деб...ют, к...ювет, інтер...єр, ін...єкція, кар...єра, кон...юктивіт, кур...йоз, кур...єр, Монтеск...є, б...юлетень, прем...єра, п...єдестал, бар...єр, комп...ютер, кон...юнктура, п...юпітр, ад...ютант, транс...європейський, верф...ю.

Вправа 35. Замість крапок поставте, де треба, м'який знак, поясніть правила його вживання.

Низ...ко, пал...ма, Ірпін...ський, різ...блений, пот...мянїлий, бояз...ко, близ...кий, ковз...кий, слиз...ко, власниц...кий, їдален..., Уман...щина, діл...ниц..., в'яз...кий, спіл...ні, низ...ка, камін...чик, промін...чик, мен...ший, тон...ший, шіст...надцять, п'ят...десят, близ...кіс...ть, Хар...ків.

Вправа 36. Утворіть присвійні прикметники з суфіксом -ин.

Русалка, ненька, іспанка, нянька, рибалка, Параска, приятелька, Пріська, тітка, вихователька, лялька, донька, Наталка, Оленка, Маринка.

Вправа 37. Поставте іменники в давальному відмінку однини. В одну колонку запишіть слова без м'якого знака, в іншу – з м'яким знаком.

Спілка, дочка, донька, циганка, тітонька, фіалка, синька, калинонька, тіточка, рибалонька, сиротинка, білка, люлька, тарілка, сиротинонька, веселка, вчителька, футболка, бджілка, жилка, полька, динька, яблунька, партизанка, віялка, ліщинонька, валер'янка, нічка, вихователька, кладка, кулька, ніченька, сівалка, зіронька, галка, сопілочка, голка, жменька, доріженька, діжка, свічка, ручка, колиска.

Вправа 38. На місці крапок поставте, де треба, м'який знак. Поясніть, у яких випадках м'якість приголосного в українській мові не позначається.

Кіл...кіс...т..., сіл...с...кий, Закарпат...с...ка облас...т..., міщ...ніс...т..., діял...ніс...т..., від...ділен..., щас...тя, с...вятковий, пал...ці, радіс...т..., віс...тю, Нас...тя, з...ріліс...т..., Ізмаїл...с...кий, Іл...ля, всес...віт...ня, вугіл...ля, піз...ня, майбут...не, Поділ...с...кий, галуз...зю, гордіс...т..., маз...зю, весіл...ля, в намис...ті, вітал...ня, читал...ня, Терещенківс...ка, Трет...як, Ул...яна, в'яз...кіс...т..., їдал...ня, волин...с...кий.

Вправа 39. Поставте, де потрібно, м'який знак. Поясніть правопис слів.

Буквар..., близ...ко, бунтар..., хар...ківс...кий, слиз...ко, в'яз...кий, виноградар..., низ...кий, токар..., сухар..., поліс...кий, тюр...ма, відмір...те, узбец...кий, мен...ше, казан...с...кий, календар..., нян...чить, гір...кий, п'ят...десять, шість...надцят..., лицар..., удар...те, воротар..., повір...те, плос...кін..., кут...ній, лікар..., чес...тю, хорол...с...кий.

Вправа 40. Вставте у слова буквосполучення *ьй*, *й* чи *ь*. Поясніть правила їх вживання.

Батал...он, міл...он, ...от, л...отчик, ма...ор, павіл...он, л...он, бул...он, чотир...ох, під...ом, л...оду, медал...он, д...оготь, Вороб...ов, Панф...оров, Мурав...ов, т...охкати.

Вправа 41. Поставте, де потрібно, м'який знак або апостроф. Слова випишіть у три колонки: у першу – з м'яким знаком, у другу – з апострофом, у третю – без м'якого знака і апострофа. Поясніть правопис та значення цих слів.

Авен...ю, автопавіл...йон, ал...янс, ател...є, барел...єф, батал...йон, бл...юз, б...юро, вал...юта, вар...єте, В...єтнам, дез...інформація, дос...є, дубл...яж, д...юшес, ж...урі, з...економити, конферанс...є, кон...юнктура, кур...йоз, к...ювет,

к...юрі, л...юкс, медал...йон, міл...йонер, модел...єр, Мол...єр, м...юзик-хол,
н...юанс, п...єдестал, порт...єра, Рив...єра, Севіл...я, фаміл...ярний.

Вправа 42. Вставте, де потрібно, апостроф, м'який знак та букву й.

Комп...ютер, інтерв...ю, б...юджет, ател...є, Мол...єр, Ц...юрих, кур...оз,
миш...як, р...юкзак, б...юро, кан...он, Ал...яска, Н...ютон, міл...ярд, н...юанс,
торф...яний.

Вправа 43. Вставте, де потрібно, апостроф та м'який знак.

Дон...ці, гіл...ці, матір...ю, об...єднання, моркв...яний, р...ясно, духм...яний,
п...юре, бракон...єр, цв...ях, рел...єф, дріб...язковий, під...їхати, двох...основний,
деб...ют.

Вправа 44. На місці крапок поставте *и*, *і* або *ї* і поясніть закономірність їх вживання.

Аг...тац...я, аж...отаж, А...да, аквар...ум, альтру...зм, ам...доп...р...н,
аморт...зац...я, аморти...ф...кац...я, антагон...зм, ант...б...от...к, ар...тм...я, ате...зм,
афор...зм, баст...он, беду...н, бук...н...ст, в...раж, вульгар...зм, геро...чний,
д...в...з...он, д...адема, ел...пс...с, емп...р...окр...т...ц...зм, ...д...л...я,
...ндустр...ал...зац...я, ...н...ц...ат...ва, ...нту...ц...я, катол...ц...зм, к...пар...с,
кол...бр..., колокв...ум, кру...з, мулт...пл...кац...я, нац...ст, п...рам...дон,
пров...нц...ал...зм, сю...та, такс...ст, такс..., ш...мпанзе, ш...фон, шр...фт.

Вправа 45. На місці крапок поставте *и*, *і*, *ї*. Поясніть правила їх вживання.

Алж...р, Антаркт...да, Аргент...на, Баст...лія, Браз...л...я, Ваш...нггон,
Верг...лій, Гал...лей, Кал...форнія, Кр...т, Л...ван, Лу...с, Паган...н..., Палест...на,
С...нгапур, Ток...о, Узбек...стан, Хем...нгуей, Х...рос...ма.

Вправа 46. Вставте пропущені літери.

Аквамар...н, аз...мут, акц...онер, альтру...зм, амб...ція, галюц...нації,
д...ктат, д...намізм, д...скр...мінація, д...станція, ід...омат...ка, інту...ція, л...міт,
м...літаризм, р...тор...ка, тар...ф...кац...я, тр...в...альний, ут...літарний, ц...ркуляр.

Вправа 47. Вставте пропущені букви.

Ж...рі, ф...нанси, єп...скоп, с...стема, д...ректор, математ...ка, ц...стерна,
Афр...ка, Вел...кобр...танія, к...лограм, л...тература, Пар...ж, параш...т, брош...ра.

Вправа 48. Складіть речення з поданими словами.

Агроном, таксі, кабінет, тонна, масаж, піаніст, колір, папір, журі,
бандурист, маскарад, сюжет, джаз, касир, контакт.

Вправа 49. Користуючись «Словником іншомовних слів», визначте походження й значення поданих слів. Поясніть правопис.

Ширма, штамп, циферблат, кюрі, ревію, грип, отара, суб'єкт, бар'єр, порт'єра, пунш, конгрес, комбайн, арія, соната, казино, акула, гуляш, баобаб, брутто, бензин, верф, прем'єра, дебати, гейзер.

Вправа 50. Спишіть слова, розподіляючи їх на дві колонки:

1 – слова іншомовного походження, **2** – власне українські слова. З останніх букв написаних слів (по вертикалі) прочитайте українське прислів'я.

Зупинка, інтермецо, механік, кіно, столяр, вікно, морозиво, масштаб, внизу, віньєтка, матч, канікули, грім, сніг, кабінет, штепсель, стіл, сутінки, бутерброд, хліб, аббревіатура, інтегралі, комюніке, високо, каучук, нетто, щоденник, око.

Вправа 51. Перепишіть слова, вставте пропущені букви.

Р...ктор, ...нст...тут, д...кан, факул...тет, ауд...тор...я, ф...з...ка, л...кц...я, консул...тац...я, д...плом, д...сц...пліна, ст...п...нд...я, тер...тор...я.

Вправа 52. Запишіть слова українською мовою. Складіть зв'язаний текст з максимальним використанням перекладених слів.

Аффективный, амнистія, кримінологія, вердикт, процесуальний, групування, дезінформація, комісія, субординація, опозиція.

Вправа 53. На місці крапок поставте літери *е*, *и* чи *і*. Згрупуйте слова відповідно до правил вживання *е*, *и*, *і*.

Пр...давній, пр...дставити, пр...азовський, пр...берегти, пр...зирство, пр...бій, пр...амбула, пр...дтеча, пр...близно, пр...красно, пр...крашати, пр...бічник, пр...дикативний, пр...борканий, пр...хилити, пр...зидент, пр...хитрий, пр...фронтний, пр...оритет, пр...варений, пр...зводити, пр...звисько, пр...мат, пр...святити, пр...краси, пр...стиж, пр...вабити, пр...землитися, пр...д'явник, пр...гнобити, пр...дковічний, пр...права, пр...буток, пр...старий, пр...балтійський, пр...мовляти, пр...горілий, пр...гощати.

Вправа 54. Замість крапок поставте *е*, *и* чи *і*, обґрунтуйте написання.

Пр...д'явити, пр...будувати, пр...єднати, пр...звище, п...р...оформити, пр...вокзальний, пр...розумний, пр...гарний, пр...бережний, пр...землитися, п...р...бороти, пр...рва, пр...кордонний, пр...звисько.

Вправа 55. Замість крапок вставте пропущені літери з або с. Поясніть правила їх вживання.

Бе...посередній, не...проможність, ...характеризувати, ...фабрикувати, бе...силля, ...хвалити, бе...прецедентний, ро...сохнутися, ...чинити, ро...пач, бе...соння, ...ціпити, бе...коштовний, ...клеювати, бе...характерний, бе...карний, ...цементувати, ...сохнути, ро...суд, бе...культурний, бе...перечний, ро...формувати, ро...пущений, ...кріпити, ...шкребти, ...щипати.

Вправа 56. На місці крапок вставте пропущені букви з або с.

Ро...печене, бе...шумний, ро...хитати, бе...характерний, ро...казати, ...томитися, ...шити, ...питати, ...кинути, ...чистити, ро...шарування, ...жувати, ро...шукати, ро...сипати, ...турбований.

Вправа 57. Від кожного з поданих дієслів утворіть слова з різними префіксами.

Сіяти, класти, бути, нести, просити, тягти, м'яти, фотографувати.

Вправа 58. Підберіть однокореневі слова і форми того самого слова, у яких відбулося б чергування приголосних *з – з – ж, к – ц – ч, х – с – ш*: *нога – нозі – ніжка*.

Книга, дорога, заслуга, каталог, друг, діалог, допомога, фаланга, колега, райдуга, крига, біг, смуга, тривога, тайга, луг, туга, увага, плуг, круг.

Естетика, критика, кібернетика, рік, космонавтика, техніка, віник, мука, шпак, класика, лірика, голка, електрика, перука, історик, фізика, молоко, діжка, логіка, фонетика, парубок, чоловік, колиска, тітка, сусідка.

Поверх, успіх, сміх, лопух, порох, слух, горох, кожух, дух, фартух, рух, дах, горіх, пух, верх, страх, запах, сполох, льох, черепаха, стріха, муха, епоха, втіха.

Вправа 59. Подані слова поставте в місцевому відмінку однини і поясніть правопис.

Епілог, біг, універмаг, берег, подвиг, ріг, ранг, спінінг, ворог, бульдог, варяг, друг, туга, дорога, крига, облога, Дуга.

Бак, електрик, піджак, рюкзак, мак, бік, сатирик, павук, звук, земляк, маяк, онук, ознака, гайдамака, ковпак, техніка, моряк, балка, мряка, барак.

Страх, казах, чех, патріарх, пастух, монарх, розмах, шлях, слух, бідолаха, невдаха, щебетуха.

Вправа 60. Від поданих іменників утворіть прикметники, поясніть правопис.

Вінниця, Дрогобич, Теплик, Томашпіль, Рига, Збараж, Чехія, Прилуки, Шахтарськ, Нова Каховка, Добропілля, Ізюм, Кривий Ріг.

Вправа 61. Від поданих основ за допомогою суфікса *-ськ(ий)* утворіть прикметники, обґрунтуйте наявність чи відсутність змін кінцевих приголосних основ.

Донецьк, Запоріжжя, латиші, литовці, Кавказ, Таганрог, Буг, Карпати, Калуш, Петербург, Іллінці, Чернігів, Літин, Кременчук, Одеса, студент, університет, Ужгород, Прага, Бахмач, казах.

Вправа 62. За допомогою суфікса *-ськ(ий)* утворіть від іменників прикметники і поясніть їх правопис.

Поділля, Черемош, Тернопіль, Ужгород, Ніжин, Умань, Світязь, Польща, завод, Коростень, рибалка, співробітник, Сиваш, Сімферополь, любитель, Судан, інтернаціоналіст, Севастополь, Славутич, люди, Байкал, таджик, інтелігент, Прип'ять, Лепетиха, Ворзель, Череповець.

Азербайджан, Бранденбург, Гринвіч, Ельбрус, Корея, Непал, Шотландія, Італія, Токіо, Алжир, Суец, Сиракузи, Люксембург, Ангола, Балхаш, Барнаул, Фінляндія, Румунія, Гданськ, Чикаго, Індія.

Вправа 63. Від поданих слів утворіть нові слова за допомогою суфіксів *-ськ(ий)* або *-ств(о)*. Сформулюйте правила їх написання.

Буг, Оренбург, Золотоноша, Кременчук, Волга, француз, убогий, киргиз, Великі Луки, Выборг, Черкаси, Вільнюс, Прилуки, Острог, Кавказ, тюрк, Черемош, Калуга, Тбілісі, багач, узбек, Канада, Новобіличі, Ірпінь, Козелець, Хортиця, Владивосток, чиновник, каліка, Сорочинці, дивак, Бортничі, Карпати, брат, половець, гігант, Углич, Донець, Кагарлик, чех, Херсонес, Норвегія, полярник, Бахмач, Галич, моряк, Лейпциг, Полісся, латиш, Вишгород, ткач, Рословичі, Случ, Карабах, Дамаск, Іванковичі.

Вправа 64. Вставте пропущені літери і поясніть правопис слів.

Вороне...кий, францу...кий, кременчу...кий, золотоні...кий, солда...кий, заво...кий, гре...кий, дослідни...кий, співробітни...тво, пра...кий, фашис...кий, криворі...кий, велетен...кий, балха...кий, оде...кий, заступни...тво, студен...кий, пта...тво, кирги...кий, турис...кий, люксембур...кий, голлан...кий, гаа...кий, туні...кий.

Вправа 65. Напишіть російські слова українською мовою і поясніть їх правопис.

Острожский, рижский, кипрский, прилукский, абхазский, амурский, тюркский, черкесский, калужский, иракский, сивашский, ужгородский, прусский, уральский, крепостничество, батрачество, овручский, казанский, запорожский, бухарестский, персидский, измайльський, дрогобычський, миргородський, гонконгський, кагарлыкський, таджикський, волжський, мозамбикський.

Вправа 66. Вставте пропущені букви.

Чес...ний, проїз...ний, корис...ний, жаліс...ливий, учас...ник, щас...ливий, шіс...надцять, турис...ський, журналіс...ський, студен...ський, словес...ний, зап'яс...ний, ровес...ник.

Вправа 67. Від поданих іменників утворіть прикметники. З'ясуйте, в яких словах відбулося спрощення приголосних, а в яких – ні.

Область, виїзд, проїзд, студент, контраст, кореспондент, кількість, баласт, вартість, якість, доблесть, пропагандист, антифашист, президент, турист, ревізіоніст, тиждень, гігант, честь, злість.

Вправа 68. Вставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть правопис.

Віс...ник, облас...ний, рідкіс...ний, контраст...ний, тиж...ня, тиж...невий, тис...нути, навмис...ний, компос...ний, захис...ний, балас...ний, випус...ний, швидкіс...ний, безвиїз...ний, ціліс...ний, якіс...ний.

Вправа 69. На місці крапок, де потрібно, поставте пропущені літери. Поясніть правопис слів.

Пристрас...ний, со...нце, мес...ник, сер...це, фашист...ський, влас...ний, очис...ний, дилетан...ський, доблес...ний, кож...ний, свис...нути, совіс...ний, ус...ний, хрус...нути, ціліс...ний, словес...ний, виїз...ний, шіс...десят, зліс...ний, у кіс...ці, хворос...няк, ях...смен, форпос...ний, балас...ний, щас...ливий, корис...ний, пес...ливий, баланс...ний.

Вправа 70. Перекладіть українською мовою і поясніть правопис слів.

Радостный, страстный, участник, счастливый, буреветник, костлявый, проездной, невестке, защитник, безжалостный, агентство, блеснуть, недельный, шестьсот, хлестнуть, каждый, городской, качественный, целостный, компостный, завистливый, несчастный, гигантский, хвастливый, постный, ненавистный.

Вправа 71. Поставте іменники в орудному відмінку однини. Поясніть їх правопис.

Сіль, заповідь, вихованість, чверть, розкіш, мідь, мати, вісь, тінь, міць, відданість, верф, єдність, смерть, юність, любов, сталь, деталь, стійкість, пристань, грань, осінь, жовч, зелень, врожайність.

Вправа 72. Поставте іменники в родовому відмінку множини. Поясніть їх правопис.

Озброєння, подовження, вітальня, заняття, змагання, їдальня, прагнення, вчення, завдання, збереження, захоплення, питання, почуття, відкриття, знання, бажання, обличчя, вишня, спальня, доповідь, галузь, постать.

Вправа 73. На місці крапок поставте, де потрібно, літеру *н*. Поставте наголос і поясніть правопис слів.

Бездоган...ий, невин...ий, захоплен...ий, нездолан...ий, вихован...ість, несказан...о, натхнен...ий, машин...обудівний, самовіддан...ий, багатомільйон...ий, священ...ий, шален...ий, незлічен...ий, вітрян...ий, письмен...ий, незбагнен...ий, бездон...ий, пташин...ий, вимушен...ий, невпин...о, стомлен...ий, востан...є, незрівнян...о, незвідан...ий, недобудован...ий,

надвікон...ик, гостин...о, віддален...ий, старан...о, стриман...ий, прихован...о, зацікавлен...ий, незнан...ий, напружен...ість, озброєн...ість, напоєн...ий.

Вправа 74. Поясніть подвоєння та подовження приголосних у наведених словах.

Роззброєння, оббити, стінний, цінний, честю, бетонний, недоторканий, незліченний, сказаний, незакінчений, Залісся, вугілля, знання, завдання, сталлю, Керчу, радістю, навмання, міськком, статей, повістю, доповіддю, погодинний.

Вправа 75. Поставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть написання.

Щоден...ий, змін...ий, осін...ій, від...іл, об'єднан...я, розріс...я, невблаган...ий, нездолан...ий (непереможний), зран...я, спросон...я, військ...омат, суд...я, мід...ю, жит...я, зняряд...я, Іл...я, стат...я, колос...я, височен...ий, стат...єю, подорож...ю, нездолан...ий (якого не подолали), сторіч...я.

Вправа 76. Замість крапок поставте, де потрібно, пропущені літери.

Покликан...я, безсмерт...я, повноліт...я, повніст...ю, весіл...я, навман...я, узбереж...я, вічність...ю, роздоріж...я, папорот...ю, радіомовлен...я, засил...я, ател...є, безчест...я, ніч...ю, безліч...ю, шерст...ю, затвердін...я, дин...я, мудріст...ю, щаст...я, скрин...я, їдальн...я, лист...я, безліс...я, скатерт...ю, пам'ят...ю, л...ється, постат...і, повин...ю, зусил...я, молод...ю, молодіст...ю, жовч...ю, у піднебес...і, подвір...я, радіст...ю, стат...я, стат...ей, стат...ю.

Вправа 77. На місці крапок поставте, де потрібно, пропущені літери.

Аб...ревіатура, кор...ектор, ак...орд, ман...а, фін..., кас...ета, ак...ордеон, ак...умулятор, артил...ерист, конгрес..., грип..., ком...ентатор, бон...а, дрес...ирувати, п'ятитон...ка, ат...естат, брут...о, п'ятитон...ий, крос..., труп...а, бар...икада, ал...ея, бал...істичний, ап...еляція, крос...ворд, кор...ектний, інтермец...о, гал...ерея, бюл...етень, гам...а, барок...о, дес...ерт, стак...ато, новел...а, клас...ицизм, мас...ивний, гум...анізм, віл...а, кас...ир, діаграм...а, ван...а, депрес...ія, ам...іак, пан...о, бел...етристика, дол...ар, дон...а, ан...отація, ім...унітет, дис...ертація, кол...ега, ат...аше, бел...адон...а, ат...ракціон, іл...юзія, суф...ікс, стел...аж, диф...узія, ком...юніке, мас...аж.

Вправа 78. Замість крапок поставте, де треба, пропущені літери.

Ас...оціація, ас...иметрія, ас...ортимент, ір...еальний, ал...егорія, ак...омпанемент, ас...иміляція, ам...оральний, оп...озиція, ам...етист, ал...огізм, оп...тимізм, оп...ортунізм, ам...ортизація, ім...ігрант, ат...еїзм, контр...еволюційний, ал...егро, ан...омалія, ан...отація, ас...инхронний, ак...омодація, ан...ормальний, ас...орті, оп...онент, ам...орфізм, ал...ергія, ан...улювати, ак...ордеон, транс...портир, сюр...еалізм, супер...егенератор.

Вправа 79. Вставте пропущені букви.

Барок..о, інтел..ектуальний, брут..о, лібрет..о, піаніс..имо, мадон..а, нет..о, пан..а, шас..і, ім..іграція, ем..іграція, тон..а, фортис..имо, ір..еальний, ін..овація.

Вправа 80. Наведені слова запишіть українською мовою. Згрупуйте їх у дві колонки: у першу занесіть слова з подвоєнням літер, у другу – без подвоєння.

Аббревіатура, аккомодация, аккорд, аккредитив, аккуратный, аккумулятор, аллегretto, аннотация, Апеннины, аппетит, апелляция, аппликация, атташе, ассистент, ассортимент, аттестация, баллон, барокко, бацилла, босс, комментарий, конгресс, дискуссия, кассета, корригировать, пресс-конференция, шасси, прогрессивный, пресса, интермеццо, коммутатор, компромисс, либретто, параллель, миссия, иммунитет, корректор, территориальный, коллега, оппонент, панно.

Вправа 81. Напишіть, де треба, слова з великої букви.

1. Не була винятком і наша прадавня (в)ітчизна – (к)иївська (р)усь (М. Слабошпицький). 2. От уже піввіку, як мало не щороку повставала на поляків то (п)равобережна, то (л)івобережна (у)країна (А.Кашенко). 3. Ось тут і спалахнула суперечка між трьома (б)огинями: (г)ерою, (а)фіною і (а)фродитою (С.Климчук). 4. У минулому столітті на високому (д)ніпровському пагорбі ховали визначних діячів науки й культури, іменитих громадян (В.Омельченко). 5. Вони, мов дівчата, що вирядились на (с)вято (і)вана (к)упала, завінчавшись розмаїттям пелюсток (І. Цюпа). 6. Астрономи називають її (м)олочним (ш)ляхом. А в (у)країні вона з давніх-давен відома під назвою (ч)умацького (ш)ляху (М.Слабошпицький). 7. На схилах (д)ніпра, неподалік од (ч)ернечих печер, закінчувалося спорудження (у)спенського (с)обору (М.Слабошпицький). 8. Поезії, що входять до неї, склалися на тернистих дорогах поетового життя, писалися то в мандрах, то в казематах, мережилися при світлі білих ночей (п)івночі і в пісках пустель (з)акаспійських, під самотнім сонцем вигнання (О.Гончар). 9. Звенигородський повіт – пишний куточок (у)країни, край садків, (ш)евченкова (б)атьківщина! (І.Нечуй-Левицький). 10. То виходить юність на (д)ніпрові кручі, під місяць і зорі, де білим полум'ям свічок догорають каштани (І.Цюпа). 11. Шевченко стоїть коло (з)олотих (в)оріт, перед ним мольберт із чистим листком паперу – не поклав сьогодні на той папір ані лінії (В.Шевченко).

Вправа 82. Напишіть правильно слова, розкриваючи дужки.

(к)иївський університет, (к)иївський краєвид, (у)країнський гетьман, (є)вропейський континент, (с)тародавня (г)реція, (с)ередземномор'я, (с)офія (к)иївська, (к)римська війна, (к)ирило-(м)ефодіївське (т)овариство, (в)идубицький (м)онастир, (с)узір'я (м)амаєва (д)орога, (ю)ріївська церква, (х)утір (з)елений (г)ай, (в)елика (ф)ранцузька (р)еволюція, (к)иєво-

(м)огилянська (а)кадемія, (х)мельниччина, (б)лизький (с)хід, (с)хідний вітер, (п)рисивашся, (ч)орноморський (ф)лот, (д)онбас, (д)овженків фільм.

Вправа 83. Розкрийте дужки.

(Г)енеральний (с)екретар ООН, (п)резидент (у)країни, (г)олова (в)ерховної (р)ади (у)країни, (г)енеральний (п)рокурор (у)країни, (р)ектор, (ч)лен-(к)ореспондент, (н)ародний (а)ртист (у)країни, (д)иректор, (м)іністр (о)світи і (н)ауки (у)країни, (д)екан, (к)ороль.

Вправа 84. Розкрийте дужки.

(А)кадемік, (з)аслужений (д)іяч (м)истецтв, (л)ауреат (д)ержавної (п)ремії ім.(т).(ш)евченка, (з)ахідна (у)країна, (п)івдень, (п)івнічний (п)олюс, (ч)умацький (ш)лях, (г)ора (г)оверла, (н)ароди (п)івночі, (к)орейська (н)ародно-(д)емократична (р)еспубліка, (м)іжнародний (к)омітет (ч)ервоного (х)реста.

Вправа 85. Розкрийте дужки.

(В)ітчизняна (в)ійна 1812 року, (с)получені (ш)тати (а)мерики, (п)резидент банку, (н)адзвичайний і (п)овноважний (п)осол (у)країни в (к)анаді, (п)резидент (н)аціональної (а)кадемії (н)аук (у)країни, (в)інницький (і)нститут (е)кономіки (т)ернопільського (д)ержавного (е)кономічного (у)ніверситету.

Вправа 86. Перепишіть, замінюючи, де потрібно, малу букву на велику. Обґрунтуйте написання.

(с)півдружність (н)езалежних (д)ержав, (о)рганізація (о)б'єднаних (н)ацій, (г)олова (в)ерховної (р)ади (у)країни, (з)ахідна (у)країна, (к)авказький (х)ребет, (б)іла (ц)ерква, (в)улиця (п)єтра (с)агайдачного, (п)івденно-(з)ахідна (з)алізниця, (є)вропейське (е)кономічне (с)півтовариство, (р)ада (б)езпеки, (в)інницька (м)іськрада, (д)емократична (п)артія (у)країни, (о)бласна наукова бібліотека ім.(т)иміряєва, (к)афедра (в)ищої (м)атематики (в)інницького (н)аціонального (т)ехнічного (у)ніверситету, (в)елика (в)ітчизняна (в)ійна, (л)ітак (а)нтей, (в)інницький (е)лектротехнічний (з)авод, (в)исокі (д)оговірні (с)торони.

Вправа 87. Правильно напишіть слова з великої або малої літери і поясніть їх уживання.

1. Колегія (м)іністерства (з)акордонних (с)прав України вирішила активізувати роботу щодо висунення кандидатури нашої держави до складу (т)имчасових (ч)ленів (р)ади (б)езпеки ООН на 2005–2006 рр. 2. На (ж)итомирщині та (в)інниччині – сильні дощі. 3. Живе (н)ижнє (с)єлище, як у сиву давнину, натуральним господарством. 4. Особливо приємно, що і (п)резидент (у)країни, і (г)олова (в)ерховної (р)ади, і (п)рем'єр-(м)іністр відразу підтримали це починання. 5. Учора о 4.30 після завершення планового ремонту підключено до енергомережі третій енергоблок (з)апорізької (аес). 6. Щорічний продаж легковиків у державах (снд) і (с)хідної (є)вропи в останні роки досягнув

2,2 млн одиниць. 7. Після півторарічної перерви «(а)вто(ваз)» знову почав випуск автомобілів «(н)ива» з дизелем «(п)ежо». 8. Всесвітньовідома японська (а)втомобільна (к)орпорація «(м)іцубісі» підготувала для відвідувачів січневого (д)етройтського (а)втосалону сюрприз – одну з версій транспортного засобу третього тисячоліття. 9. Проблеми зі спустошенням природних паливних джерел збуджують конструкторську думку світових автовиробників. Нещодавно «(ф)ольксваген» презентував широкому загалу свою новітню розробку – автомобіль, що працює на воді. У своїх пошуках (н)імецький (к)онцерн намагається не відставати від головних конкурентів «(д)аймлер-(к)райслера» та «(о)пеля», які вже сповістили, що їхні новинки з'являться в серійному виробництві до 2006 року (З газети).

Вправа 88. Перепишіть, розкриваючи дужки; де треба, замініть великими.

1. Земле (ш)евченкова, земле (ф)ранкова, ниво, засіяна щастям – добром, вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова (д)ністра із (д)ніпром (*Д. Павличко*). 2. Нескінченний (ч)умацький (ш)лях простягався у вічність двома велетенськими кривими коліями (*О. Довженко*). 3. Тяглися повільно в сутінках підводи (ч)умацьким (ш)ляхом млявої доби (*Б. Олійник*). 4. Найвеселіше ж було на (р)іздво та (н)овий (р)ік (*А. Кащенко*). 5. Один кінь у нас звався (м)урай, другий – (т)ягнибіда (*О. Довженко*). 6. Розвалився (д)ніпро, дочекавшись приходу весни, і в турбінах вода клекотіла, як (с)іч (з) апорізька (*Д. Луценко*). 7. З боків назустріч пароплаву (д)ніпровські береги пливуть (*П. Дорошко*). 8. Лебединою піснею літа айстри в (к)иївських парках цвітуть (*М. Нагнибіда*). 9. Цвіли над шляхом (п)етрові батоги (*І. Цюпа*). 10. Моя (б)атьківщина – подолана ніч, на кремені вирослий колос (*М. Рильський*). 11. Всяк (ш)отландець вільний пан своєї (б)атьківщини (*Л. Українка*).

Вправа 89. Напишіть, де треба, слова з великої букви і поясніть її вживання.

будинок учених України; товариство української мови ім. т. г. Шевченка; студентська конференція; обласний суд; новий рік; народний депутат; Україна; українське товариство; інститут міжнародних відносин; академія мистецтв; Європа; Америка; спілка письменників; Чорне море; орден перемоги.

Вправа 90. Напишіть, де треба, слова з великої букви і поясніть її вживання.

національний педагогічний університет імені м. п. Драгоманова; національний технічний університет; національна академія наук України; головне управління освіти м. Києва; Асканія-нова; Білий дім; Конституція – основний закон України; Всесвітній день здоров'я; Декларація прав людини і громадянина; День учителя; Міністерство охорони здоров'я; Друга світова війна; орден Богдана Хмельницького; організація об'єднаних націй з питань освіти і культури.

Вправа 91. Напишіть, де треба, слова з великої букви і поясніть її вживання.

європейське економічне співтовариство; федерація незалежних профспілок України; земський собор; Всесвітня Рада Миру; південно-західна залізниця; народний рух України; республіканське виробниче об'єднання поліграфкнига; Шевченківська премія; державний музей українського образотворчого мистецтва; президент української народної республіки; кабінет міністрів України; центральна управа всеукраїнського товариства просвіта; міжнародний жіночий день.

Вправа 92. Словниковий диктант. Пригадайте основні правила правопису великої літери.

Організація Об'єднаних Націй, Республіка Чилі, Ярослав Мудрий, Конгрес захисту миру, Академія наук України, Укрінформ, лауреат державної премії, Тичинине слово, Декларація прав людини, народний артист, орден Дружби народів, День пам'яті репресованих, Президент Фінляндської Республіки, Спілка художників України, острів Земля Гранта, постанова Кабінету Міністрів України, Народна палата Індії, Всесвітня Рада Миру.

МОРФЕМНИЙ АНАЛІЗ СЛІВ. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АНАЛІЗУ СЛІВ ЗА БУДОВОЮ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ. СЛОВОТВІР

1. Морфемна будова слова. Основа і закінчення.
2. Аналіз слів за будовою в початковій школі.
3. Словотвір. Способи словотвору.

1. Морфемна будова слова. Основа і закінчення.

Морфемна будова слова – це єдність розташованих у закономірній логічній послідовності взаємопов'язаних значущих частин слова (морфем).

Морфема – це найменша неподільна значуща частина слова.

В українській мові слова за будовою неоднотипні: змінювані й незмінювані. У змінюваних словах виділяють основу та закінчення.

Основа – частина змінюваного слова (без закінчення), що виражає лексичне значення.

Закінчення (флексія) – прикінцева змінна частина змінюваного слова, яка виражає граматичне, а не лексичне, значення: парта, парти, парті, парту, партою, (на) парті (відмінкові форми однини); парти, парт, партам, парти, партами, (на) партах (відмінкові форми множини).

Незмінювані повнозначні слова складаються з чистої основи: 1) незмінювані іменники (метро, лото, бра); 2) інфінітив (здобувати, відповідати, малювати); 3) дієприслівники (думаючи, дискутуючи, законспектувавши); 4) прислівники (гуртом, вдень, пошепки).

2. Аналіз слів за будовою в початковій школі.

Схема морфемного аналізу

1. Аналізоване слово (змінюване чи незмінюване).
2. Морфологічне вираження (якою частиною мови виступає).
3. Визначити:
  - закінчення (у змінюваних словах);
  - основу слова;
  - корінь слова, дібравши кілька спільнокореневих слів, наголосити на можливих варіантах кореня (чергування голосних чи приголосних);
  - префікс (добери одне - два слова з таким самим префіксом; зясуй значення, якщо доступно);
  - суфікс (добери одне - два слова з таким самим суфіксом; зясуй значення суфікса, якщо доступно).
4. Позначити графічно морфемний склад аналізованого слова.

3. Словотвір. Способи словотвору.

Словотвір – розділ науки про мову, що вивчає способи та особливості творення похідних слів. Словотвір є основним джерелом збагачення словникового складу мови.

Послідовність розбору:

- 1) до якої частини мови належить аналізоване слово, з'ясувати його лексичне значення;
- 2) порівняти склад слова зі спільнокореневим чи найближчим спорідненим; виявити твірну основу і ту частину слова, з допомогою якого воно утворено;
- 3) визначити, від чого утворена основа;
- 4) назвати спосіб творення слова.

Основні способи словотворення

- префіксальний;
- суфіксальний;
- префіксально-суфіксальний;
- безафіксний;
- складання слів, основ, початкових букв;
- перехід однієї частини мови в іншу.

Вправа 93. Перепишіть текст, визначте основу та закінчення у самостійних словах.

Її звали Наталею. Вона була маленька, їй було тільки сім років. Мати її вмерла років уже з півтора, батько був каліка, та ще й п'яниця. П'яницею він був іздавна, але поки не був калікою та жива була жінка, то він якось там хазяйнував на своєму клаптику землі. Але він, підковзнувшись, впав на льоду, переломив собі руку й тоді вже мало що міг робити. А тут жінка вмерла. Він зовсім розпився, прогайнував господарство, продав землю, – зосталася сама обідрана хатка. Він мало коли бував дома, а в тій хаті сиділа Наталя (Б.Грінченко).

Вправа 94. Виконайте морфемний аналіз повнозначних слів.

Після гучних міст, після кипучих і гримотливих різних сибірських «новостроек», після пароплавів, після швидких поїздів, трамваїв, автобусів Андрієві було трохи чудно - він їхав допотопним способом, таким візником, як ще їздили люди 20 років тому, і такою ж дорогою, яку знав з дитинства, - глибокі колії повні м'якого пороху, на вибоїнах стирчить із землі хмиз, деренчить по спицях, а в поросі ліниво пурхають горобці – «купаються». Андрій дивився на них і думав про своїх братів, про своє отаке гороб'яче дитинство, ні, про золотоголове дитинство – як вони ловили в'юнів штаньми та кошиками під цією Гребенюковою греблею, як гасали по левадах та по болоті, там, за їх оселею, в ситнягових шапках із ситняговими шаблями, бавлячись у запорожців; як утікали від батька, мов горобці, коли він приходив з роботи втомлений і суворий і, виломивши дубця після матиного звіту, мав карати злочинців і бешкетників за безліч нароблених шкод - за подерті штани, за порозбивані носи, за видавлену шибку, за гульті й біганину... А надто, як вони – малі Чумаченки – виступали залізною Чумаківською когортою у всіх

хлоп'ячих війнах і побоевищах на оцій Сінній та на всіх інших площах та левадах їхнього міста (*І. Багрянний*).

Вправа 95. Виконайте морфемний аналіз слів.

Мовлення, пречудовий, шкільний, виховання, ритмічний, письменство, вихованець, прабатьки, столовий, випускники, шістдесятма, гіллястий, український, приморський, дрібненький, сходинки, хатиночка, повернувшись, чорновиддя, переадресувати, домальовувати, заборона, приїжджати, переходити, життєствердний, зелень, перечитування, позавчора, біганина, рожевий, найвище, невблаганний, восьмикілометровий, профком, новонароджений.

Вправа 96. Прочитайте текст. Випишіть слова, утворені морфологічними способами словотвору.

Наступної неділі хлопчик прийшов до оповідача, той привітався до нього, а юний маляр хотів поцілувати йому руку. Оповідач не дозволив, і тоді його гість зніжковів і втік. За тиждень оповідач знайшов свого нового знайомого в Літньому саду, де хлопець малював з натури. Вони поспілкувалися за чаєм, і оповідач знову запросив хлопця до себе в гості. Той незабаром прийшов. Розповів, що його хазяїн – людина скупа і сувора. Хлопець показав свої роботи, і оповідач зацікавився ними. Потім він запросив свого гостя пообідати з ним, а після обіду запропонував прогулятися або почитати книгу. Юний художник обрав читання. Невдовзі оповідач заснув, а коли прокинувся, то був приємно вражений тим, що гість добре прибрав у його майстерні, а сам сидів і малював. Потім пішли пити чай в трактир, де хлопець розповів історію свого життя. Ця історія вразила оповідача, бо він дізнався, що його співрозмовник – кріпак (*Т. Шевченко*).

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ МОВИ

1. Правопис складних іменників.
2. Правопис складних прикметників.
3. Ступені порівняння прикметників.
4. Відмінювання числівників.
5. Правопис складних займенників.
6. Правопис прислівників.
7. Правопис службових частин мови.

1. Правопис складних іменників

Разом пишуться складні іменники, які:

– починаються із **пів-, напів-, полу-**: *півметра, пів'яблука, півострова, напівавтомат, полумисок* (дефіс поставимо тільки тоді, коли за **пів-** стоїть велика буква: *пів-Дніпра, пів-Києва, пів-Європи*);

– починаються із числівників: *сорокаріччя, шестиденка*;

– починаються із дієслова, що звучить як наказ: *горицвіт, зірвіголова, перекотиполе, шибайголова*, прізвища *Нечуйвітер, Убийвовк, Перебийніс* тощо.

Запам'ятайте! Квітка *люби-мене*;

– починаються із запозичень типу: **авто-, авіа-, мото-, фото-, біо-, радіо-, гідро-, термо-** тощо: *автогурток, авіалайнер, мотоспорт, радіофізик, біосфера*;

– починаються зі слів **мало-, велико-, старо-, ново-, нижньо-, верхньо-** і є власними назвами: *Новоукраїнка, Нижньодніпровськ, Малоолександрівка*;

– є звичайними словами типу: *чорнозем, чорногуз, лісостеп, водограй, верболіз*;

– складаються з трьох частин: *автомотогурток*.

Через дефіс пишуться складні іменники, які:

– означають професії: *лікар-терапевт, інженер-механік, генерал-майор*;

– є біологічними назвами (переважно назвами рослин): *мати-й-мачуха, брат-і-сестра, чар-зілля, сон-трава, рута-м'ята, жук-рогач, заєць-русак, барвін-зілля*;

– мають першу частину **віце-, екс-, максі-, міні-, міді-**: *віце-президент, екс-чемпіон, міні-спідниця*;

– є звичайними словами типу: *хліб-сіль, батько-мати, гуси-лебеді, жар-птиця, козир-дівка, свят-вечір, щастя-доля*;

– відповідають схемі: спочатку – назва, а далі – саме слово: *Дніпро-ріка, Ведмідь-гора, айстра-квітка* (коли ці слова міняються місцями, то вони пишуться окремо: *ріка Дніпро*).

2. Правопис складних прикметників

Разом пишуться прикметники:

– які походять від складних іменників, що пишуться разом: *лісостеп* – *лісостеповий*, *століття* – *столітній*, *чорнозем* – *чорноземний*;

– першою частиною яких є числівник: *восьмиградусний*, *п'ятиповерховий*;

– які закінчуються на *-сотий*, *-тисячний*, *-мільйонний*: *п'ятисотий*, *двадцятитисячний*, *стодвадцятип'ятимільйонний*;

– утворені від словосполучень, у яких від одного слова до іншого можна поставити питання: *берег (який?) правий* – *правобережний*, *очі (які?) сині* – *синьоокий*, *переробляти (що?) нафту* – *нафтопереробний*;

– якщо першою частиною є прислівник: *важкохворий*, *вищезгаданий*, *високоавторитетний*, *малонаселений*, *вічнозелений*, *широковідомий* (**але** *всесвітньо відомий*).

Запам'ятайте! Окремо пишуться словосполучення *суспільно корисний*, *суспільно необхідний*, *суспільно шкідливий*, *діаметрально протилежний*, *чітко окреслений*, *щиро вдячний*, *щедро обдарований*, *густо помежований*. У таких словосполученнях логічний наголос падає на перше слово, і воно паузою відокремлюється від наступного.

Через дефіс пишуться прикметники:

– які означають кольори і смаки: *світло-рожевий*, *ніжно-блакитний*, *густо-малиновий*, *кисло-солодкий*, *гірко-солоний*.

Запам'ятайте! *Жовтогарячий*, *червоногарячий* пишуться разом, бо слово *гарячий* не є назвою кольору;

– з першою частиною, яка закінчується на *-ико*, *-іко*: *фізико-технічний*, *хіміко-біологічний*, *історико-краєзнавчий*;

– з першою частиною **воєнно-**, **військово-**: *воєнно-стратегічний*, *військово-спортивний*.

Запам'ятайте! Разом пишуться слова *військовозобов'язаний*, *військовополонений*, *військовослужбовець*;

– утворені від словосполучень, у яких слова не залежні одне від одного, і між ними можна поставити сполучник **і**: *навчально-виховний*, *культурно-освітній*, *атомно-молекулярний*, *соціально-економічний*,

Запам'ятайте! Сюди ж належать слова *всесвітньо-історичний*, *народно-визвольний*, *літературно-художній*;

– які означають назви проміжних сторін світу: *північно-східний*, *південно-західний* (*норд-ост*, *зюйд-вест*);

– утворені від повторення основ: *білий-білесенький*, *темний-темний*, *тепла-тепла*.

3. Ступені порівняння прикметників

1. Вищий ступінь порівняння прикметників утворюється додаванням:

а) суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-іш-ий*, *повн-іш-ий*, *син-іш-ий*, *дешев-ш-ий*, *солод-ш-ий*;

б) слів **більш**, **менш** до звичайної форми якісного прикметника: *більш* *вдалий*, *більш* *доскона́лий*, *менш* *вередлівий*.

2. Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюється додаванням:

а) префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбільший, найкраща, найменше*;

б) слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника: *найбільш зручний, найбільш стійка, найменш приємне*.

Для посилення ознаки при формах найвищого ступеня порівняння прикметників вживаються частки **що і як**; пишуться вони з прикметниками разом: *щонайсильніший, якнайбільший, якнайшвидший*.

4. Відмінювання числівників

1. Числівник *одін, одне (одно), одна* відмінюється так:

Однина			Множина
чол. і середн. рід		жін. рід	
Н.	одін одне (одно)	одна	одні
Р.	одного	однієї (одної)	одних
Д.	одному	одній	однім
Зн.	=Н. або Р. одне (одно)	одну	=Н. або Р.
Ор.	однім	однією (одною)	одніми
М.	...одному (однім)	...одній	...одних

Примітка. У висловах *одін до одного* й под. наголос у другому слові на першому складі, *один на одному, одна одну* і т. д.

2. Інші кількісні числівники відмінюються так:

Н.	два дві	три	чотири
Р.	двох	трьох	чотирьох
Д.	двом	трьом	чотирьом
Зн.	=Н. або Р.	=Н. або Р.	=Н. або Р.
Ор.	двома	трьома	чотирма
М.	...двох	...трьох	...чотирьох

Н.	п'ять	шість
Р.	п'ятьох, п'яти	шістьох, шести
Д.	п'ятьом, п'яти	шістьом, шести
Зн.	=Н. або Р.	=Н. або Р.
Ор.	п'ятьома, п'ятьма	шістьома, шістьма
М.	...п'ятьох, п'яти	... шістьох, шести
Н.	сім	вісім
Р.	сімох, семи	вісьмох, восьми
Д.	сімом, семи	вісьмом, восьми
Зн.	=Н. або Р.	=Н. або Р.
Ор.	сімома, сьома	вісьмомома, вісьма
М.	...сімох, семи	...вісьмох, восьми

3. Як *п'ять* або *шість* відмінюються числівники *дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять*,

шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев'ятна́дцять, два́дцять, три́дцять.

4. Складні числівники *п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т* відмінюються за таким зразком:

Н.	п'ятдеся́т
Р.	п'ятдесятьо́х, п'ятдесяти́
Д.	п'ятдесятьо́м, п'ятдесяти́
Зн.	п'ятдеся́т або п'ятдесятьо́х
Ор.	п'ятдесятьома́, п'ятдесятьма́
М.	... п'ятдесятьо́х, п'ятдесяти́

5. Складні числівники *дві́сті, три́ста, чоти́риста, п'ятсо́т, шістсо́т, сімсо́т, вісімсо́т, дев'ятсо́т* відмінюються за такими зразками:

Н.	дві́сті	п'ятсо́т
Р.	двохсо́т	п'ятисо́т
Д.	двомста́м	п'ятиста́м
Зн.	дві́сті	п'ятсо́т
Ор.	двомаста́ми	п'ятьмаста́ми, п'ятьомаста́ми
М.	...двохста́х	...п'ятиста́х

6. У складених кількісних числівниках відмінюються всі складові частини: з *чотирьохсо́т сімдесятьо́х вісьмо́х (сімдеся́ти восьми́) тисяч шістсо́т п'ятдесятьо́х дев'ятьо́х (п'ятдесяти́ дев'яти́)* (гривень).

7. Числівники *со́рок, дев'яно́сто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживаються з закінченням **-а**: *со́рака, дев'яно́ста, ста*.

8. Збірні числівники *дво́є, обо́є, трьо́є* в непрямих відмінках мають форми, спільні з кількісними числівниками *два, оба* (давня форма), *три*: *двох, двом..., обо́х, обо́м..., трьох, трьом...*

9. Збірний числівник *обі́два (обі́дві)* має в непрямих відмінках такі форми: *обо́х, обо́м, обома́, на обо́х*.

10. Збірні числівники *че́тверо, п'я́теро, ше́стеро, се́меро, во́сьмеро, де́в'ятеро, де́сятеро, одина́дцятро* в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *чотирьо́х, чотирьо́м..., п'ятьо́х, п'ятьо́м..., шістьо́х, шістьо́м...* і т. д.

11. Числівники *ті́сяча, мі́льйо́н, мі́лья́рд* відмінюються як іменники відповідних відмін.

12. Неозначено-кількісні числівники *кі́лькана́дцять, кі́лькадеся́т* відмінюються як числівник *п'ять*: *кі́лькана́дцяти́* й *кі́лькана́дцятьо́х, кі́лькадеся́тьма́* й *кі́лькадеся́тьома́*.

5. Правопис складних займенників

Через дефіс пишуться складні займенники з компонентами *будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-* тощо: *будь-котрий, будь-хто, будь-чий, будь-що, будь-який; котрий-будь, хто-будь, чий-будь, що-будь, який-будь; котрий-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-що, хтозна-який*.

Разом пишуться складні займенники з компонентами *аби-, де-, -сь*: *абищо, абихто, абичий, дехто, дещо, якийсь, котрийсь*.

Якщо в середині займенника з'являється прийменник, то всі слова **пишуться окремо**: *будь з ким, хтозна в кого, казна на чому, будь у кого, будь на чому, казна з ким, казна при кому*.

6. Правопис прислівників

Разом пишуться:

– прислівники, якщо вони вказують напрямок і відповідають на питання **куди?, де?, звідки?**: *уверх, вверх, угору, вгору, догори, спереду, позаду, попереду, ззаду, вбік (убік), вліво (уліво), праворуч, ліворуч, вправо, посередині, усередині, зверху, всередині, згори, вниз, униз, донизу*.

Запам'ятайте! Співзвучні з прислівниками слова у *середині, в середині, з боку* будуть писатися окремо, якщо за ними стоятиме іменник у родовому відмінку: *з боку Дніпра*;

– прислівники, які означають часові проміжки і відповідають на питання **коли?**: *зранку, засвітла, вранці (уранці), вдень (удень), опівдні, надвечір, ввечері (увечері), звечора, вночі, поночі, опівночі, запівніч*.

Запам'ятайте! *На світанку, до обіду, під вечір*;

– прислівники, які називають пори року: *взимку, влітку, навесні, восени*;

– прислівники, утворені за допомогою прийменників **у, в, на** + **числівник**: *удвоє, утричі, уп'ятеро, надвоє, втроє, вперше, вдруге* тощо;

– прислівники, утворені за допомогою часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-**: *абиде, абиколи, аніде, чимало, щодня, дедалі, якнайкраще, якнайдужче, якомога, якраз (але як треба, як слід)*.

Деякі прислівники треба **запам'ятати** без пояснень: *віднині, донині, відтепер, дотепер, доволі, поволі (те саме, що і повільно), мимоволі, додому, дотла, назустріч, навідріз, надворі (знадвору, надвір), докупи, услід, споконвіку (споконвіків), спочатку, напочатку, наостанок, напам'ять, позаторік, тимчасово, чимдуж, чимраз*.

Запам'ятайте! *На зустріч* напишемо окремо, якщо далі стоятиме прийменник **з**: *на зустріч з письменником*.

Запам'ятайте! *З початку (на початку)* напишемо окремо, якщо за ними стоятиме іменник у родовому відмінку: *з початку весни; на початку уроку*.

Окремо пишуться:

– прислівники, які утворені з двох однакових основ з прийменниками **у, в, по** між ними: *рік у рік, день у день, плече в плече, раз по раз*;

– прислівники, які складаються із чотирьох компонентів: *з боку на бік, з дня на день, з краю в край, з ранку до вечора*;

– прислівники, у яких друге слово стоїть в орудному відмінку: *кінець кінцем, тим часом, таким чином, сама самотою*;

– прислівники, утворені за такою схемою: **по** + **збірний числівник**: *по двоє, по троє, по четверо, але поодиночі*;

– прислівники, які пов'язані з емоційним станом людини: *на жаль, на диво, на щастя, на сором, на радість, на прощання, на самоті, на сміх, на зло (але зозла)*.

Деякі прислівники слід **запам'ятати**: до вподоби, до останку, до побачення, в цілості, в цілому, в основному, на відмінно, у стократ, на віки вічні.

Через дефіс пишуться:

– прислівники, утворені таким способом: **по** + **порядковий числівник**: *по-перше, по-друге, по-третє*;

– прислівники, утворені за такою схемою: **по** + **-ому, -ему, -ки**: *по-нашому, по-братньому, по-моєму, по-українськи*;

– прислівники, які утворюються за допомогою часток **будь-, небудь-, казна-, хтозна-**: *будь-де, коли-небудь, казна-куди, хтозна-як*;

– прислівники, які утворені з двох однакових або близьких за значенням основ із службовим словом між ними або без нього: *де-не-де, коли-не-коли, як-не-як, пліч-о-пліч, віч-на-віч, ось-ось, далеко-далеко, вряди-годи, сяк-так, будь-що-будь, з давніх-давен, з діда-прадіда, без кінця-краю, повік-віки (але сам на сам)*.

Запам'ятайте! Правопис прислівників, пов'язаних із словом *віки*: *споконвіку (споконвіків), навіки; повік-віки; на віки вічні*.

Запам'ятайте! Там, де є прийменники **у, в, по**, прислівники пишуться окремо: *день у день*.

7. Правопис службових частин мови

Прийменники

Разом пишуться:

– складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді трьох) прийменників із будь-якою частиною мови: *внаслідок (унаслідок), вподовж (уподовж), замість, навколо, напередодні, наприкінці, щодо*;

– складні прийменники, утворені з двох простих прийменників: *задля, заради, навпроти, окрім, поза, поміж, понад, поперед, посеред, проміж*.

Через дефіс пишуться складні прийменники з початковими **з-, із-**: *з-за (із-за), з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-понад, з-понад, з-понад, з-понад, з-проміж*.

Окремо пишуться прийменникові сполуки: *у (в) разі, під кінець, під час, що ж до*.

Сполучники

Разом пишуться:

– складні сполучники, які становлять тісне поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, отже, отож, притім, притому, причім, причому, проте, себто, тобто, цебто, щоб, якби, якщо*; також слова: *абощо, тощо*;

– сполучники *зате, проте, щоб, якби, якщо*, які пишуться разом, треба відрізнити від однозвучних самостійних слів, що пишуться з прийменниками *за, про* та частками *би, як* окремо. Так, сполучники *зате, проте* можна замінити

одним із протиставних сполучників *а, але, однак*, тоді як прийменники *за, про* та вказівний займенник *те* такій заміні не піддаються. Порівняйте: *Хоч не застав Івана дома, зате пройшовся*; *але: За те оповідання його похвалили*;

– сполучник *щоб* легко відрізнити від займенника *що* з часткою *б*, оскільки на займенник *що* виразно падає наголос. Порівняйте: *Сказав, щоб усі прийшли*; *але: Що б ви сказали, коли б я не приїхав*;

– сполучники *якби, якщо* можна відрізнити від однозвучного з ними прислівника *як* із частками *би* та займенника *що* за допомогою контексту, бо на прислівник *як* завжди падає логічний наголос. Порівняйте: *Якби тут був мій товариш!*; *але: Як би краще виконати завдання!*

Окремо пишуться:

– сполучники з частками *б, би, ж, же*: *або ж, адже ж, але ж, а як же, бо ж, коли б, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би*;

– складені сполучники: *дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи на те що, після того як, при цьому, та й, так що, тому що, у міру того як, через те що* тощо.

Через дефіс пишуться сполучники *отож-то, там-то, тільки-но, тому-то*.

Частки

Разом пишуться:

– частки *аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-* у складі будь-якої частини мови (крім сполучників прислівникового типу): *абищо, абияк, аніскільки, анітрохи, дедалі, деколи, щовечора, щогодини*;

– частки *би (б), то, що* в складі сполучників: *щоб, якби, немовбито, нібито, абощо*, і частка *ж* у складі стверджувальних часток *авжеж, атож*;

– частка *-ся (-сь)* у зворотних дієсловах: *будується, наївся (наївсь)*;

– частка *-сь* у складі займенників і прислівників: *котрийсь, котрась, котресь, якийсь, якась, якась; дець, колись, хтось, щось*;

– частка *не*, коли вона виступає в складі будь-якої частини мови (крім дієслова) в значенні префікса, тобто коли слово без цієї частки не вживається: *невільник, негода, ненависть; негасимий, непохитний; невдовзі, незабаром*.

З дієсловами *не* пишеться завжди **окремо**, крім тих, що без *не* не вживаються: *неволити, незчутися, ненавидіти, нестямитися*, і тих, яким частка *не* надає нового значення: *нездужати* (хворіти), *непокоїтися* (хвилюватися), *неславити* (ганьбити). Але залежно від значення дієслова частка *не* може писатися й окремо: *не здужати* (не змогти), *не славити* (не прославляти);

– частка *не* в складі префікса *недо-*, який означає дію, стан або якість, що виявляються в процесах, ознаках і предметах у неповній мірі: *недобачати, недовиконувати; недодержаний, недозрілий; недобиток, недоїдок*. Якщо частка

не виступає для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом **до**, вона пишеться з таким дієсловом **окремо**: *він недочував, але: Він не дочув моїх слів;*

– частка **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони в сполученні з **не** означають одне поняття: *невміння, неправда, несподіванка; небалакучий, незбагнений, несміливий; неабиякий; недалеко, недарма, нехотя, а також: незважаючи на ..., немов, неначе.*

Запам'ятайте! Частка **не** пишеться **окремо** від прикметника, що має при собі як пояснювальне слово займенник або прислівник із часткою **ні**, а також окремо від прикметника, перед яким стоять **далеко, зовсім, аж ніяк**: *Ні до чого не здатна людина; Нітрохи не цікава лекція; Далеко не досконалий твір; Зовсім не великі обов'язки; Аж ніяк не приємні спогади;*

– частка **не** з дієприкметником, якщо він є означенням іменника (а не присудком) і не має при собі пояснювальних слів: *незакінчена праця, нез'ясовані питання, нержавіюча сталь, неспростовані факти;*

– частка **ні** з прислівниками і з займенниками, якщо вона не відокремлена від дальшого займенника прийменником: *ніде й ніде, нізащо, нізвідки; ніхто (нікого), нічий (нічий), ніщо (нічого).*

Окремо пишуться:

– частка **що** в сполуках *дарма що, тільки що, хіба що, що ж до;*

– частка **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то*, які виконують функції підсилювальних часток;

– частка **не** зі словом, з яким вона не становить одного поняття, а є лише запереченням: *Не доля вирішує – людина творить свою долю; То не глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс;*

– частка **не** при дієсловах, дієприкметниках, що виступають у функції присудків, при дієслівних формах на **-но, -то** й дієприслівниках: *не може не бачити, не підходячи ближче, не поспішаючи; Ні вітерець не війне, ні хмарка не набіжить; Праця не закінчена; Підлоги не вимито;*

– частка **не** з прикметниками у функції присудка, якщо часткою **не** заперечується ознака, виражена даним словом: *Ця річка не широка* (заперечення), але: *Ця неширока річка впадає в Дніпро* (одне поняття);

– частка **не** з дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами; Ця робота ще не доведена до кінця;*

Через дефіс пишуться:

– частки **бо, но, от, то, таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іди-бо; давай-но; тільки-но; так-от, як-от; стільки-то, тим-то, якимсь-то; важкий-таки, все-таки, дістав-таки, так-таки.*

Вправа 97. Запишіть іменники разом або через дефіс.

Часо/пис, п'ят/десяти/річчя, мати/й/мачуха, фото/зйомка, життє/пис, чар/зілля, люби/мене, зоре/пад, лісо/степ, хліб/сіль, овоче/сховище,

крає/знавство, межі/річчя, щастя/доля, пів/гектара, напів/сон, перекоти/поле, Мало/олександрівка, учитель/фізик, авто/мото/гурток, Гуляй/поле, вербо/лози, напів/автомат.

Вправа 98. Запишіть слова за правилами правопису.

Срібло/золото, рута/м'ята, україно/знавство, народ/визволитель, інженер/механік, свят/вечір, Десна/ріка, пів/Дніпра, пів/яблука, зірви/голова, спів/дружність, лісо/насадження, Верхньо/дніпровськ, гуси/лебеді, сон/трава, життя/буття, пів/Києва, сто/сімдесяти/річчя, Ведмідь/гора, водо/грай.

Вправа 99. Запишіть слова за правилами правопису.

Авто/транспорт, радіо/локатор, віце/адмірал, лісо/степ, вело/мото/крос, електро/сила, генерал/полковник, екс/директор, пів/Європи, спів/робітник, гідро/енерго/ресурси, двох/сот/річчя, пів/життя,

Вправа 100. Запишіть слова і поясніть правопис складних іменників.

Вантажо/обіг, перекоти/поле, купівля/продаж, інженер/економіст, генерал/лейтенант, грам/молекула, кіловат/година, віце/прем'єр, студент/енергетик, норд/ост, залізо/бетон, пів/віку, пів/Вінниці, пів/України, пів/ящика, пів/аркуша, пів/апельсина, революціонер/демократ, екс/президент, блок/система, стоп/кран, міні/футбол, обер/майстер, чар/зілля.

Вправа 101. У поданих реченнях правильно напишіть складні іменники.

1. Поруч з образами Шевченка й Лесі Українки образ Франка символізує перед світом не тільки індивідуальні риси й можливості велетня культури, але й нетлінне єство, красу, неповторну явину й життє/здатність українського народу (Д. Павличко). 2. Надто багато бачив Шевченко за своє життя жахливих картин кріпацтва, а гірка доля його братів і сестер/кріпачок стала невід'ємною частиною його душі (З. Тулуб). 3. Міф про мавку розвіявся, бо то відійшло дитинство і його заступило отрочтво, здатне до аналітичного світо/сприймання (К. Гранат). 4. Між мовною убогістю і багато/слів'ям прямий зв'язок: чим менший запас слів, тим більше їх іде на висловлення, здавалося б, зовсім простенької думки (А. Коваль). 5. Тільки й рідні zostалося у Данила – бідова тітка Марина в Копай/городку та двоюрідна сестра у присілку (М. Стельмах). 6. Це історія українського народу, народу/трудівника, народу/воїна, що цілі віки бився, як лев, за свою свободу (О. Довженко). 7. Велику віршовану драму/феєрію на три дії написано за десять днів (Л. Костенко). 8. Уже не вперше із Запорізької Січі прилітали в Україну орли/запорожці на поміч поневоленим братам (А. Кащенко). 9. Опівдні над обрієм стали громадяться біло/сірі хмарини, а за якийсь час насунула й величезна темна хмара, запнула пів/неба й заступила сонце (Б. Антоненко-Давидович.). 10. Росте на них подорожник, біленькі невісточкі, чіпкий спориш, розкішний, з гіркуватим чадним смородом полин, колючий, з могутнім стовбуром і мохнатою червоною

квіткою будяк, скромні, лагідні незабудки, нерозлучні брат/і/сестра (Г. Тютюнник). 11. Нас зустрічають хлібом/сіллю (Л. Українка).

Вправа 102. Перепишіть речення, вставляючи пропущені в закінченнях букви.

1. Кайдаш...ві хотілось себе показати перед багатир...ми. 2. У Лавріна бров... насупились. Він був ладен кинутись на Карпа й обірвати йому волосся на голов... . 3. На лав... сидів старий Кайдаш, сидів мовчки і собі важко зітхав, підперши голову долон...ю й спершись лікт...м на коліно. 4. Ні один цар не махав з такою втіх...ю скипетр...м, як Мотря своїм мотовилом. 5. Коли дивиться він [Лаврін] - та червона квітка ніби пливе меж...ю, поміж зеленими колоскам... 6. Мелашка була з поетичною душ...ю, з ласкавим серц...м. 7. Мелашка витягла з діж... руки в тісті. 8. Здорова піч була вже витоплена й пашіла вогн...м. 9. Кайдашиха лупила кочерг...ю горшк... на полиц..., Мелашка частувала миск... рогач...м на миснику. 10. Волосний з писар...м пішли в хату: в Лавріновій і Карповій хаті валялись купами черепк... 11. Собак... гавкали на писар... та на голову, аж скиглили. 12. Карпо з Мотр...ю прибігли додому. 13. Тин пройшов на аршин поза груш...ю. 14. Груш... були здорові і дорого коштували на ярмарку (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»).

Вправа 103. Запишіть складні прикметники разом або через дефіс.

Південно/український, науково/технічний, історико/краєзнавчий, високо/авторитетний, сто/двадцяти/п'яти/кілометровий, жовто/гарячий, жовто/блакитний, машино/будівний, сніжно/білий, синьо/окий, темно/шоколадний, темно/шкірий, восьми/градусний, рибо/консервний, хіміко/біологічний, казково/чарівний, східно/слов'янський, всесвітньо/історичний, лісо/захисний, коротко/часний, північно/східний.

Вправа 104. Запишіть складні прикметники разом або через дефіс.

Світло/рожевий, право/бережний, гірко/солоний, лісо/степовий, військово/зобов'язаний, червоно/гарячий, біло/гривий, синій/синій, воєнно/стратегічний, рідний/ріднесенький, правдо/подібний, різно/барвний, радіо/фізичний, зовнішньо/політичний, народно/пісенний, нафто/переробний, різно/кольоровий, широко/плечий, сіро/попелястий, багато/тисячний, дев'яти/поверховий, легко/атлетичний, західно/європейський, сільсько/господарський.

Вправа 105. Запишіть слова за правилами правопису. Поясніть їх написання.

Віце/президентський, високо/кваліфікований, метало/різальний, хіміко/біологічний, абсолютно/сухий, червоно/жовтий, електро/фізичний, аграрно/промисловий, національно/визвольний, залізо/бетонний, опукло/ввігнутий, військово/службовець, швидко/діючий, двохсот/літній, фізико/математичний, фінансово/економічний, напів/побілений,

екс/чемпіонський, довго/тривалий, машино/будівний, норд/остівський, воєнно/стратегічний, десяти/поверховий.

Вправа 106. Від поданих словосполучень утворіть складні прикметники.

Фрукти і ягоди, механіка і математика, зовнішня політика, будувати машини, три дні, легкі крила, атом і молекула, білий сніг, сині очі, Східна Україна, високий авторитет, Західний Донбас, культура і освіта, п'ять поверхів, північ і захід, подібний до купола, Чорне море, різні кольори, південні слов'яни, воду очищати, кислий і солодкий, волю любити, середні віки, вугілля добувати.

Вправа 107. Напишіть правильно складні прикметники.

1. На порозі будинку з'являється усміхнений батько – високий, світло/чолий, чорно/вусий і лагідний (І.Цюпа). 2. Поля горіли то росою, то срібно/золотими стернями, то зернистими вівсами (У.Самчук). 3. Тютюн був високий і густий/прегустий (О.Довженко). 4. Лежала ще пів/сонна й зітхала до неба теплими грудьми, і теє зітхання злітало вгору легенькою білястою парою (Б.Грінченко). 5. За плечима у батька палахкотять мальви – червоні, рожеві, темно/брунатні (І.Цюпа). 6. Біля кожного шматочка утворювався цілий вир з різно/кольорових риб'ячих тіл (В.Собко). 7. Ліс обсіпав партизанські намети багряно/червоним і жовто/гарячим листям (П.Вершигора). 8. Прекрасний ліс навесні, коли вкривається салатно/зеленими, ніжними листочками; казково/чарівний взимку, закутаний в сніжні завої, незрівнянний восени (В.Гжицький). 9. Очі в нього були усміхнено/печальні – він не усміхався ними весело, – а біляво/хвилясте волосся світилося на сонці шовком (Г.Тютюнник). 10. З усіх вітрів, котрі є в міхах Еола, він – північно/східний – найбільш лютий, підступний і небезпечний (Д.Яворницький). 11. Бачу за морями золоті дороги, де припав до неба синьо/окий степ (В.Сосюра).

Вправа 108. Від поданих прикметників утворіть вищий і найвищий ступені порівняння.

Чистий, малий, далекий, відповідальний, дивовижний, далекоглядний, заможний, веселий, старий, дешевий, вигідний.

Вправа 109. Від поданих прикметників утворіть складні форми вищого і найвищого ступенів порівняння.

Вузький, темний, дрібний, тонкий, низький, білий, синій, буйний, докладний, цінний, довгий, дзвінкий.

Вправа 110. Провідмініняйте числівники.

Дві тисячі, дев'ятсот дев'яносто п'ять, п'ять тисяч сімсот, триста сорок, п'ятсот вісімдесят чотири, вісімсот одинадцять, сімдесят, чотириста.

Вправа 111. Запишіть числівники словами.

До 376 додати; від 292 відняти 24; до 300 624 додати 9; від 3 120 383 відняти 11; від 1 632 відняти 4; скласти 23 з 2 873; сума чисел дорівнює 203; визначити добуток від множення 535 на 7; скільки разів 8 міститься в 72?; скільки разів 11 міститься в 187?

Вправа 112. Провідмінійте сполучення збірних неозначено-кількісних числівників з іменниками.

Троє вікон, четверо товаришів; обидва олівці, обидві ручки; кілька метрів, кільканадцять років.

Вправа 113. Запишіть словосполучення, замінивши цифри словами та поставивши у відповідній формі іменники.

11 (олівець), 2 (дівчина), 2 (дуб), 4 (відро), 7 (книга), 35 (зошит), 189 (дерево), 1001 (школа і ясла), 777 (метр), 894 (учень).

Вправа 114. Провідмінійте числівники сорок, дев'яносто, сто.

Вправа 115. Подані числівники запишіть у давальному і місцевому відмінках.

Триста, сімсот, сорок дев'ять, тисяча вісімсот чотири, одна сьома, три четвертих.

Вправа 116. Порівняйте закінчення числівників в орудному відмінку в українській і російській мовах і запам'ятайте українські написання.

Українська мова

Російська мова

двома

двумя

трьома

тремя

чотирма

четырма

п'ятьма

пятью

десятьма

десятью

одинадцятьма

одинадцатью

дев'ятнадцятьма

девятнадцатью

двадцятьма

двадцатью

п'ятдесятьма

пятьюдесятью

сімдесятьма

семьюдесятью

двомастами

двумястами

трьомастами

тремястами

п'ятьмастами

пятьюстами

дев'ятьмастами

девятьюстами

тисячею

тысячей

мільйоном

миллионом

Вправа 117. Перепишіть текст, розкриваючи дужки.

Виповнюється (100) років з дня початку будівництва знаменитої нині Ейфелевої вежі в Парижі. Збудована вона була до Всесвітньої виставки (1899) року, яка мала послужити яскравим свідченням торжества технічного генію людини, відбити найкращі досягнення промислової революції (XIX) століття.

Для будівництва вежі було використано ряд прогресивних технічних рішень. Ейфель проявив себе як і комерсант. На висоті (276) метрів за його проектом було споруджено комплекс приміщень для гостей, куди він запрошував відомих людей свого часу. Усе можливе було передбачено і для залучення простої публіки, туристів. Незважаючи на те, що ліфта всередині вежі спершу не було і людям доводилося долати (1700) сходинок пішки, тільки за один 1889 рік було зареєстровано близько (2 мільйони) відвідувачів.

Вправа 118. Напишіть займенники, розкриваючи дужки, поясніть правопис.

Аби/хто, аби/який, аби(з)чим, де(на)кому, де/що, де(у)кого, де/який, на/деяких, котрий/сь, який/сь, чийого/сь, ні(на)кого, що/небудь, хтозна/які, на(що)небудь, казна(з)чим, на(хтозна)що, де(з)ким.

Вправа 119. Напишіть займенники у непрямих відмінках, поясніть правопис.

Де(в)кого, де(з)чим, до(де)кого, ні(до)кого, до(ні)кого, з(казна)ким, казна(з)ким, де(з)ким, з(де)ким, ні(до)чого, ні(до)чийого, до(ні)чийого, на(хтозна)що, на(який)небудь, хтозна(в)який, аби(з)ким, з(аби)ким, на(будь)чий, до(кого)сь, на(що)сь, на(будь)що, за(будь)яких, ні(за)яких, до(де)якої міри.

Вправа 120. Запишіть прислівники разом, окремо або через дефіс.

З/гори, по/заду, де/не/де, на/жаль, в/цілому, на/весні, на/світанку, по/волі, мимо/волі, від/нині, будь/коли, хтозна/де, раз/у/раз, коли/не/коли, на/дворі, над/вечір, де/далі, чи/мало, що/вечора, по/перше, по/двоє, на/троє, в/друге, по/вашому, кінець/кінцем, до/дому, коли/небудь, як/найвище, по/українськи, пліч/о/пліч, ледве/ледве, на/зло, з/боку/на/бік, тишком/нишком, з/давніх/давен.

Вправа 121. Напишіть та поясніть правопис прислівників.

В/троє, в/нічию, в/останнє, мимо/волі, по/всяк/час, де/коли, ані/трохи, чи/мало, тихо/тихо, всього/на/всього, раз/у/раз, до/дому, з/року/в/рік, по/третє, аби/як, що/тижня, в/літку, без/кінця/краю, по/середині, що/року, в/низу, аби/де, під/вечір, рано/вранці, ані/коли, як/небудь, казна/де.

Вправа 122. Напишіть та поясніть правопис прислівників.

Де/куди, казна/коли, по/двоє, на/завтра, в/ручну, на/швидку, з/ліва, в/п'ятьох, в/друге, без/перестанку, в/зимку, по/переду, по/всякчас, при/на/гідно, що/разу, по/студентському, по/білоруськи, ледве/ледве, як/небудь, не/сьогодні/завтра, з-за/кордону, на/відмінно, на/вибір, що/вечора, до/вподоби,

по/перше, по/всякому, до/дому, по/маленьку, по/латині, аби/як, як/най/швидше, хтозна/як, віч/на/віч.

Вправа 123. Від чисел *1, 2, 3, 4, 5* утворіть всі можливі варіанти прислівників за допомогою прийменників *у, в, на, по*.

Зразок: *уперше, вперше, по-перше, поодинці, наодинці*.

Вправа 124. Від поданих слів утворіть прислівники так, щоб основи повторювались, а між ними стояли службові слова (*у, в, по, не, на*).

Зразок: *де-не-де*.

День, плече, коли, як, раз, рік, сам.

Вправа 125. Від слів *наш, ваш, мій, сусідський, французький, добрий, дівочий, дитячий* утворіть прислівники, які б починалися з *по*, а закінчувалися на *-ому (-ему), -ки*.

Вправа 126. Випишіть сполучення слів у три колонки залежно від того, як пишуться частина, що в дужках: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс.

(При) дніпровський край, (по) новому працює він, (у) глиб росте коріння, (у) глиб боліт, з хати (на) двір поніс, з вулиці (на) двір, (по) перше і (по) друге, (зо) зла кинув, (по) щирому руку потис, ідемо (по) новому шляху, опинився (в) середині, (зі) мною поряд, ми до всіх (по) щирому, (с) початку подумай.

Вправа 127. Напишіть правильно прислівники.

1. Пізно у/вечері, а то й у/ночі Нестор Іванович виходить на/двір і споглядає зоряне небо (Є. Гуцало). 2. Біль аж перехитував ним і раз/по/раз шарпав серце (М. Стельмах). 3. Негоди та бурі покошлатили очерет, де/не/де він звисав із стріхи аж до віконець (О. Донченко). 4. Що/вечора, як зіронька до місяця сходить, молодая дівчинонька в садочок виходить (Т. Шевченко). 5. На возах сиділи, тісно один до одного, плече/в/плече (Н. Рибак). 6. Незабаром у чорному степу, десь в/далині, стало примітне вогняну заграву (Г. Тютюнник). 7. Кінь скаче вчвал що/сили, що/духу (Л. Українка). 8. Матері. Так і стоять на/початку всіх наших доріг, навіть коли їх не стає (О. Сизоненко). 9. Що/неділі рано/вранці Олександр Іванович Копиленко йшов на пташиний базар (Ю. Смолич). 10. Ясне сонце геть підбилося в/гору, розсіває своє золоте марево по зеленій долині (П. Мирний). 11. Маленька татарва з голими ніжками бігає, підкотивши штани, вздовж гірської річки, перестрибує з камінця на камінець, хлюпається і кричить щось по/своєму (Х. Алчевська). 12. Ніхто не знає, де його доля: по/переду, по/заду чи з/боку (М. Стельмах).

Вправа 128. Запишіть прийменники разом, через дефіс або окремо.

За/для, із/за, за/ради, на/при/кінці, на/пере/до/дні, в/продовж, з/під, з/поміж, по/перед, з/попід, що/до, на/зустріч долі, на/початку уроку, з/початку весни, по/між, по/під.

Вправа 129. У поданих реченнях правильно запишіть прийменники.

1. Слідом за Куцим вони пройшли по/між скель (М. Трублаїні). 2. Вузький глибокий Прут блиснув врешті з/за прибережних верб, а по/під горами зазеленів розкішний килим виноградників (М. Коцюбинський). 3. Це травень, вічний еретик, – так з/під землі бомбить зелено на рівні вічних партитур (І. Драч). 4. Десь аж з/під рибальського обрію, з/над сліпучої смуги прибою, як і вчора, і позавчора, з'являється його темненька щуплява постать (О. Гончар). 5. Пісня хлюпнула в стіни, луною відбилась у порожніх будинках і широкою рівною хвилею розкотилась у/здвож вулиці (В. Козаченко). 6. А Чіпка, на/перекір світові й людям, якийсь веселий, радий (П. Мирний). 7. З/за саду, здавалося, одразу за ним, підіймалася су/проти полуденного сонця велика, у півнеба, синя хмара (Г. Тютюнник). 8. І просить вітер у бійця: постій зі/мною до кінця (А. Малишко). 9. Шукайте цензора в/собі (Л. Костенко.). 10. А за річкою, по/під кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини (М. Коцюбинський). 11. А піді/мною земля така свіжа, така м'яка, мов колиска, а наді/мною небо таке синє, таке ласкаве, а за вербами причаїлась дрімота й шепче: «Засни собі, засни собі...» (М. Олійник). 12. Він іще б якийсь час міркував про голову сільради, та з/над ближчих горбів вихопився табунець качок (Є. Гуцало). 13. Яюсь застукала мене по/серед степу ніч (Г. Тютюнник).

Вправа 130. Запишіть прийменники, знявши ризики, разом або через дефіс.

З/за, із/за, з/під, по/серед, з/по/серед, з/поміж, по/під, по/за, у/слід за, у/кінці року, на/зустріч літу, на/перекір зимі, на/початку тижня, з/початку чверті.

Вправа 131. Схарактеризуйте всі прийменники (і ті, що повторюються) за походженням, будовою та відмінками.

I. 1. Співає стежка на город. Гарбуз під парасольками про сонце думає. За частоколом – зелений гімн. 2. А на сході небо пахне. 3. Мов пущене ядро з гармати, земля круг сонця творить цикл. 4. І тінь моя, мов тінь титана, лягла вздовж улиці кудись. 5. І молоде із-за гори на конях покоління летить сюди. 6. Діти в школу йдуть, мати вслід їм поглядає (3 тв. П. Тичини).

II. 1. За кругом круг тече, за гору гора забігає. 2. І, тиху флейту з-за пояса діставши, він [Сковорода] починає славить світ. 3. Лавра богобоязлива перстом у небо указує, навколо гордо позира. 4. Та краще в житті під стрілами іти, аніж отут в єлейному багні стрічатись з мертвими душею і відчувати, що й сам ти поміж них тонеш. 5. Сковорода безпорадно заметушився, оглядувався круг себе, щось шукав. 6. Душно йому було перед грозою. 7. Згадав рукою флейту коло пояса, вклонився тричі ранку, саду і бистро-легко пішов на схід. 8.

Знайшов Скворода нову гармонію, в якій замість любові щось інше зазвучало (П. Тичина «Скворода»).

Вправа 132. Перепишіть, розкриваючи дужки. Виберіть усі прийменники, які (або частини яких) взято в дужки, і схарактеризуйте їх за походженням, будовою та відмінками.

I. 1. У нього очі – наче волошки в житі. А над ними (з)під драного картузика волосся – білявими житніми колосками. 2. Люди в сутінях сновигали (по)городах, по(за) соломами ховались. 3. З(на) двору десь (по)близу гвалтували собаки і крики чулися. Батько довго прислухався. А тоді хвильний пройшовся по хаті й сів (у)кінці столу. 4. Раптом схопився з(за) столу. 5. По(під) віконню пройшли й загуркотіли з криками в двері. 6. (На)зустріч із сутіні (в)раз вискочила постать і гукнула, клацнувши рушницею. 7. (З)заду вибухнуло щось і по(біля) вуха цьвохнуло. 8. (З)під нахмурених брів грізно кресали очі. 9. В гущавині по(між) дерев гасли вогнища. 10. Кінний полк червоних із(за) горба вихором налетів. 11. Вибили німців (із)села. Вранці, як сонце з(за) левад глянуло, воно було вільне. 12. Вулицею бігла Явтухова жінка. Обличчя заплакане, а з(під) хустки вибилось пасмами волосся. 13. А вітер ніс по(над) житами уривки її тужіння. 14. Повертались партизани (по)малу, зморені, на відпочинок (А. Головка «Пилипко»).

II. 1. Повилась дорога по(між) чорних ріль та латок зеленої озимини, коліями зрізана. А обіч у(здвж) неї – стовпи (в)далину. І вітер осінній так тоскно гуде (в)горі в телефонних дротах. 2. Шумів вітер за тином, по садках, по(за) хатами – листя пожовкле зривав. 3. З(за) прядки мати глянула старенька й тиха. 4. В двері валили селяни, проходили (в)глиб класу, біля порога ставали. 5. У проході по(під) стіною до крайнього вікна, що близько стола, підійшов Гнида й сів на лутці. 6. Батько, як висипле коробку на кіш, стає тоді (на)вколішки в зерно й рукою обережно одгортає з(під) віялки. 7. А тільки Давид за ворота вийшов, (на)зустріч дві постаті, обнявшись, плели кренделі (по)гряючі ногами. 8. Тут уже сновигали діти по(за) огорою, по подвір'ю. 9. Давид (на)зустріч ім дивився без здивування. 10. І як звернули вже (в)двір, просто в очі по(між) руїн на заході сонце червоно сідало. 11. Червоно з(за) муру сонцем вечірнім (за)лляло бур'яни. Шелест десь із(за) муру (А. Головка «Бур'ян»).

Вправа 133. Перепишіть, розкриваючи дужки.

1. Тече вода (із) за гаю та (по) під горою. Хлюпочуться качаточка (по) між осокою. (Т. Шевченко). 2. Геть (по) над морем, над хвилями синіми в'ються, не спиняться чаєчки білії. (Л. Українка). 3. Ллється з (по) за хмар проміння тепле і голубувате. (М. Рильський). 4. Зелений вершник з сивих гір помчавсь горбкам (на) перекир. (Р. Братунь). 5. Дорога гадюкою звивалась (в) здвж потоку. (З. Тулуб). 6. (По) за хатами тяглися виноградники. (І. Нечуй-Левицький). 7. (З) під лісового корча б'є джерельце русявої, чистої тиші. (Є. Гуцало).

Вправа 134. Випишіть сполучення слів у три колонки залежно від того, як пишуться прийменники: 1) разом; 2) через дефіс; 3) двома і більше словами.

(За) ради миру, (на) перекір знегодам, з (по) за хат, (із) за лісу, (на) зустріч бурі, (по)серед жита, (з) за дерев, (залежно) від обставин, (з) перед носа, (по) під вікнами, (на) прикінці відпусток, з (по) під воріт, (з) над річки, (по) за село, у (напрямку) до мене, (під) час бою, (в) наслідок чвар, (з) під коліс, (по) над хмарами, (за) для вас, з (по) між гілля.

Вправа 135. Запишіть під диктовку, написане звірте з надрукованим.

1. Десь за селом, на гонах далеких, гасло сонце. Вилізли тіні з садків, з-під стріх, із-за повіток. Поповзли попідтинню вулицями, затьмарили село легенькою млою. Лише на димарях та на вершках дерев ще промінь останній. На дзвіниці бовкнув дзвін... Мов хто випустив по одному жовтих птахів, і летіли вони один по одному понад хатами на ліс. 2. Через хвилину десять, може більше, зайшов і Давид у млин. Був трохи блідий. Слідом за ним Матюха всунувся в двері. Цей – пика з-під кудлатої шапки, мов здоровенний баклажан червоний. Він пройшовся поміж селян, зірко спідлоба роздивляючись. 3. Підняв голову Матюха й очима п'яними важко поліз по обличчях селян – на передніх партах і в глиб класу. Біля вікна – на Тихонові та на Давидові потоптався поглядом. 4. Час од часу стара Мотузчиха захлиналась кашлем під комином. 5. Давидові одразу, від самої інтонації голосу, стало якось не по собі, і він уже відчув, що не скаже, як думав: щиро, по-товариському. 6. Саме до землевпорядкування готувались, з дня на день ждали в село землемірів. 7. Тільки бачить Давид – з-під долоні в неї сміються до нього її очі, радісні, сині. Щось крикнув до неї Давид, сам не чуючи свого голосу, і ще вдарив по конях. І вже не оглядався, не чув, не бачив нічого. А тільки й чув, як під колесами – і спереду, і ззаду, під безліччю копит і коліс, наче туго нап'ята струна, бриніла дорога в ранкову далечінь (А. Головка «Бур'ян»).

Вправа 136. Запишіть правильно сполучники.

Мов/би, не/наче/б/то, при/чому, при/тому, тому/що, коли/б, хоч/би, як/би, як/що, що/б, дарма/що, незважаючи/на/те/що, про/те, за/те, при/чім, не/мов/би, то/що, то/ж, ото/ж, так/що, а/як/же, коли/б/то, хоча/б, а/ніж, наче/б, не/мов/би/то, через/те/що, отже/ж, то/б/то, це/б/то, при/тім, ні/би/то, але/ж, адже/ж, поки/що, тільки/що.

Вправа 137. Запишіть слова разом, окремо або через дефіс.

Хоч/би, що/разу, будь/де, де/коли, хто/небудь, аби/коли, де/далі, чи/мало, аби/ж, будь/як, все/таки, все/ж/таки, як/найкраще, що/року, ні/чого, ні/з/чим, казна/коли, тільки/но, тому/то, таки/прийшов, пішов/би, будь/що, не/воля, не/навидіти, не/дочувати, не/зважаючи, не/думаючи, не/такий, не/раз, не/весело, а сумно, не/звично, не/можна, не/треба.

Вправа 138. Напишіть правильно сполучники.

1. Нагорі чулася розмова, про/те ніхто не поспішав спускатись в погріб (П. Гуріненко). 2. Наче/б/то й з'ясувала все до пуття, а тільки й самій інколи не віриться – невже до пуття? (Є. Гуцало). 3. Не буде щастя ні мені, ні люду, доки на світі нещаслива буде хоча/б одна людина роботяща (М. Вінграновський). 4. Як/що правду казати, вона, Гафія, остерегається заходити в корівник, як/що снуються їй думки кислі чи гіркі; як/що навіть сон наснитись непевний (Є. Гуцало). 5. Як/би його воля – кожному заліз би в душу, пробудив совість (Є. Гуцало). 6. Білі каштани, світлі огні, де/б не бував я, – любі мені (А. Малишко). 7. Дарма/що з личенька спала, а справдешня козачка (М. Вовчок). 8. І раптом вона десь зникла, мов/би розчинилася у сяйві прожекторів (П. Гуріненко). 9. Спускався аж надто повільно, не/мов/би боявся, що шаблі вломляться під ним (П. Гуріненко). 10. Теплий туман слався по полю і наливав балку по самі вінця, так/що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський). 11. Коли/б я зараз досягла всього... життя б втратило для мене будь-який зміст, бо в ньому не було б боротьби, не було б радості (І. Цюпа).

Вправа 139. Запишіть сполучники, знявши ризики.

А/би, що/б, ні/би, ні/би/то, немов/би, немов/би/то, буцім/то, як/що, за/те, дарма/що, незважаючи/на/те/що, так/що.

Вправа 140. Напишіть слова разом, окремо або через дефіс.

Що/правда, ні/скільки, ані/трохи, тільки/що, де/хто, хто/сь, будь/який, все/таки, що/добу. написав/таки, хтозна/який, коли/небудь, де/не/де, казна/чому, стільки/то, давай/но, як/от.

Вправа 141. Запишіть слова разом, окремо або через дефіс.

Не/написаний мною лист, не/зроблено, ні/чий, ні/де, тим/то, скажи/бо, як/от, що/сили, ані/трохи, не/похитний, ні/риба ні/м'ясо, не/забаром, не/стало, лани не/засіяні, давай/но, знов/таки, що/ж, але/ж, не/покоїтись, ні/до/кого, не/доспілий, не/впинно, будь/де, може/б, ані/когісінько, не/вдовзі, хто/б, що/найвище, він не/має, у нього не/має, хтозна/звідкіля, хтось/таки.

Вправа 142. Напишіть правильно частки.

1. Не/раз і не/два Воронцов ішов у бойових порядках піхоти (О.Гончар). 2. Так ні/хто не/кохав (В.Сосюра). 3. Все життя не/талантиць не/те що мені, а й моєму батькові не/таланило (Ю.Збанацький). 4. Безжальний час не/владний над мовою людською (П.Загребельний). 5. Климко/бо із вдячності до неї (тітки) розказав, звідки, чому і як пішов сюди (Є.Гуцало). 6. Ото/ж тая дівчинонька, що сонна блудила: отаку/то їй причину ворожка зробила (Т.Шевченко). 7. Хотіла сказати де/кому з дівчат, що годилося/б не/тільки за собою дивитись.., а й за худібкою, бо худібка теж любить чистоту (Є.Гуцало). 8. Ранок такий/то тихий та ясний придався: ні вітерець не/війне, ні/хмарка не збіжиться... (М.Вовчок). 9. – Ось я тебе, сину, проведу по Бережанах, так, як ще ти ні/з/ким не/ходив

(Є.Гуцало). 10. Лелеки! Птахи! Не/вже ви мудріші від нас, людей, і краще знаєте, як виховувати діток, щоб, відлітаючи за море у вирій, вони все/таки прагнули назад до старого в'яза, що колись зборов огонь грози і пустив зелене пагіння, аби не/осиротити обійстя Стурчаків (В.Логвиненко). 11. Почував себе зараз тут не/режисером майбутнього фільму, а лише одним з учасників грізної, ні/ким не/запланованої події, одним із людей у дощовиках, що їх зібрав цієї ночі обов'язок і які перед лицем стихії тут усі були рівні (О.Гончар). 12. Не/знаючи броду, не лізть у воду (Нар.тв.). 13. Улянка вирішила будь/що/будь упіймати не/проханих гостей (О.Донченко).

Вправа 143. Випишіть слова й словосполучення у три колонки залежно від того, як пишуться частина, що в дужках: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс.

Написав (би), немов (би), як (небудь), економимо (чи) мало, спотикається (що) разу, казна (що), надумав (таки), електроніка (ж), майнув тільки (що), та (ж) так, (екс) чемпіон, роздивився (таки), а все (ж) таки, експериментують з чимом (сь), отакий (то), робить (аби) як, ні (до) кого, іди (ж) бо, пішов (аби) куди, чого (б) небудь, (ні) скільки, стань (бо), он (куди), іди (що) найшвидше, (ген) далеко, тільки (но), ось (так), шурхотить начеб (то), ото (ж), все (таки), отак (от), гойдають (ся), от (же).

Вправа 144. Прочитайте і спишіть сполучення слів.

Тим (часом), коли (ж), коли (б), тільки (що), що (духу), то (ж), (що) правда, казна (що), будь (що), коли (б) то, замість того що (б), тільки (но), але (ж), хоч (би), тому (то), за (те), та (ж), як (що), все (ж) таки, бо (ж), дарма (що), так (що), ані (ж), те (ж), на (че), тоб (то), хоча (б), задля (того) щоб, подібно (до) того (як), та й все (ж) таки.

Вправа 145. Перепишіть, розкриваючи дужки.

1. Як (би) я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю (Л.Українка). 2. Вітри проспівують над хвилями нив про (те), як в негоду він край боронив (П.Усенко). 3. Де б він не був, що (б) з ним не трапилось, звикнув ніколи не схилити голову (П.Панч). 4. Наша сила – то (ж) лавина (П.Тичина.). 5. Блискавки тримав поет в руці – то (ж) блискавки він кидав із трибуни (П.Тичина). 6. Хотіла б я піснею стати в сюю хвилину ясну, що (б) повільно по світі літати, що (б) вітер розносив луну (Л.Українка). 7. Все одно, що (б) не сталося, ми не розлучимось (Л.Українка). 8. У мене одна думка: як (би) нам нашу красну мову високо підняти, як підняв її Шевченко в пісні (П.Мирний).

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ МОВИ ТА ПУНКТУАЦІЙНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Просте речення. Тире між підметом і присудком.
2. Просте речення. Розділові знаки при однорідних членах речення.
3. Розділові знаки в складних реченнях.

1. Просте речення. Тире між підметом і присудком

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ	
СТАВИТЬСЯ	НЕ СТАВИТЬСЯ
<p>Якщо головні члени речення виражені іменниками в називному відмінку, кількісним числівником, інфінітивом, а дієслово-зв'язка у теперішньому часі відсутня (нульова):</p> <p style="text-align: center;"><i>Світ – веселка, що з річки до лісу простяглася по небу</i> (М.Рильський).</p>	<p>Якщо присудок має порівняльне значення і до його складу входять частки <i>як, ніби, мов, немов, наче, неначе, що</i>:</p> <p style="text-align: center;"><i>Промені як вії сонячних очей</i> (П.Тичина).</p>
<p>Якщо перед присудком, вираженим іменником або інфінітивом, вживаються вказівні частки <i>це, то, ось, значить</i>:</p> <p style="text-align: center;"><i>Життя без книг – це хата без вікна</i> (Д.Павличко).</p>	<p>Якщо перед присудком стоїть заперечна частка <i>не</i>:</p> <p style="text-align: center;"><i>Серце не камінь.</i></p>
<p>Для інтонаційного та стилістичного виділення присудка:</p> <p style="text-align: center;"><i>Той день для нас – як музика крилата</i> (В.Сосюра).</p>	<p>Якщо між головними членами речення стоїть вставне слово, прислівник або частка:</p> <p style="text-align: center;"><i>Ялина також дерево хвойне.</i> <i>Виховання, безперечно, справа тонка</i> (З газети).</p>

2. Просте речення. Розділові знаки при однорідних членах речення

Однорідні члени речення – це члени, які пояснюють один і той же член речення і використовують однакові синтаксичні функції. Вони займають позицію одного члена речення, виражені однією частиною мови, пов'язані сурядним зв'язком. Випадків, коли ставиться **кома**, дуже багато. Ми розглянемо ті, які трапляються найчастіше:

– між однорідними членами, які не з'єднані сполучниками: *Світало. Голубі, сині, фіолетові, рожеві пасма снувались над горами* (І. Цюпа);

– між однорідними членами речення, які з'єднані однаковими сполучниками: *Завжди чарівлива незайманість дніпрових плавнів: і на початку весни, і на спаді літа, і достиглої осені* (В. Логвиненко);

– коли частина однорідних членів з'єднана безсполучниково, а частина – повторюваними сполучниками, кома ставиться між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником): *Я пам'ятаю вчительку мою, просту, і скромну, і завжди спокійну* (В. Сосюра).

Двокрапка ставиться після узагальнюючого слова перед однорідними членами речення після слів: а саме, як-от, наприклад, як наприклад, що стоять після узагальнюючого слова. Наприклад: *Крикнула Мотря на порозі так, що двері з обох хат разом одчинились і з дверей повискакували всі: і Карпо, й Лаврін, і Кайдашиха, й Мелашка* (І. Нечуй-Левицький).

Тире ставиться, якщо узагальнююче слово стоїть після однорідних членів; якщо після однорідних членів продовжуються речення. Наприклад: *День, вечір, ніч, ранок – все біле, все тьмяне* (Л.Українка).

3. Розділові знаки в складних реченнях

Кома ставиться:

– між частинами складносурядного та безсполучникового речень: *Наше знайомство було незвичайне, і я його повік не забуду* (М. Ситнік); *Сумовито рипить дуб, замислився перед зимовим сном ясен, тяжко зітхає клен...* (О. Вишня).

Запам'ятайте! Кома не ставиться у складносурядному реченні, якщо його частини мають спільне слово (словосполучення або речення): *Вже червоніють помідори і ходить осінь по землі* (М. Рильський).

– для відокремлення в складнопідрядному реченні підрядних речень, уведених сполучниками або сполучними словами, від головних і від інших підрядних: *Андрій чомусь вірив, що Ольга прийде по квіти* (В.Симоненко).

Двокрапка ставиться:

– між частинами безсполучникового речення, якщо друга частина поширює, розкриває зміст першої: *Все бачу: стоїмо по груди в траншеях в крижаній воді* (О.Гончар);

– між частинами безсполучникового речення, якщо друга частина вказує на причину того, що відбувається у першій: *Як заздрю я тій білій хмарці: вона пливе у далечинь між подруг* (І.Муратов).

Тире ставиться:

– між частинами безсполучникового або складносурядного речення, якщо друга частина є наслідком дії першої: *Андрій одмотав цепок – на вільховій корі залишилася від нього червона попруга* (Г.Тютюнник);

– між частинами безсполучникового речення, якщо вони протиставляються: *Ще сонячні промені сплять — досвітні вогні вже горять* (Л.Українка).

Крапка з комою ставиться між частинами поширеного складного речення, якщо ці частини далекі за змістом і мають у собі розділові знаки: *Одно село зовсім запало в глибоку долину й неначе потонуло в білому цвіту садків, як*

у молочному озері; друге стоїть на спадистій горі й красується в яблунах та черешнях проти сонця, неначе біле марево в прозорій імлі (І.Нечуй-Левицький).

Вправа 146. Перепишіть речення, поставте, де треба, розділові знаки.

1. Тікати дієслово що виключно стосується живих речей. 2. Земля хлібодарка і медоносиця з світанками й ночами горобиними. 3. Ми крила бур ми велетні ми день. 4. Ми правди світле знамено ми ери зоряної діти. 5. Пісня і праця великі дві сили. 6. Наш народ це ж океан! 7. Пісня ж не смертна як дерево життя.

Вправа 147. Перепишіть речення, поставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Ця ж бо мова для народу вище всіх пісень симфоній. 2. Ах вона як два крила між яких летить свобода. 3. Небо як склепіння матове в димці осені земля. 4. Я син простого лісоруба гуцула із Карпатських гір. 5. Ти серце сповнене любові ти правий непоборний гнів. 6. Це мій народ! 7. Ми весни гінці крилаті знаменосці днів нових. 8. Земля мов казка.

Вправа 148. Перепишіть речення, поставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Вік прожити не ниву перейти. 2. Ми ж вищим розумом озброєні створіння. 3. Молодість буйність а старість не радість. 4. Люди прекрасні! 5. Книги морська глибина. 6. Лиш боротись значить жити.

Вправа 149. Визначте однорідні члени речення, поставте розділові знаки і поясніть уживання розділових знаків.

1. Зацвіли усі діброви і долини і луки. 2. Ми хоч бідні але чесні. 3. Світи світи місяцю гей гей. 4. Ми садили ліс у полі і дубочки і тополі і осіку і ліщину і червону горобину. 5. Пташина згряя полетіла невідомо куди і вже більше сюди не повернеться. 6. Синє глибоке небо розгортало своє безкрає поле.

Вправа 150. Спишіть речення, поставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Караюсь мучусь але не каюсь. 2. У всякого своя доля і свій шлях широкий. 3. Ставки це блакитні очі землі. 4. Свіже весняне повітря лоскоче мене бадьорить. 5. Деревя стоять блискучі мускулясті.

Вправа 151. З'ясуйте, на яку тему можна написати твір, використовуючи дані слова. Напишіть твір, вживаючи однорідні і неоднорідні члени речення.

Поле, вітер, долина, вода, калина, дівчина, соловей, гай, життя, небо, сонечко, блискавка, діти, кохання, гніздо, садок, сорочка, пісня, щастя, Україна, веселість, радість.

Вправа 152. Перетворіть речення з невідокремленими означеннями на речення з відокремленими.

1. Гарна молодиця шинкарка Параска, одіта в святкове серед будня, наміряла хлопцеві горілки і почала розпитувати, нащо горілка. 2. Він йшов по свіжій мокрій від мочара траві, а сонце запалило зеленим вогнем кінський щавель і стовбури буряків. 3. Посеред села на горі майдан, на майдані обнесена зелено мальованим штахетом церква.

Вправа 153. Поясніть умови відокремлення означень.

1. Маленька, кругленька, весела й жвава, одягнена в зелене вбрання, між високим зеленим житом вона здавалася русалкою. 2. Діла мої, буденні і великі, відкриті перед людством. 3. О, принесіть мені пролісок з лісу, ніжний і чистий, як неба блакить. 4. З путі далекої вернувся машиніст, укритий попелом, увесь пропахлий димом.

Вправа 154. Спишіть речення, поставте розділові знаки, поясніть їх вживання.

1. Андрій Петрович широкий у своїй блузі як дзвін вступив у столову. 2. Він лежав лицем просто неба і дивився на темне небо засіяне зорями ніби поле пшениці. 3. Будь проклята кров ледача не за рідний край пролита. 4. Твої слова не вмиті потом непогамованого труда полинуть непотрібним льотом не залишаючи сліда.

Вправа 155. Спишіть речення, поставте розділові знаки, поясніть їх вживання.

1. В честь миру і злагоди я певен кожен з нас не пошкодує відати всі свої душевні сили. 2. Ти мене кохана проведи до поля я піду і може більше не прийду. 3. Видно він дуже скучав за українською мовою. 4. На жаль буденне життя знекровлює чисті думки. 5. Одначе язики буває правлять суд і без причини. 6. Як то кажуть діло майстра хвалить.

Вправа 156. Складіть і запишіть по 10 речень так, щоб в одному з них слова і словосполучення були вставними, в іншому – членами речення.

Вправа 157. Підберіть з преси чи художньої літератури приклади речень із вставленими конструкціями, поясніть вживання розділових знаків.

Вправа 158. Перепишіть, ставлячи розділові знаки і пояснюючи їх вживання.

1. Людська творчість це найбільша мука найбільша радість на планеті нашій найкращій присягаюся з планет! 2. Хай буде в нас усе казкове обличчя одяг і душа. 3. Все залежить від людських зіниць в широких відіб'ється вся

епоха у звужених збіговисько дрібниць. 4. Ми люди прямі що не до вподоби у вічі прямо кажемо. 5. Ми всіх пригорнули б до серця охоче у власній та вільній господі. 6. В грудях жвавість росте думка кличе вперед знов я повен надії і віри.

Вправа 159. Перепишіть, ставлячи розділові знаки і пояснюючи їх вживання.

Праця це джерело всіх радостей всього найкращого в світі. І ніколи за всю історію людства ніколи людські розум і воля не злітали так високо як тепер у нас.

Будемо вірити що рука яка зробила що я бачив будуватиме і далі. А якщо хто-небудь спробує зупинити цю руки вона стиснеться в кулак який роздробить усе що стоятиме на його шляху.

Я думаю ніколи ще в світі за всю історію праця не виявляла так яскраво й переконливо своєї казкової сили яка перетворює людей і життя як виявляє вона цю силу в наші дні (З тв. М.Горького).

Вправа 160. Перепишіть, ставлячи розділові знаки і пояснюючи їх вживання.

Коли лежиш у полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів то помічаєш що в ній щось є не земне а небесне.

Щось наче свердлить там небо наче струже метал а вниз спадають тільки дрібні просіяні звуки. Ниви шумлять навколо і заважають. Жену від себе голоси поля і тоді на мене як дощ спадають небесні. Тоді пізнаю. Це жайворонки. Це вони невидимі кидають з неба на поле свою свердлячу пісню. Дзвінку металеву й капризну так що вухо ловить і не може зловити її переливів. Може співає може сміється може зайшлося від плачу... (З тв. М.Коцюбинського).

Вправа 161. Перепишіть, поставте, де треба, тире.

1. Тягнеться до сонця соняшник крилатий, як до тебе серце, стороно моя. (В.Сосюра). 2. Найбільший прояв геніальності в засіяній ниві. (О. Довж.). 3. На зустріч хлопцям іскор водопад. (М. Бажан). 4. Душа його прохала волі; молоді сили простору. (П.Мирний). 5. Як жити весь вік на колінах, то краще грудьми на штики. (Б.Олійник). 6. Земля не може жити без сонця, а людина без щастя. (М.Стельмах).

Вправа 162. Перепишіть, поставте, де треба, тире.

1. До правди сповнені любов'ю, до кривди ненавистю вщерть. (В. Сосюра). 2. Привчав мене батько трудитись до поту, а мати любити пісні. (П. Вороненко). 3. В піснях дівоча світла туга і вільний помах косаря. (М. Рильський). 4. В моїй душі весна співуча, а в небі вітер і орли. (В. Сосюра). 5. Це наша молодість мина. Та наша пам'ять не минає. (С. Йовенко). 6. Немає у житті середини. Є тільки фланги й тільки центр. (Б. Олійник). 7. Нас так багато

з сонцем у крові. (В. Коломієць.). 8. Послухали Лисичку і Щуку кинули у річку. (Л. Глібов).

Вправа 163. Перепишіть, поставте, де треба, тире.

1. Яке це щастя жити на цій землі! (О. Довженко). 2. Праця то єдина служба людям, народам, ідеалам (Д. Павличко). 3. Життя без книг це хата без вікна. (Д. Павличко). 4. Придержати язика вчасно то не легка річ (П. Панч). 5. Одне творити язиком, а друге перти плуга (Нар. тв.). 6. Тут кожен камінь мій і кожен подих мій (Л. Первомайський). 7. Ви знаєте, що таке ностальгія? Це хвороба. Це хворобливий потяг, болюча туга за рідним краєм (О. Донченко). 8. У Львові є гора, зелена і врочиста, вона немовби дужі груди міста (Р. Братунь). 9. Ніч як та печать. Лиш паровози кричать (П. Тичина).

Вправа 164. Поставте потрібні розділові знаки між групою підмета і групою присудка.

1. Боротьба за мир найсвятіша справа (О. Гончар). 2. В дитинстві вимовлене слово яснішає через роки (В. Коротич). 3. Історія це святая святих народу (О. Довженко). 4. Хтось давно ще сказав, що спів то мова душі, то голос серця (П. Мирний). 5. Наче кулька в жонглера на вістрі наша куля земна (І. Муратов). 6. Ввесь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава і страшна (М. Коцюбинський). 7. Кожному мила своя сторона (Нар. тв.). 8. Найбільше добро в кожного народу це його мова (П. Мирний).

Вправа 165. Знайдіть однорідні означення і поставте між ними коми.

1. Червоним великим колом заходило сонце (С. Васильченко). 2. В густім зеленім березовім гаю над Дністром весело щебетали пташки (І. Франко). 3. Сірі ледве помітні в тумані плавні непривітно шуміли (М. Коцюбинський). 4. Хто хоч раз на віку бачив такі болючі смертельною вогкістю обведені пташині очі, той ще більше має шанувати усе живе (М. Стельмах). 5. Промерзлі до темного дрожу блакитні каштани в руках задубілих тримають погаслі свічки (Л. Первомайський). 6. На товстих куцях пальцях блищали важкі золоті персні з дорогими блискучими камінцями (І. Нечуй-Левицький). 7. Чумаки їдуть з Криму в темних просмолених сорочках (О. Довженко). 8. Полилися веселі хорові народні пісні (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 166. Знайдіть однорідні означення і поставте між ними коми.

1. Навпроти широко відчинених задимлених дверей стояли в ряд в урочистих позах ковалі. 2. Навіть у підполковника Самієва смуглява старанно виголена щока була вкрита темною плівкою запеченої крові. 3. Стояло сухе осіннє надвечір'я. 4. Все було окутане чорною непроглядною тьмою. 5. Воронова Шура впізнала відразу. Ті ж сірі завжди насторожені очі під рудими кошлатими бровами. Спокійні врівноважені рухи. 6. Будь вона не єдиною дівчиною у батальйоні, Черниш, здається, однаково впізнав би її. Довгообраза білолиця з примруженими великими очима. 7. Якось на подвір'я, де зупинився

Багіров із своїми бійцями, зайшов високий інтелігентної зовнішності дідуган з паличкою в руці у широкому кофейного кольору макінтоші. 8. Смугляве з орлиним носом обличчя іноземця ще зберігало сліди колишньої вроди. (О. Гончар «Прапорonosці»).

Вправа 167. Знайдіть однорідні члени речення і поставте між ними коми.

1. То ж ставай до хороводу і за піснею народу далі йти в святкову ніч щастю власному навстріч! (М. Бажан). 2. Ми в'їжджаємо на шкільне подвір'я, де ясніє великими вікнами двоповерхова з червоної цегли школа (М. Стельмах). 3. Горять міняться на очах сині зелені бузкові оранжеві й бурштинові легкі осяяні хмарини (В. Козаченко). 4. Високо під небом вечірнім пролетіли величезним табуном дикі гуси у плавні на ніч (М. Коцюбинський). 5. Високо над грядою гір ключем пролітали в сонячному небі якісь бистрі тонкошії птахи (О. Гончар). 6. Раптом над ними пронеслась, мов хмара, тінь великого з розпростертими крилами птаха (В. Гжицький). 7. Вилізли тіні з садків з-під стріх із-за повіток (А. Головка). 8. За чорними шибками хлюпотів дощ, якомсь тужно надсадно шуміли на вітрі мокрі обважнілі сосни (В. Козаченко).

Вправа 168. Перепишіть, вставляючи, де треба, коми між однорідними членами речення.

1. Ми працюємо для миру й живем для миру на землі (В. Сосюра). 2. Виходь іди дорогами земними і від людей візьми і людям дай (П. Дорошко). 3. Ми йдем і йдем несем вогні і творим блиск і творим дні! (В. Чумак.). 4. Не хлібом єдиним а творчості дивом а криком дитини існує людина (І. Жиленко). 5. Тільки млява боязка людина не любить і боїться риску (Л. Українка). 6. Не визнаю не любові не дружби ні приятелювання до перших заморозків чи до першого грому (М. Стельмах). 7. Є в кохані і будні і свята, є в ньому і радість і жаль, бо не можна життя заховати за рожевих ілюзій вуаль (В. Симоненко). 8. Навколо великих людей і круг їхньої пам'яті завжди точиться явна чи приглушена боротьба (М. Рильський).

Вправа 169. Перепишіть, вставляючи, де треба, коми між однорідними членами речення.

1. Хто може сонце погасить і землю вибити з орбіти? (В. Сосюра). 2. Промчав верхівець у вухатій насунутій на самі брови шапці (В. Козаченко). 3. Не чужим а своїм законом я на білім світі живу. (П. Дорошко). 4. Переможець лиш тоді похвалить, коли подоланий похилить чоло йому до ніг і порох цілує з-під стіп його (Л. Українка). 5. Життя і мрія в згоді не бувають і вічно б'ються, хоч миру прагнуть (Л. Українка). 6. Людина вигадала себе і від того страждає (Р. Іванчук). 7. Коли б часом нам ті пироги та наїдки та напитки не вилізли боком (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 170. Перепишіть, вставляючи, де треба, коми між однорідними членами речення.

1. Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа в Україні? (П. Мирний). 2. Ззаду в кожній підводі торохтить відро або задимлений казанок (Г. Тютюнник). 3. Довкола розкинулись мило барвисті дрібні береги домочки й садочки і люди отари і луки й луги (Л. Укранка). 4. Вже сонце котилось до темного бору і в теплім проміні купало і ярі лани і веселую гору (Л. Українка). 5. Вересневе сонце непомітно зайшло за потріскані негусто хмари і зразу ж розіслало аж за ліс недобілені полотна (М. Стельмах). 6. Прокинувся чоловік ні світ ні зоря... (Ю. Збанацький). 7. Дивлюся: так буцім сова летить лугами берегами та нетрями та глибокими ярами та широкими степами та байраками (Т. Шевченко). 8. Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу чи ловити щучок руками, скаламутивши воду (О. Довженко).

Вправа 171. Перепишіть, вставляючи на місці рисок, де треба, тире або кому.

1. Не вітер / буря над землею в замети клала білий сніг (Л. Первомайський). 2. Дужі хвилі ринуть / і ридають / і здіймаються все вгору (Л. Українка). 3. Хоч не зруйнована / руїна вся будова / з усіх кутків тут пуста вигляда (Л. Українка). 4. Шумів вітер за тином / по садках / поза хатами / листя жовте зривав (А. Головка). 5. Скільки дійсних випадків / і казок / і кривавих легенд було розказано цієї ночі (А. Головка). 6. Семен стояв ні в сих / ні в тих / тримаючи в руках торбинку (М. Коцюбинський). 7. Хмаривсь день якусь хвилину / потім знов зяснів (П. Тичина). 8. Рвонувсь гудок в безкрає небо / розлігсь по місту / і затих (Р. Братунь.).

Вправа 172. Перепишіть, розставляючи тире або коми між частинами складних речень.

1. Життя торкає серця струни чулі і я на крилах пісні лину знов (В. Сосюра). 2. Лиш той творити може хто любить свій народ (В. Сосюра). 3. Поет хто понад отчою землею орлом зліта до неба вселюдського (Д. Павличко). 4. Ми одностайні у труді і цим ми вічно молоді! (М. Рильський). 5. Свій меч історія підносить і долу падає ярмо (М. Рильський). 6. Ніколи я не знав як тяжко жить без солов'я що в пісні аж тремтить тільцем своїм маленьким і гарячим (М. Рильський). 7. Я так люблю зимові вечори в людському домі де зростають діти (І. Жиленко.). 8. Доки на світі є діти доки вони здорові і щасливі доки вони сміються земля наша – диво! (І. Жиленко).

Вправа 173. Перепишіть, розставляючи коми між частинами складносурядних і складнопідрядних речень.

1. Бринять живою радістю ліси як ранок спалахне на небокраю як сонце огняне завісу піднімає із їх первісної і чистої краси (В. Симоненко). 2. Із поля дівчина утомлена прийшла і хоч вечеряти дбайливо кличе мати за сапку – і в квітник де рожа розцвіла. 3. Та знай що тільки тут де невгамовний труд землі

насиченій родюче лоно раниць доспіють ягоди і радощі постануть. 4. Той хто любить паростки кленові хто діброви молоді ростить сам достойний людської любові бо живе й працює для століть! (З тв. М. Рильського.) 5. Нехай серця не знають супокою хай обганяють мрії часу біг і наша юність буде хай такою щоб їй ніхто не заздрити не міг! (В. Симоненко). 6. Люди зрозуміли що якщо вони добре працюватимуть то щось зароблять (Г. Тютюнник).

Вправа 174. Перепишіть, розставляючи коми між частинами складносурядних і складнопідрядних речень.

1. Усе що йти нам заважає зумій одкинути в собі (В. Сосюра). 2. Всесвіт – не поле і люд – не глядач час – не ворота футбольних моментів і куля земна – не футбольний м'яч в ногах генералів і президентів (М. Вінграновський). 3. Хто зневажає рідний край ті серцем немічні каліки (Т. Шевченко). 4. Біда навчить кому подати руку і від кого прийняти чесний хліб (Д. Павличко). 5. Друзів на землі не так багато дбайте щоб життя їх берегти (Д. Луценко.). 6. Я люблю коли є в домі діти і коли вони сміються (М. Рильський). 7. Торік був уродив хліб та як полили дощі то позносило з гір половину снопів (І. Нечуй-Левицький). 8. Людина відчуває себе новонародженою перед красою життя і сяйво добра освідчує їй душу (Г. Тютюнник).

Вправа 175. Перепишіть, розставляючи потрібні розділові знаки на місці рисок між частинами складних речень.

1. Імення матері – священне / імення матері єдине (О. Ющенко.). 2. Щира любов не приглядається / чи карі, чи чорні очі, чи з горбиком ніс, чи біла шия, чи довга коса (Г. Квітка-Основ'яненко). 3. Хто любить вірно / той хотів би весь світ засіяти милого словом (М. Коцюбинський). 4. Трапиться слово зрадливе / геть його, сину, гони! (Б. Олійник). 5. Хай у час останній свій про сина спокійно я подумаю / людина! (М. Рильський). 6. Отакий і рости, сину, цікавий до всього / життя треба знати (А. Головка). 7. Коли мені підхлібник тисне руку / тікаю геть від нього сам не свій (Д. Павличко). 8. Таке моє давнє правило / ніколи не шкодувати за тим / чого не можна повернути (О. Гурейв).

Вправа 176. Перепишіть, розставляючи потрібні розділові знаки на місці рисок між частинами складних речень.

1. В життя одне ви пам'ятайте / в нас труд у честі й честь – в труді (П. Тичина). 2. Ти посадиш деревину / знадобиться у віках (М. Рильський). 3. Просив тебе, повчав тебе давно / не смій губити часу дорогого (О. Підсуха.). 4. У лісі дзвеніли пилки й лунали удари сокир / то будували нові будинки (Ю. Збанацький). 5. Люблю / як в селі дівчата пісню свою співають / люблю / коли стиглим колосом жито в степу буя (Л. Забашта.). 6. Знаю, знаю / від рідного краю в світі кращого краю нема (П. Дорошко). 7. Люблю людей землі моєї / бо й я землі моєї син (В. Сосюра). 8. Було і буде так у всі часи / любов світу відкриває безмежну велич краси людської (В. Симоненко).

Вправа 177. Перепишіть, вставляючи потрібні розділові знаки.

1. Все чим живе душа серце володіє ясну блакить небес і зелень ранніх трав і цей струмок що так весні радіє йдучи в далеку путь з собою я забрав (Л. Первомайський). 2. Вгорі чисте по-весняному лунке небо крикне ворон і бринить його крик довго-довго і не в силах згасити його степова безвість (Г. Тютюнник). 3. Чужих країв ніколи я не бачив принад не знаю їхніх і окрас та вірю з серцем щирим і гарячим нема землі такої як у нас (В. Симоненко). 4. Недаремно говориться поділена радість подвійна радість поділене горе вже тільки пів горя (Ю. Збанацький). 5. Толстой десь сказав люди як ріки (О. Гончар). 6. Не кидайтеся хлібом він святий! В суворості ласкавій бувало каже дід старий малечі кучерявій (М. Рильський).

Вправа 178. У поданих реченнях поставте пропущені розділові знаки.

1. Після косовиці починаєм гребти сіно гуртом і ось потроху міняється світ чарівний батько дід і дядько стають чомусь мовчазними і збентеженими якась підозра з'являється в очах вони починають ділити землю. 2. Гриби і ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми з телятами з травами з старою грушею і дубом з усім живим що росло і рухалось навколо. 3. Я гойдаюсь на мокрій лозі і кашляю гучно й регочу щасливий я чую весну. 4. І ось вслухаючись в чарівні слова я починаю видіти великий молодець ходжу я по торгу з конем серед крамарів і купців. 5. Віз наш увесь дерев'яний дід і прадід були чумаками а чумаки не любили заліза. 6. Чую – щось твориться у хатах незвичайне мов у казці дід плаче мати плаче курка в сінях кудкудаче і пахне чимсь ніби церковним. 7. Була тоді ще дівкою Десна а я здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима. 8. Кравчина людина гармонійна. 9. Всяке птаство як-от деркачів перепілок куликів курочок можна було викосити косою в траві (З тв. О. Довженка).

Вправа 179. У поданих реченнях поставте пропущені розділові знаки.

1. Я злякалась це ж біди не оберешся (І. Жиленко). 2. Усмішка тільки й зосталась у нього якою була гарна сором'язлива дівоча якась (О. Гончар). 3. Україна це тихі води і ясні зорі зелені сади білі хати лани золотої пшениці медовії та молочнії ріки... (С. Васильченко). 4. Пісня і праця великі дві сили (І. Франко). 5. Пішов кобзар по вулиці з журби як заграє (Т. Шевченко). 6. Мене любили я любив і це найбільше в світі щастя (М. Стельмах). 7. Чекаю дня коли собі скажу оця строфа нарешті досконала (Л. Костенко). 8. Повантажили нас в ешелони повезли на південь (Г. Тютюнник). 9. І тільки щемно на душі нема уже Марії (М. Луків). 10. В зелене Журавне летять журавлі а лебеді у Лебедин (П. Воронько). 11. Андрій додому поспіша а сонце у зеніт (О. Підсуха). 12. Його лице постава рухи все все змінилося відколи сіли в човен і підняли вітрило (В. Шевченко). 13. Внизу як величезне біле покривало простяглася північна пустиня тундра (М. Трублаїні). 14. Ніхто не знає де його доля попереду позаду чи збоку (М. Стельмах). 15. Умовк Кобзар сумуючи щось руки не грають (Т. Шевченко). 16. Не раз пригадує у валянках обшитих виходив ти

на тік півкопи змолотити обмівши білий сніг... (М. Рильський). 17. А пісня це найдобріша найтвердіша мова (П. Тичина). 18. Поетична творчість найвищий ступінь мовної культури а мовна культура виражає саму сутність культури людської (В. Сухомлинський). 19. Тепер я заспокоюсь значить сонце не може загубити своїх ключів вічно їх носить десь на шиї або ув'язує на руці (М. Стельмах). 20. Як заздрю я тій білій хмарі вона пливе у далечинь між подруг (І. Муратов).

Вправа 180. Вставте пропущені розділові знаки.

1. Я скінчу свої страждання і на шлях слізьми напоєний вийду сміло без вагання дзвоном ліри заспокоєний (Г. Чупринка). 2. Грими моя пісне могутня палка на всім українським роздолі (Г. Чупринка). 3. Тінь набігає на поле а може то зір її туманять дві замерзлі краплини (М. Стельмах). 4. На сизих луках скошено отаву і літо буйно в береги ввійшло (М. Рильський). 5. На узвишші є місцина що в народі й досі зветься Золотий Тік (О. Гончар). 6. Все гриміло спішило рвалось за Дунай (О. Гончар). 7. По тихих водах Дунаю мов лебідь проплинув парохід і виразно витнувся на палаючому обрію як з чавуну вилитими чорними щоглами (М. Коцюбинський). 8. За селом на пагорбі чималий вигін (М. Олійник). 9. Другого дня зібравшись до церкви Хима відчинила скриню вийняла ганчірку з п'ятизлотником розгорнула її оглянула свій скарб що тридцять літ ховала як око і знов загорнула (М. Коцюбинський). 10. Семен лежав горілиць звертаючись із своїми питаннями до неба (М. Коцюбинський). 11. Пані прийняла Євгенія дуже чемно і здивувалася дуже коли він їй заявив що хотів би взяти у неї кількадесят лекцій гри на фортеп'яні (І. Франко).

Вправа 181. Поставте розділові знаки у реченнях з прямою мовою.

1. Як билася чайка об дорогу як припадала вона до сиріє землі як жалібно благала співців подорожніх Ой верніть мені чаєнята я їх рідна мати. 2. А може визволять партизани подумав він. 3. Що смерть моя і смерть моїх дітей думав Чабан І що мої мізерні муки коли зникають в небуття тисячі наших людей? 4. Гарно співає недоля тихо сказав Заброда По собі знаю. 5. Що жде мене? Що жде красу мою думала вона вже два тижні дивлячись на шлях. 6. Прощаю сказала Олеся тільки знайди мене. 7. І я ледве чую оте далеке його Діточки мої соловейки... (З тв. О. Довженка).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

1. Основні правила слововживання.
2. Правила нормативного наголошення слів.

1. Основні правила слововживання.

БЛИЗЬКИЙ – БЛИЖНІЙ. Слова мають спільні й різні значення. Спільних значень два:

1) розташований на невеликій відстані: *близька хата – ближня хата, близький ліс – ближній ліс.* Але щодо популярного нині окреслення зарубіжжя треба вживати вислів *близьке зарубіжжя.* 2) який перебуває в прямих родинних стосунках з ким-небудь: *близька рідня – ближня рідня.* Словник за ред. Б. Грінченка фіксує вживання у Марка Вовчка вислову *ближні приятелі,* тобто «такі, що мають почуття симпатії, дружби один до одного, а також спільні ідеї, інтереси». Сьогодні ми скажемо в цьому випадку *близькі приятелі.*

Прикметник *близький* має ряд значень, яких не має *ближній.* Так, невелика часова віддаленість передається прикметником *близький:* *уже близька ніч, сонце близьке до заходу, близьке свято.* Ще *близький* – це «добре знаний, відомий, зрозумілий»: *Почув у голосі щось близьке, своє;* і «такий, який глибоко хвилює, безпосередньо стосується будь-кого»: *Інтереси дітей близькі матері;* про адекватний, реалістичний переклад теж кажуть *близький:* *переклад близький до оригіналу.*

ВИНЯТКОВО – ВИКЛЮЧНО. Замість того, щоб використовувати синонімічні прислівники на позначення високої міри ознаки – *винятково, дуже, надзвичайно,* зловживають штучно створеним словом *виключно,* пор. правильні словосполучення: *винятково (дуже, надзвичайно) уважний учень, винятково (дуже, надзвичайно) щастить* і неправильні: *виключно уважний учень, виключно щастить.*

У ролі частки бажано замість слова *виключно* вживати звичні слова *тільки, лише,* пор.: *Уміти говорити і то не лише_словами; Допомога надаватиметься тільки тим, хто перебуває за межею бідності.*

ВІДПОВІДНО ДО – ЗГІДНО З. Прийменник *відповідно* вживається з родовим відмінком іменника у сполученні з прийменником *до:* *відповідно до наказу, відповідно до змін, відповідно до програми.*

Увага! Прийменникової сполуки *у відповідності* в українській літературній мові немає – це калька з російського *в соответствии.*

Прийменникова сполука *згідно з* уживається з орудним відмінком іменника: *згідно з наказом, згідно з правилами.* Обидва складні прийменники *відповідно до* і *згідно з* – типові для офіційно-ділового стилю і можуть вільно взаємозамінюватись. Але треба уникати контамінації: форми *відповідно з, згідно до* – неправильні.

ВЛАСНИЙ – ОСОБИСТИЙ – ОСОБОВИЙ. Часто плутають значення цих слів, утворюючи неправильні словосполучення. В одній із радіореклам

прозвучало навіть таке: *Вишні в особистому соку*. Так переклали журналісти з російської *Вишні в собственном соку*, а по-українському треба сказати: *Вишні у власному соку*. Правильні вислови: *маю власний будинок, маю власну думку*, але *подаю особистий приклад, бажаю щастя в особистому житті*; у діловій мові вживаємо словосполучення: *особова справа, особове посвідчення, особовий склад*; у граматиці є термін *особові займенники*.

Різний зміст мають вислови *власний автомобіль* («автомобіль, що є власністю певної особи, належний особі») і *особистий автомобіль* («визначений певній особі для користування ним»); різні прикметники вживаємо з іменником *рахунок*: *особовий рахунок* – у банку, відрядження беруть – *за власний рахунок*, а зводять з кимось – *особисті рахунки*.

Синонімічними є вислови на зразок: дати щось комусь *у власні руки* і дати щось комусь *особисто в руки*; *з'явитися особисто* і розмовно-знижений *з'явитися власною персоною*.

ГУМАННИЙ – ГУМАНІСТИЧНИЙ – ГУМАНІТАРНИЙ. Ці три слова пов'язані з латинським словом *humanus* «людяний, людський» від *homo* «людина».

Прикметник *гуманний* найчастіше вживається для характеристики людяної у своїх діях, вчинках, ставленні до інших людей особи. Він, як правило, сполучається зі словами *люди, людина*, родовими назвами особи: *гуманні люди, гуманний приятель, гуманний командир*. Широко вживані в українській літературній мові вислови, в яких прикметник *гуманний* поєднується з абстрактними поняттями, передаючи зміст «пройнятий турботою про благо людини»: *гуманне завдання, гуманна мета, гуманний напрям науково-технічної революції, гуманне суспільство*.

Від іменників *гуманізм, гуманіст* утворюється прикметник *гуманістичний*, що також пов'язаний із турботою про благо, повагою до гідності людини, але не вживається для характеристики внутрішніх якостей людини. Неправильні вислови типу *гуманістичний вчинок, гуманістичний керівник*, де має вживатися прикметник *гуманний*. *Гуманістичний* частіше характеризує суспільно-політичну, ідеологічну сферу людської діяльності, масштабні соціальні явища. Звичайно цей прикметник сполучається з іменниками *ідеал, ідея, зміст, місія, діяльність, культура*.

Про суспільство, літературу загалом можна сказати, що вони *гуманні*, але про конкретний художній твір звичайно кажуть, що він *гуманістичний*. Усталеними і поширеними є вислови *гуманістичний характер (нафос) літератури, гуманістичний фінал поеми, гуманістичні ідеї*.

Гуманітарний – пов'язаний із суспільними науками, предметом дослідження яких є розвиток людського суспільства. До гуманітарних наук належать філософія, історія, філологія, право, мистецтвознавство, етнографія.

Специфічною ознакою сьогодення стала *гуманітарна допомога* і відповідне словосполучення. Тобто фіксуємо вживання слова *гуманітарний* у значенні: «пройнятий гуманізмом, піклуванням про добробут людей, повагою до людської гідності».

ДОМАГАТИСЯ – ДОБИВАТИСЯ – ДОСЯГАТИ. Перелічені дієслова називають волевиявлення людини, зусилля суспільства з метою одержання певного результату. Загальнолітературна норма з двох близьких за значенням синонімічних слів *домагатися* (пор. споріднене дієслово *могти*) і *добиватися* надає перевагу першому як стилістично нейтральному, однак багато важить усталена сполучуваність, пор.: *домагатися прав, волі, домагатися поліпшення успішності учнів*, але *добиватися високих урожаїв, добиватися завершення будівництва, добиватися слова від когось* і под.

Досягти активно сполучається з абстрактними словами, найменуваннями різноманітних понять типу *культура (наука, галузь, торгівля і под.) досягла розвитку*. Воно характеризує також діяльність окремої особи (осіб): *учений досягнув поставленої мети, автор досягнув значної майстерності*. Як правило, це дієслово виступає у формі доконаного виду, тобто вказує на завершений процес. Найчастіше воно сполучається зі словами *мета, результат* або їхніми синонімами. *Добиватися*, як правило, передбачає поєднання зі словами конкретної семантики. Стилiстично це дієслово відзначається розмовністю.

ЗБІГАТИСЯ – СПІВПАДАТИ. Слово *співпадати* не тільки часто звучить в усних стилях, на нього натрапляємо і в письмових текстах. Однак в українській літературній мові таке утворення вважається порушенням норми. Це калька з російського – *совпадать*. Йому в українській мові відповідає дієслово *збігатися*. Воно має такі відтінки значень:

«відбуватися одночасно» – *збігаються такти, збігається з ювілеєм, події збіглися*, «бути однаковим» – *збігаються думки, погляди і под.*; «мати той самий напрям, місцезнаходження» – *кордони збігаються, напрямки збігаються*.

ПРИВОДИТИ – ПРИЗВОДИТИ. *Приводити* і *призводити* – дієслова-пароніми, які потребують розрізнення. *Приводити до чогось* – «зумовлювати, спричинювати що-небудь». *Призводити до чогось* – це спричинювати, як правило, негативні наслідки.

ЯВЛЯЄТЬСЯ – Є. Дієслово *являтися* – синонім до спільнокореневого префіксального дієслова *з'являтися* – вживається переважно в розмовному стилі: *Ніколи не являється вчасно. У функції дієслова-зв'язки не вживається*.

2. Правила нормативного наголошення слів.

Таблиця з наголосами на складах:

1-й	2-й	3-й	4-й
вАги	або	бюлетЕнь	безготівкОвий
вИпадок	аджЕ	верблюдИця	безперестАнку
вІльха	алЕ	гастронОмія	буржуазІя
вЧення	арАхіс	горіЛиць	ветеринАрія
гЕтьман	борОдавка	горошИна	дешевинА

<p>дАно дОнька, дОньчин (але дочкА, доччИн) жАлісливий зрУчний кАмбала кИшка кОлія кОсий нІздря Оцет пОмилка (рідше – помИлка) пОсмішка приЩіпка рИнковий рАзом рУно спИна стАтуя фОльга фОрзац цЕнтнер цИган щИпці Яловичина</p>	<p>вибОїна визвОльний вітЧИМ вперЕміш/ж всерЕдині гуртОжиток данИна допІзна експЕрт жадАний житлО індУстрія іржавіти квартАл мерЕжа надлИшок отАман позАторік почАсти промІжок пулОвер серЕдина танОк тризУб цемЕнт ціннИк чорнОслив чорнОзем</p>	<p>двоскладОвий диспансЕр джентльмЕн докумЕнт жалюзІ запитАння інженЕрія інструмЕнт каталОг металУргія некролОг низинА перелЯк псевдонІм симетрІя солонІнка урочИстий</p>	<p>медикамЕнт нафтопровІд начистотУ невитравнИй неврастенІя недовіднИй сирокопчЕний щодобовИй</p>
---	---	---	---

Слова з подвійним наголосом:

ПОмИлка, ЗАвжди, НАЗавжди, ПРАВопИСний, ПРостий, слІзьми, РОзбір, алфАвіт, веснЯний, доповідАч, договОру, жАлібний, м'Язовий, ПЕРвІсний, перЕстАрок, тАкож.

Вправа 182. Поставте наголос у словах. За потреби використайте орфоепічний словник української мови.

Абазур, абонемент, абетка, абрикос, автограф, адажію, акростих, алюр, альбінос, апостроф, артикль, амфітеатр, базальт, байкар, балдахін, баобаб, бархат, бархан, батист, ваговий, вакансія, важіль, ванілін, вантаж, галантерея, гатунок, гастролер, гарпун, декламація, дельта, депортація, диверсія, екіпірований, екземпляр, експедиція, екранізація, женьшень, жердина, жереб, загар, задрощі, зазіхачка, задуха, зашморг, імператив, індиго, кабала, кандидат, канвовий, каучуковий, лежбище, лепет, лощина, майстерня, мальок, наочність, норматив, окисник, перловий, рахунок, раунд, ставок.

Вправа 183. Поставте наголос у словах іншомовного походження. Значення незрозумілих слів знайдіть у словнику.

Агава, адажіо, анчоус, арабески, базиліка, балдахін, балюстрада, валідність, віраж, вельвет, гало, гама, гендер, генезис, дебет, дисплей, едельвейс, експозиція, елегія, ендемік, ілюмінатор, імам, каземат, каламбур, Капітолій, квінтет, лакмус, легітимність, мангуста, мандрагора, мантра, неоліт, орієнталістика, офсет, памфлет, паритет, пенальті, полеміка, прес-реліз, ралі, рапорт, резус, реквієм, реприза, сенат, силікон, тераса, теракота, фазенда, цитадель, штольня.

Вправа 184. З'ясуйте за допомогою словника, у яких словах можуть бути наголошені різні склади, а в яких лише один склад. Наведіть свої приклади.

Помилка, цілком, ясний, одинадцять, навчання, читання, зупинка, вимова, шофер, чотирнадцять, предмет, завдання, загадка, перевірка.

Вправа 185. Поставте іменники у називному відмінку множини. Означте роль наголосу у розрізненні граматичних форм.

Земля, коса, село, стіна, ціна, поле, озеро, вода, право, біда, голова, дочка, борода, море, рука, вікно.

Вправа 186. Випишіть із орфоепічного словника української мови 10 слів із подвійним наголосом.

Вправа 187. Поставте наголос у поданих українських і російських словах. При потребі користуйтеся «Словником наголосів».

Одинадцять – одинадцать, чотирнадцять – четырнадцать, кропива – крапива, рукопис – рукопись, успіх – успех, адреса – адрес, простір – простор, горошина – горошина, легкий – легкий, ненавидіти – ненавидеть, вільха – ольха, косий – косой, босий – осой, зачіска – прическа, приятель – приятель, живопис – живопись.

Вправа 188. Поставте наголоси у словах. Правильність перевірте за словником.

Абичий, бавовництво, вершковий, виробіток, зубожіти, інженерія, лавровий, міфологія, насамперед, абияк, вилиск, виснаженість, виховання, гаданий, ненависть, католицький, завдання, дослідження, змагання, вболівання, одужання, збирання, недоїдання, одинадцять, шістнадцять, зрання. Кінематограф, стенограф, спектрограф, хронограф, каліграф, поліграф, телеграф, барометр, гальванометр, хронометр, термометр, гексаметр, діаметр, периметр, дециметр, міліметр, сантиметр, кубометр.

Вправа 189. Напишіть значення поданих нижче слів. Складіть з ними речення.

Громадський – громадянський, заступник – замісник, мішати – заважати, тактовний – тактичний, передплата – підписка.

Вправа 190. Відредагуйте речення.

Тепер підписку на газети, журнали можна зробити в будь-якому поштовому відділенні. Керівництво нашого підприємства рахує, що ваша фірма невчасно розраховується за пред'явлені послуги. Другими словами, з таким фінансуванням ми не зможемо як слід кормити дітей. Прилад надійний у роботі, єдиний його недостаток – непривабливий дизайн. Буду відноситись до цих пропозицій з небезпекою. На урочистому вечорі його поведінка була нетактичною. На цегляному заводі була дуже велика текучість кадрів. По факсу прийшло нове повідомлення. Зафіксовано такий же самий аналогічний випадок. Свою автобіографію я складав сам. Пущений в виробництво самий найбільший комбінат району. Піднімайтесь вгору на п'ятий поверх.

Вправа 191. Відредагуйте текст.

Бесіда є найбільш поширеною формою спілкування. Вона здійснюється з ціллю передавання інформації, обмін думками, відчуттями і другим. Відповідно з ціллю спілкування розличають бесіди особистісні та ділові. У залежності від кількості співбесідників бесіди розділяють на індивідуальні і групові. Індивідуальна бесіда характеризується наявністю діалога між двома співбесідниками. Ціллю проведення ділових та індивідуальних бесід є уточнення позиції кожного учасника взаємодіяння.

Вправа 192. Відредагуйте речення, добираючи з дужок потрібне слово, й обґрунтувати свій вибір.

Верховна Рада (ухвалила, прийняла) закон про збереження енергії. Депутат (порушив, підняв) надзвичайно актуальне питання. На зборах ухвалили (правильне, слушне, доречне, вірне) рішення. Я отримав номер (абонементської, абонентської) скриньки. Олена справляє (афектне, ефектне) враження. Сьогодні у метро не працював (екскаватор, ескалатор). Опозиція запропонувала парламентові дуже (дорогий, коштовний, затратний) закон. Нема потреби (доводити, доказувати) слушність нашого рішення. (Тривалий, довгий) час ми листувалися. (Іншого, другого) разу прийшли колеги.

Вправа 193. Від поданих імен та імен по батькові утворіть форму кличного відмінка.

Андрій Валерійович, Галина Федорівна, Валерій Михайлович, Геннадій Микитович, Михайло Петрович, Володимир Олександрович, Олександр Григорович, Богдан Олегович, Віктор Антонович, Юрій Анатолійович, Ірина Василівна, Раїса Зіновіївна, Олена Борисівна, Ірина Павлівна, Тетяна Григорівна, Людмила Іванівна, Зінаїда Костянтинівна, Ніна Арсентіївна,

Мар'ян Назарович, Давид Миронович, Микола Іванович, Зінаїда Петрівна, Оксана Тарасівна, Дмитро Михайлович, Петро Якович, Георгій Ісакович, Галина Петрівна, Наталя Володимирівна, Борис Борисович, Людмила Михайлівна, Володимир Петрович, Алла Григорівна, Віталій Петрович, Олександр Сергійович, Дмитро Іванович, Григорій Савич, Борислав Миколайович, Костянтин Микитович, Федір Назарович, Максим Тадейович, Олесь Терентійович, Сергій Олександрович, Людмила Миколаївна, Олександр Васильович.

Вправа 194. Подані іменники поставте в кличному відмінку й поясніть уживання закінчень цього відмінка.

Хлопець, дочка, мандрівник, інженер, професор, балерина, ведмідь, корова, чапля, індик, синиця, бджола, комар, демон, лісовик, русалка, сила, мрія, дружба, ліризм, пшениця, паранджа, праща, пісняр, Єфросія, тато, Агафон, Авид, Ілля, Василько, Клавдія, Юрко, Олеся, Любов, Параска, Авраам, Петро, похресник, детектив, дипломат, етнограф, лікар, математик, громадянин, музика, перекладач, режисер, сценарист, фермер, фізик, фольклорист, футболіст, шериф, Діана, Злата, Євгеній, Зіновій, Йордан, Артем, Марина, Галина, Стефанія, Пелагея, Тимош, Богдан, Іван, Маргарита, Надія, Олександр, Андрій, Соломія, Сергій, Василь, мірошник, татусь, кіт, папуга, кондуктор, мудрець, стоматолог, тракторист, українець, козак, парубок.

Вправа 195. Від офіційних та пестливих форм того самого імені утворіть форми кличного відмінка.

Галина, Галя, Галинка, Галочка.

Дарина, Даруся, Дар'я, Даринка, Дарія, Одарка.

Надія, Надійка, Надя, Надієчка.

Михайло, Мишко, Михась, Михайлик.

Ольга, Оля, Олюся.

Тетяна, Тетянка, Таня.

Катерина, Катря, Катруся.

Ірина, Іра, Іринка, Іруся.

Іван, Іванко, Івась, Івасик.

Наталя, Наталка, Наталочка.

Оксана, Ксенія, Ксеня.

Анастасія, Настя, Насточка, Настонька, Настуся.

Олександра, Олеся, Леся.

Марина, Маринка, Мариночка.

Валентина, Валентинка, Валя.

Андрій, Андрійко, Андрієчко.

Вправа 196. Від назв спорідненості та свояцтва утворіть форми кличного відмінка.

Тітка, тітонька, тіточка. Племінник, племінничок, племінниця. Похресник, похресничок, похресниця. Кузина, кузиночка, кузинонька. Братова. Дядина, дядиночка. Сват, сваха, свашенька. Зять, зяттик, зятьок. Кум, кумась, кумцьо, кума, кумася, кумонька. Мати, матуся, мамуня, мамця, мамуся, матусенька.

Вправа 198. Виправте помилки у формах звертань.

Андріє, ходімо на прогулянку

Як життя, листоноша?

Пан інженер, у мене є пропозиція.

Шановний студент, здайте реферат.

Пан водій, зупиніть автомобіль.

Друг, пригости мене цукеркою.

Кохана, помий підлогу.

Костянтин, допоможи племіннику.

Ми не забудемо Ваші уроки, шановний вчитель!

Я люблю тебе, моя країна.

Петро Іванович, зайдіть в операційну.

Не плач, дід, не плач, баба.

СПИСОК ВИКОРИСАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні

1. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і голов. ред.. В.Т.Бусел. – К.-Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 896 с.
2. Стахів М.О. Крохмальна Г.І. Сучасна українська літературна мова з практикумом: навч. посібник / М.О.Стахів, Г.І. Крохмальна. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 456 с.
3. Шкурятяна Т., Шевчук С. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс : навч. посіб. – К. : Вища школа, 2007. – 823 с.
4. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.Потебні, Ін-т укр. мови. [ред.: Є. І. Мазніченко та ін.]. – К. : Наук. думка, 2015. – 286 с.
5. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К. : Освіта, 2002.

Допоміжні

1. Авраменко О. Українська мова: правопис у таблицях, тестові завдання : навч. посібник / О.Авраменко, О.Тищенко. – Вид. 2-ге, доп. – К. : Книголав, 2018. – 192 с.
2. Білокінь Н. Частка як службова частина мови. Розряди часток за значенням // Дивослово. – 2012. – № 9. – С.12-15.
3. Бойчук Т. Синтаксис і пунктуація простого речення // Дивослово. – 2010. – № 10. – С. 20-22.
4. Бондаренко Н. Правописні поняття як базові у формуванні правописної компетентності учнів // Українська мова і література в школі. – 2012. – №4.
5. Віцюк А. Історичні витоки розвитку українського правопису // Українська мова й література в сучасній школі. – 2013. – № 1. – С. 18-22.
6. Гартун Л. Пунктограми у простому реченні // Дивослово. – 2011. – № 8. – С. 46-48.
7. Головань Т. Основні пунктограми у простому ускладненому реченні // Українська мова й література в сучасній школі. – 2012. – № 9. – С. 40-47.
8. Головань Т. Складні речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком // Українська мова й література в сучасній школі. – 2012. – № 9. – С. 37-40.
9. Єрмоленко С. Українська мова серед інших слов'янських мов // Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 18-22.
10. Матвійчук Т. Типові помилки у слововживанні // Українська мова й література в сучасній школі. – 2012. – № 6. – С. 52-53.
11. Омельчук С. Використання лінгвістичного експерименту в процесі вивчення морфології української мови // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 5.
12. Пономарів О. Навчаймо мовної свідомості // Дивослово. – 2012. – № 7. – С. 39-40.
13. Пономаренко А. Практична робота зі словниками різних типів // Українська мова й література в сучасній школі. – 2012. – № 6. – С. 63-65.

14. Пентилюк М. Культура діалогу як основа формування мовної особистості // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 1.
15. Сучасна українська літературна мова. Вправи. Завдання. За творами Т.Г.Шевченка / За ред. В.Г.Вокальчук, В.М.Мойсієнка. – К. : Академія, 2017. – 224 с.
16. Тоцька Н. Засоби милозвучності української мови // Дивослово. – 2012. – № 12. – С. 38-43.
17. Шевчук С.В., Лобода Т.М. Практикум з української мови: модульний курс: навч. посібник. – К. : Алерта, 2009. – 304 с.
18. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник. – К. : Літерата, 2000. – 688 с.
19. Ярмолюк А. Соціокультурний аспект навчання української мови: система вправ і завдань // Укр. мова і літ. в школі. – 2011. – № 3. – С. 14–21.
20. <http://mon.gov.ua>
21. <http://www.novamova.com.ua>
22. <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>
23. http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Umls
24. <http://mova.kreschatic.kiev.ua>